

FAMÍLIA I PATRIMONI A L'OLIVA DE L'EDAT MODERNA: EL LLINATGE CAMATXO

CARLOS MENGUAL CANTÓ

VI BECA SERAFÍ DE CENTELLES

ASSOCIACIÓ CULTURAL CENTELLES I RIUSECH
OLIVA 2025

«[...] Rics, hisendats, benestants, procureu atresorar per a les vostres ànimes enriquint-vos amb obres de caritat, socorrent al pobre, a l'orfe, a la viuda, al necessitat. Així envieu les vostres riqueses al Cel per a ser rebuts en els tabernacles de l'Altíssim sense perill que vos les lleve el lladre o el trampós.

Pobres de Jesucrist, no vos queixeu de la Providència vivint descontents amb els vostres treballs, necessitats o misèries. Déu és qui fa al ric i al pobre, al noble i al plebeu, al savi i a l'ignorant. Sospireu per ser rics i benaventurats en el Cel, el que certament podeu aconseguir amb la paciència, caritat, conformitat i bones obres.»

Carta de l'arquebisbe de València Simó López a la diòcesi,
llegida a Santa Maria durant la missa major.

APSM, Ordes i circulars, 21 de novembre de 1824

Edita:	Associació Cultural Centelles i Riusech C/ Aula, 5 46780 Oliva (la Safor, País Valencià)
Autor:	Carlos Mengual Cantó ©
Disseny de coberta i maquetació:	Salvador Mañó Fenollar
Fotografies:	Totes aquelles imatges, en què no s'indica l'autoria i/o pertinença al respectiu peu de foto (o s'hi especi- fica al començament de l'article), han estat facilita- des pels mateixos autors dels textos
Impressió:	Imprenta Online SLU Maig 2025
Col·labora:	Diputació de València Ajuntament d'Oliva - Regidoria de Cultura
Il·lustració de coberta:	Plafó ceràmic representant una escena de solaç mu- sical burgés del segle XVIII, emmarcada per una orla floral exuberant [conservat a l'interior del núm. 2 del carrer de l'Hospital, Oliva]
Dipòsit legal:	V-1535-2025
ISBN:	978-84-09-71144-4

Reservats tots els drets. Es prohibeix la reproducció total o parcial d'aquesta publicació per qualsevol mitjà o procediment, ja siga electrònic o mecànic, així com la distribució d'exemplars, mitjançant lloguer o préstec públics, sense l'autorització prèvia dels titulars del *copyright*. Qualsevol infracció d'aquesta advertència estarà sotmesa a les sancions que estableix la llei.

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	7
1. ELS ORÍGENS DEL LLINATGE	11
1.1 Els Camatxo i les fabulacions sobre el seu origen	11
1.2 L'escuder Camatxo: nous indicis, noves aportacions	17
2. ELS GENEARQUES	21
2.1 L'esplendor inicial a Murla	21
2.2 La Germania, un episodi traumàtic	24
2.3 L'arribada a Oliva. Context i situació socioeconòmica	28
2.4 Els indicadors complementaris: dots, testaments i funerals	32
2.5 Les filles dels genearques i les aliances matrimonials	37
3. LA BRANCA VALENCIANA	41
3.1 La família de València i la fundació del senyoriu del llinatge	41
3.2 La creació del vincle dels Camatxo	47
3.3 Prestigi i desprestigi dels altres parents de València	49
4. LA BRANCA OLIVERA	57
4.1 Èxit i col·lapse a la cort dels Centelles	57
4.2 El patrimoni com a penyora. El cup del portalet de la Verge Maria	60
4.3 Altres infortunis de la branca olivera	65
4.4 La subsistència fosca del llinatge	70
5. 'SEBASTIANS' I 'MIQUELS'	73
5.1 Les dues línies de la nova era	73
5.2 Efectes de l'expulsió dels moriscos sobre la família i el patrimoni	77
5.3 Uns horitzons prometedors: el plet de 1646	81
5.4 El sobrenom 'de Camatxo' i els Turc	83

6. ALTRES ASPECTES SOCIOECONÒMICS	91
6.1 Activitats econòmiques addicionals. La plaça de Camatxo	91
6.2 El servei domèstic	95
6.3 Càrrecs locals i representació pública	100
6.4 La capella familiar de Sant Francesc Xavier	106
7. LA INVERSIÓ DELS ESTATUS	111
7.1 Primera crisi dinàstica	111
7.2 El vincle com a trampolí social dels ‘Sebastians’	114
7.3 Afectacions familiars i patrimonials de la guerra de Successió	121
7.4 El patrimoni en venda. La davallada dels ‘Miquels’	126
8. LES DARRERES GENERACIONS	131
8.1 De camperols a jornalers. La caiguda definitiva	131
8.2 Les eixides de la pobresa	135
8.3 La darrera generació dels ‘Sebastians’	139
8.4 Segona crisi dinàstica i darrera generació dels ‘Miquels’	144
CONCLUSIONS	151
ANNEXOS	153
Arbres genealògics	153
Quadre sinòptic	156
Taula d’equivalències	157
Documents	158
FONTS, BIBLIOGRAFIA I RECURSOS ELECTRÒNICS	163

INTRODUCCIÓ

«Mas... ¿Quiénes fueron los Camacho?» Aquesta era la pregunta que el prevere i historiador Francisco Pons Moncho plantejava en un dels seus articles sobre Oliva, titulat «Callejero olivense I: carrer l’Aurora» i aparegut dins del llibre de *Fira i Festes* de 1982. Pel seu contingut, l’article en qüestió va suposar el descobriment a escala municipal dels Camatxo, ja que per primera vegada donava a conèixer algunes notes històriques sobre aquest antic llinatge oliver, el qual, fins aquell moment, havia romàs com un mer element de la cultura popular a través de la llegenda del moro Camatxo i de la plaça homònima del Pinet. D’aleshores ençà, el tema de l’article de Pons s’ha citat i reproduït en successives ocasions a Oliva, cosa que ha renovat periòdicament i ampliat la seua difusió inicial, és per això que els Camatxo han continuat *vius* a la seua ciutat les darreres quatre dècades.¹

A més de les dades inèdites que aportava Pons extretes dels fons eclesiàstics de la localitat (Santa Maria, Sant Roc i les clarisses), una part de la informació que va utilitzar procedia del llibre *Alcalalí* (1970), del seu company de professió –i també historiador– Joaquín Mestre Palacio. Amb aquesta publicació, Pons va poder presentar a Oliva a «Sebastián Camacho, primer señor de la Llosa», un personatge que, segons s’assegurava, era «feligrés [...] de San Roque en la *vila nova*» i també que «compró al barón de Alcalalí y Mosquera las partidas rurales denominadas Beniatia y La Llosa», situades a la Marina Alta.

---

1 Hi destaquem: F. PONS MONCHO (1989): «Topografía y toponimia del antiguo Arrabal» (anexo III), *Sant Roc d’Oliva. Apuntes históricos*, València, pp. 604-613; D. MORELL FULLANA (2005): «El moro Camacho», *Dotzena i mitja de llegendes del Pinet*, Oliva, pp. 37-42 [reeditat en 2020]; J. SENDRA MOLIÓ (2008): «La toponímia urbana d’Oliva», *Cabdells. Revista d’investigació de l’Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 5, Oliva, pp. 15-52; F. PONS MONCHO [amb introduccions i aclariments de V. CANET LLIDÓ] (2009): «Erudició esparsa. Recull d’articles breus de temàtica local», *Cabdells. Revista d’investigació de l’Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 6, Oliva, pp. 133-202 [articles IV i VIII, especialment]; REVIVAL [Programa de revitalització de la Vila i el Raval de l’Ajuntament d’Oliva] (2015): *Text divulgatiu i educatiu de la història de la Vila i el Raval, i dels seus elements més singulars, amb la finalitat de conèixer, valorar i estimar l’àmbit a revitalitzar* [en línia], p. 40; X. CANYAMÀS VALLCANERA (2018): «Apunts històrics sobre els Camatxo, una família d’origen mudèjar», *Oliva en la memòria. Estudis i assajos de temàtica local*, Madrid, pp. 37-47; A. SOLER MOLINA (2020): *L’esplendor d’Oliva. De l’honor dels Carròs al comtat dels Centelles*, vol. 1, Oliva, pp. 36-37, 151 i 416. Addicionalment, consulteu: C. MENGUAL, 2022: 18-20.

Igual que Pons, amb el temps jo també vaig consultar l'obra de Mestre, i, de nou igual que Pons, també vaig sentir la curiositat per aprofundir en els Camatxo, no debades aquell «Sebastián Camacho» havia sigut «primer señor» del meu poble, la Llosa de Camatxo. El resultat de la meua cerca per arxius comarcals, autonòmics i estatals va prendre forma de monografia i sota el nom *Els Camacho d'Oliva i el senyoriu de la Llosa* va eixir a la llum en 2022, gràcies a la promoció conjunta de l'Ajuntament de la Llosa i de l'Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta. Amb tot, aquest treball se centrava en aquells membres del llinatge que van ostentar el senyoriu de Beniatia i la Llosa, així com en la relació que van mantenir amb els seus vassalls. En conseqüència, quedaren fora la resta d'integrants de la nissaga, alhora que de la seua vinculació amb Oliva només es parlava superficialment.

Per això, la convocatòria de la VI beca d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech pocs mesos després de l'edició d'*Els Camacho d'Oliva i...* es va convertir en l'oportunitat idònia per a continuar rastrejant el recorregut vital d'aquest llinatge, ara posant l'atenció en les qüestions que havien quedat pendents, per així completar la semblança dels Camatxo mostrant l'altra part de la família i contextualitzant-la en el seu espai geogràfic i temporal: l'Oliva de l'Edat Moderna.

El fruit d'aquest any escorcollant més documents i connectant dades es troba recollit en les pàgines següents, on es proposa al lector endinsar-se en l'univers oliver dels segles XVI, XVII i XVIII a través dels Camatxo, prenent com a eixos del relat les figures més destacades i el patrimoni que hi posseïren. Així, veurem com les distintes generacions es mouen entre l'allerament i la pobresa, els factors que determinaren la seua mobilitat social, les bases econòmiques, les estratègies que mamprengueren per a consolidar l'estatus o per a sobreviure, l'impacte dels grans esdeveniments històrics (la Germania, l'expulsió dels moriscos, la guerra de Successió), etc. I tot amb el propòsit de contribuir amb aquestes pinzellades a la composició de la història social i dels llinatges de l'Oliva del passat, concretament el període que transcorre des de l'esplendor renaixentista de la cort dels Centelles fins a l'època il·lustrada de Gregori Maians.

Arribats a aquest punt, vull remarcar el valor de l'arxiu de Santa Maria, el qual ha constituït el recurs primordial per a la consecució del meu fi. Com deia Manel Martí i Ascó, a les prestatgeries de l'església major d'Oliva hom pot trobar notícies originals «no només de la vida estrictament religiosa [...], sinó de la resta d'aspectes que configuren una societat urbana: l'economia, la llengua, l'oci, l'art, l'urbanisme, el poder... No hem de deixar de dir en aquest sentit que l'arxiu de Santa Maria d'Oliva és el més ric de tots els arxius parroquials de la comarca de la Safor i el de més relleu de l'antiga demarcació de la baronia de Rebollet»,² com he tingut el plaer de comprovar.

Comptat i debatut, per tal que el lector pugui concebre amb claredat l'evolució familiar, social i econòmica dels Camatxo, aquest projecte segueix una ordenació cronològica dels fets, la qual s'ha dividit en huit capítols per a ressaltar les etapes més significatives i facilitar-ne la comprensió. De la mateixa manera, en l'apartat dels

---

2 M. MARTÍ, 2017: 30.

annexos s'adjunten tres arbres genealògics per a visualitzar còmodament el lloc que ocupa cadascun dels Camatxo mencionats en el text.

Sense més preàmbuls, et disposes a resoldre la pregunta de Francisco Pons amb què s'han obert aquestes línies introductòries. I per tancar-les, posem com a colofó aquest extracte de Xavier Canyamàs, el darrer estudiós local que ha reviscolat la memòria del llinatge Camatxo a Oliva i que ara venen al cas amb especial força, a tall de pòrtic del present treball:

[...] A més a més, els descendents directes d'aquesta branca [dels 'Sebastians'] van continuar residint a Oliva i hui en dia els trobem per onsevol, barrejats amb cognoms de diversa índole i totalment aliens a la història dels seus ancestres. Així doncs, tot i haver-se perdut el cognom Camatxo, el substrat d'aquesta nissaga de suposat origen andalusí encara perviu segles després a l'indret on ho van fer un bon nombre d'avant-passats.³

La Llosa, vespres de Nadal de 2023

---

3 X. CANYAMÀS, 2018: 45. Agraïsc a Xavier Canyamàs la revisió de la primera versió d'aquesta beca i els seus encertats suggeriments.

1. ELS ORÍGENS DEL LLINATGE

1.1 ELS CAMATXO I LES FABULACIONS SOBRE EL SEU ORIGEN

Hi ha famílies la història de les quals comença amb una llegenda i, en aquest sentit, Oliva disposa d'un cas paradigmàtic en la casa comtal dels Centelles. Com se sap, els antics comtes descendien –o això volien fer creure als seus contemporanis– d'un tal Cotald de Craó, un personatge noble i aguerrit que a finals del segle VIII acompanyava Carlemany en les conquestes de la Marca Hispànica. En recompensa, l'emperador li va concedir la baronia de Centelles (Barcelona), d'on van adoptar el nom. L'orgull dels comtes per aquest suposat avantpassat era tal que el tenien representat en un tapís a la Sala de l'Aparador, la més sumptuosa i de major càrrega simbòlica del palau. Tanmateix, i a pesar de la gran difusió que aquest relat va tindre entre cronistes i historiadors, tot va ser una invenció del pare Anyés (humanista del segle XVI) per enaltir el llinatge dels seus protectors.⁴

A un altre nivell, la família olivera dels Camatxo també disposa d'un relat inventat propi sobre els seus avantpassats, o millor dit, en té dos: la faula del cavaller Camatjo i la llegenda del moro Camatxo. Ara bé, a diferència dels Centelles, la creació d'aquestes dues versions va ser aliena a la seua voluntat, tal com descobrirem tot seguit.

El mite de Cotald i tantes altres narracions fantàstiques que la noblesa valenciana havia creat per dotar de prestància els seus orígens es van recollir en l'obra *Trobes de mosén Jaume Febrer, caballer; en què tracta dels llinatges de la conquesta de la ciutat de València e son regne*, la qual fou escrita entre finals del segle XVII/principis del XVIII, però fent-la passar per original del segle XIII. Les *Trobes*, per tant, són un fals històric. Amb tot, barrejat entre tanta imaginació també hi ha algun bri de veracitat, com per exemple en la descripció dels blasons de les grans famílies, com els Centelles. Així, llegim: «Crotaldo Centelles, senyor de Centelles [...] è en lo escut ell pos les centelles sues de plata é bermell».⁵

---

4 A. SOLER, 2020-I: 369-370; i 2020-II: 151.

5 J. FEBRER, 1796: 90. En canvi, «los Centellas de Valencia, condes de Oliva, usaron escudo losanjado de oro y gules». (A. GARCÍA, 1968-II: 4). Vegeu també, J. F. PI I APARICI (2009): «Els emblemes heràldics dels Centelles en la gènesi medieval de l'heràldica», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 7, Oliva, pp. 117-131.

Juntament amb els relats preexistents com el de Cotald, l'autor anònim de les *Trobes* en va escriure uns altres, de manera que el resultat final va ser un voluminós treball que, presentat en forma de poemari èpic, desglossava de forma versificada els noms dels 554 cavallers cristians que teòricament havien guerrejat al costat del rei Jaume I en la campanya valenciana. A més a més, s'aportava una sucosa informació addicional sobre els mèrits de cadascun en la batalla, així com la descripció dels seus respectius blasons.

Doncs bé, un d'aquests cavallers de ficció incorporats a l'obra era un tal «Joan Camatjo». El fet heroic que va protagonitzar, segons es relata telegràficament al seu poema particular, va ser aquest:

[...] junt les parets / del lloch de Biar, de moltes satgetes / lo feriren moros, deixantlo per mort; / mes ell se escapà, curant de les nafres. / Retirat en Xàtiva; après á Monfort / lo fereu pasar, hon tingué tal sort, / que es vengà molt be de tots aquells cafres, / cativant vint moros, posantlos les gafes.

I pel que fa al seu escut heràldic, les seues armes eren «lo castell que està entre dos pinets / sobre lo camp roig, ab dos estreletes».⁶

De la mateixa època és un manuscrit sobre genealogia titulat *Nobiliari de València* de l'erudit Onofre Esquerdo, el qual es relaciona estretament amb les *Trobes*. A les seues pàgines, en l'apartat dedicat al llinatge Camatxo, Esquerdo va escriure que «la familia de Camacho es muy antigua en el reyno», alhora que descrivia amb major detall l'esmentat escut i inclús oferia una il·lustració del mateix a color. En aquesta ocasió es deia que «[els Camatxo] usan por armas en campo de gules torre de plata, sobre ondas azules y blancas dos pinos verdes y sobre ellos dos estrellas de oro».⁷ Evidentment, els Camatxo d'Oliva mai no van usar aquest escut. De fet, sembla que no van arribar a emprar-ne cap perquè a pesar del seu exitós procés d'ascensió social al llarg de l'Edat Moderna, no consta que reberen el preceptiu privilegi de nobles. Alguns dels seus paisans més notables, com ara els Pasqual, els Maians o els Ciscar, sí que aconseguiren aquest privilegi, i en conseqüència lluïen l'escut del seu llinatge a les façanes de les seues cases pairals.⁸

No obstant això, en el moment en què s'escrigueren les *Trobes* i el *Nobiliari*, els membres més enriquits de la família Camatxo portaven una vida distingida a València, on s'havien integrat en el patriciat urbà de la ciutat. Els olivers formaven part de les capes baixes de l'estament senyorial, ja que posseïen dues petites senyories a l'interior muntanyós de la Marina. Això significa que els Camatxo participaven del malestar que aleshores (finals del xvii/principis del xviii) regnava en l'aristocràcia valenciana, la qual veia perillar el seu poder perquè els vassalls qüestionaven els

6 J. FEBRER, 1796: 75.

7 BV, Manuscrits, Mss/243, f. 154 [versió en línia]. Algunes teories atribueixen a Esquerdo l'autoria de les *Trobes*.

8 D. MORELL, s/d(a): 14.

seus drets. En un clima com aquest, es creu que aquelles obres de caràcter apologètic –escrites per algun membre o simpatitzant del sector nobiliari– degueren servir per a reviscolar la cohesió del grup, oferint-los una lectura entretinguda «que estufa la vanitat de molts i no fa mal a ningú».⁹ I heus ací l'explicació més plausible de la inclusió del llinatge Camatxo en elles.

Escut heràldic dels Camatxo, segons la il·lustració del *Nobiliari de València*.

Malauradament, l'excelsionisme que se li atribuïa a aquest poemari èpic era tal que durant vora tres segles successives generacions d'historiadors i genealogistes –i encara algun despistat en els nostres dies– l'han tingut per font primordial per a les seues investigacions, cosa que ha contribuït a estendre el seu contingut fantasiós. És per això que la majoria dels llibres o tractats contemporanis sobre heràldica reproduïxen les figures, formes i colors indicats en les *Trobes* i el *Nobiliari*.¹⁰

A pesar de la gran difusió que tradicionalment han tingut com a font històrica fiable, cap estudi de les darreres dècades no ha entroncat els Camatxo d'Oliva amb el cavaller de Jaume I. El motiu, però, no consisteix en la falsedat del personatge, sinó en una publicació primerenca i determinant de Joaquín Mestre Palacio en 1970, qui sentenciava amb rotunditat que el nostre llinatge «no tenia relació genealògica alguna

9 J. RIERA, 1993: 463.

10 Per citar un exemple: «Camacho. Apellido procedente de las costas levantinas, en concreto de la provincia de Valencia, aunque es oriundo de tierras francesas. Una rama se estableció en Andalucía, donde creó nueva casa en Jerez de la Frontera. / Armas: de gules, una torre de plata, aclarada de azur y acostada de dos pinos de su color, surmontados de una estrella de oro; en punta, ondas de agua de plata y azur.» (F. ROSADO, 1999: 98).

con los Camatjo de la Reconquista». ¹¹ Per contra, plantejava un origen diametralment diferent, basat en l'ascendència islàmica de la família.

En síntesi, la seua proposta venia a dir que els Camatxo eren una família musulmana oriünda d'Andalusia, però emigrada a Oliva almenys des de la primera meitat del segle xv, on havien assolit riquesa i poder local, no debades un dels homes de la saga era el caid (alt càrrec polític i militar) de la contrada. Així mateix, s'assegurava que el caid s'havia convertit al cristianisme cap a 1448, instant en què «haciéndose bautizar solemnemente abandonó su antiguo apellido, asumió el de *Camacho* [...] y trasladó su vivienda y la de su parentela a las puertas de Oliva, junto al camino de Denia a Játiva, precisamente en el tramo que hoy día se denomina *calle de San Vicente*». Segons aquesta versió, el caid «fue adquiriendo varios terrenos alrededor de su morada, entre los que figuraron el área que todavía ahora se llama *plaza de Camacho*, la actual calle de la Aurora –que primero se dijo también *empedrado de Camacho*– y otros solares aledaños. En el ocupado actualmente por la *plaza de Camacho* abrió un zoco cuyo principal traficante fue él mientras vivió, y luego sus hijos». ¹²

Aquesta proposta de Mestre sobre les arrels aborígens de la nissaga, la seua conversió i l'allerament derivat de la seua activitat comercial ha gaudit del crèdit suficient entre la historiografia d'aleshores ençà, raó per la qual estem davant un relat àmpliament divulgat i popularitzat. Inclús historiadors de referència com Ricardo García Cárcel assumiren aquesta versió, ¹³ per bé que els valencians del segle xvi tenien clar que els Camatxo, «en respecte de christians vells, són de molt bon linatge e línea, que poden vindre de christiandat antiga y gent honrada [adinerada]». ¹⁴

No ha sigut fins data recent quan s'ha descartat, per primera vegada, la tesi del caid. Segons Abel Soler, «la família Camacho [...] ha sigut objecte d'una llegenda sobre el seu origen musulmà –s'haurien convertit al cristianisme– per part de Mestre Palacio». ¹⁵ A parer nostre, és indubtable que la intenció de Mestre quan escrivia tot allò era bona, tot i que una simple reflexió sobre les fonts d'informació en què sustentava les seues afirmacions augmenta la desconfiança cap a la seua proposta. Per començar, se serví d'uns vells apunts d'altri, elaborats més de trenta anys arrere, els quals ni tan sols va arribar a veure personalment; si bé la principal reticència rau en els dos documents d'arxiu dels que se suposava que s'extragueren la major part dels apunts: un registre «dels batejats en la església de la vila-nova de Oliva sos invocació del gloriós San Roc» i un «manuscrito que se titulaba *Títulos de la Vila de Oliva*, fechado en 1536». ¹⁶

11 J. MESTRE, 1970: 109.

12 Ibidem.

13 R. GARCÍA, 1980: 136.

14 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

15 A. SOLER, 2020-I: 36-37 (nota a peu de pàgina). I afig: «Camacho és un llinatge de cristians vells de la Manxa, segurament mercaders immigrants en el segle xv a la Marina i a Oliva», un plantejament plausible, tot i que manca d'una prova documental (Ídem: 416).

16 J. MESTRE, 1970: 109 (nota a peu de pàgina). Encara més, la procedència andalusa del llinatge la infereix d'una edició comentada d'*El Quixot* (Ibidem).

Resulta difícil imaginar que aquests documents pogueren aportar dades sobre la genealogia remota o el patrimoni dels Camatxo –ni de cap altre– per la mateixa naturalesa o contingut d’aquest tipus de font. Perquè, en efecte, el manuscrit *Títols...* era quelcom equivalent a uns estatuts municipals del segle XVI;¹⁷ mentre que els registres baptismals de l’època es caracteritzaven per la seua parquedat d’informació. Normalment, aquesta quedava restringida a indicar qui eren els pares i els padrins del nounat, i res més, sent habitual inclús que el nom de les dones fora omés. Com a mostra de tot açò, oferim el bateig de Beatriu Camatxo, ara per ara el més antic del llinatge conegut, el qual reportava el següent:

[...] A nou de juny [de 1538] fon batejada una filla de Benet Camacho [y] fon nomenada Betriu Joan. Padrins: mossén Francesc Roger, prevere, i mossén Bertomeu Oliver i mossén Ausiàs Segarra, preveres. Padrines: la vídua de Pere Sala i la muller de Miquel Viastrosa.¹⁸

Per si l’opció del cavaller Camatjo i la del caid convers fora poc, encara existeix un altre relat sobre la gènesi del llinatge, val a dir que a un altre nivell. Es tracta de la llegenda olivera del moro Camatxo, la qual revesteix un interès especial per haver sorgit de forma espontània a la seua localitat. A pesar del que caldria pensar per les coincidències ètniques o religioses, la història del caid i la d’aquest moro Camatxo són oposades, almenys en el retrat inicial del personatge i el seu desenllaç. Perquè, si a través de la historiografia la semblança del caid era la d’un home benestant i presumiblement respectat pels seus conterrànies, a Oliva la memòria col·lectiva recordava els Camatxo per la seua desventura, contada a través d’una narració esgarrifosa en què convergien baixes passions com l’enveja i el rancor... i també els fantasmes.

Per conèixer aquesta llegenda sobre els Camatxo, recorrerem a les dues referències escrites que existeixen, gràcies a les quals s’ha preservat i realçat aquest tresor de la cultura oral d’Oliva. El primer a fer-se ressò va ser Juan Blay Navarro en 1960, dins de la seua obra *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, on va incloure aquestes línies:

[...] Entrando al barrio morisco por la carretera de la Fuente de Encarroz, donde tenía vastas posesiones el morisco Camacho, sus mismos correligionarios le asesinaron, y arrastrándolo siguiendo el curso de la acequia Madre, que estaba sin tapar, lo arrojaron bajo el puente de la calle San Vicente, por eso una supersticiosa tradición popular dice, que

17 J. SAVALL, 1932: 2 (nota al final de J. VIDAL).

18 En la mateixa línia, un altre baptisme de 1540 deia que «divendres a 17 de novembre batejàrem un fill de Cosme Camacho. Posaren-li nom Sebastià. Foren padrins: Joan Savall, botiguer, i Antoni Ciscar i Joan Bertomeu. Padrines: la muller de mestre Joan Orgellés, ferrer, i Esperança, filla d’Ausiàs Salelles». Agraïsc aquesta informació a Joan Francesc Pi, extreta del primer *Quinque libri* de Santa Maria (1534-1570), ff. 11v i 25r, respectivament.

por las altas horas de la noche se oía la voz y lamentos de Camacho, y tenía la gente miedo de pasar por allí.¹⁹

Dècades després, Doménech Morell Fullana reproduïa aquest fragment en un dels seus treballs recopilatoris –avui encara inèdit– i aprofitava per a aclarir que «dit pont on es sentia la veu de Camacho estava en el principi del carrer Aurora», dit col·loquialment «el pont de Na Vidala, on va ser assassinat Camacho». Així mateix, informava que «la llegenda de la veu del morisc Camacho en el carrer de Sant Vicent» continuava viva, ja que «la gent més major conta encara eixa llegenda, molt popular en Oliva».²⁰

Mogut per aquesta passió pel coneixement i la divulgació dels temes locals, Morell Fullana va acabar publicant l'infortuni del moro Camatxo en el seu recull sobre llegendes oliveres titulat *Dotzena i mitja de llegendes del Pinet*, amb la participació del centre educatiu Verge dels Desemparats. En ell, desenvolupant de forma literària la contalla del personatge, es diu que hi havia un mudèjar pobríssim anomenat Muhammad, «tan pobre era que vivia en una caseta menuda d'un sequer als afores del barri del Forn de les Fateres. El sequer era d'un cristià de la vila emmurallada d'Oliva», i el trist Muhammad «hi vivia barat a guardar les garrofes, les olives i la fruita del secà».²¹ A més d'aquesta tasca de guarda que li proporcionava sostre a ell i a la seua família, els seus escassos ingressos derivaven de la venda ambulante d'anguiles per la contornada, un peix que ell mateix pescava.

Aquesta penosa existència va tocar fons quan «una nit de molta calma [...] la terra començà a tremolar amb gran força» i es produí un terratrèmol que s'engolí la caseta i els pocs béns que tenia. Tot i això, per les seues fermes creences Muhammad «va donar gràcies al gran Creador, el Déu de tots, per haver-los salvat» i va orar. En acabar, mentre contemplava absorbt la desolació, sembla que la providència es va compadir d'ell perquè «mirant, mirant va veure unes pedres de color groc», les quals eren palletes d'or i procedien d'una mina d'aquest mineral que havia aparegut entre les runes de la caseta.

Amb la venda de l'or Muhammad adquiria mercaderies que després revenia, i així va mudar d'ofici i de posició social. Va invertir en béns immobles, especialment les parcel·les que envoltaven la mina secreta, de tal manera que «les seues propietats anaven creixent: terres, cases, corrals, ramats d'ovelles, cabres i bous i cavalls i rossins per al transport». El seu ascens es va consolidar quan, per a beneficiar-se de les prerrogatives socials i fiscals que gosaven els cristians, va abraçar la fe catòlica i va *comprar* el cognom cristià Camatxo, amb el qual va ser conegut a partir d'aleshores. Aviat, «el nom de Camatxo prengué força per tot el barri, fins i tot el carrer Empedrat on ell vivia passà a dir-se 'de Camatxo'. Va comprar les primeres cases del carrer Moreres del Raval i va fer-hi un basar, amb tota classe de mercaderies, que tenia un porxo o porxet».

19 J. BLAY, 1960: 677.

20 D. MORELL, s/d(b): 4.

21 D. MORELL, 2005: 37-42.

No obstant aquesta conversió, el neòfit es prodigava en obres de caritat cap als seus anteriors correligionaris, mostrant així que no oblidava els seus orígens humils ni el credo dels seus avantpassats; però la seua vida va acabar quan «uns fanàtics musulmans que no li perdonaven el fet d'haver canviat de religió» el van assassinar «una nit que anava cap a la seua mina d'or», llançant seguidament el seu cos a la séquia mare. L'esplendor de la família va concloure ací, amb la mort del protagonista, perquè «els fills i la seua muller, que desconeixien la ubicació de la mina d'or, buscaren per totes les seues propietats, però no la pogueren trobar mai».

Com en totes les faules, el bon entenedor sabrà extraure les ensenyances morals que amaga la del moro Camatxo, per bé que més enllà de les lliçons i dels detalls de la història, per al treball que ens ocupa el més fascinant és comprovar com una de les dinasties més singulars de l'Oliva de l'Edat Moderna ha quedat fossilitzada en l'imaginari popular de la seua ciutat.

1.2 L'ESCUDER CAMATXO: NOUS INDICIS, NOVES APORTACIONS

En contrast a les múltiples i variades fabulacions sobre els orígens del llinatge, de moment res no permet ubicar els Camatxo en el regne de València durant els primers segles de la conquesta. Per a aquest fi, sobresurt l'extensa i acurada investigació d'Enric Guinot sobre els pobladors de la València medieval (segles XIII-XV), en la nòmina dels quals no figura el cognom en cap indret del país.²² I pel que fa a Oliva, a pesar de les escasses fonts conservades, tampoc no apareixen entre els habitants de la Vila o del Raval, tal com es trasllueix en l'estudi de José Bordes sobre la vida pobletana al Quatre-cents.²³ Siga com siga, i a falta de trobar alguna referència que clarifiqui la situació, la cosa segura és que a diferència del que han repetit sistemàticament les successives publicacions sobre el tema, els avantpassats remots d'aquesta família olivera no estaven, precisament, en Oliva.

Aleshores, què sabem de cert sobre les arrels dels Camatxo? Doncs que, a la llum de les darreres troballes, el llinatge es documenta per primera vegada al regne de València en 1483. Aquell any, un cavaller anomenat fra Alfons Remírez enviava el seu escuder o servidor de confiança a cal notari Pintor, a la ciutat de València, perquè actuara en el seu nom. L'acte notarial en qüestió consistia en el pagament de certa pensió que Remírez satisfesia semestralment als hereus del magnífic Pere Pelegrí per un censal (préstec hipotecari) que aquest li havia fet amb anterioritat. Així, el 7 de maig l'escuder Joan Camatxo entregava en mà a Aldonça Exarch, vídua de Pelegrí, les 8 lliures estipulades; i el notari, en contrapartida, li expedia la corresponent àpoca o rebut. Dos dies després, l'escuder Camatxo repetia la mateixa operació amb els

22 E. GUINOT RODRÍGUEZ (1999): *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua en la València medieval*, 2 vol., Barcelona.

23 J. BORDES GARCÍA (2019): *La vila d'Oliva al segle XV*, IV Beca Serafi de Centelles, Piles. Vegeu també A. SOLER, 2020-I: 158 (prohoms en 1401).

mercaders Gispert de Tolosa i Bernat Pintor, els quals també eren creditors semestrals de Remírez, en aquest cas d'una pensió de 6 lliures.²⁴

L'existència i les dades sobre l'escuder Camatxo, malauradament, acaben ací. No obstant això, després d'haver repassat en l'apartat anterior les distintes versions sobre els orígens del llinatge, hui en dia la hipòtesi més plausible sobre l'arribada dels Camatxo a terres valencianes gira al voltant d'aquest Alfons Remírez, és per això que presentar-lo a ell tal vegada ens proporcione pistes sobre els avantpassats autèntics de la nissaga olivera.

Per tant, entrant en matèria, el primer que cal saber de fra Alfons Remírez (o Ramírez) de Sosa és que era un cavaller d'alt rang, membre i jerarca de l'Orde de Calatrava. Al si d'aquesta institució la trajectòria de Remírez va ser llarga, especialment com a comanador de Castell de Castells, una dignitat que va detindre durant una vintena d'anys. Almenys des de 1474 va tindre a càrrec seu l'administració del feu que la poderosa orde militar posseïa a les muntanyes de la Marina.²⁵

Era habitual que els cavallers il·lustres com Remírez s'envoltaren d'una petita comitiva, dins de la qual els escuders ocupaven una posició destacada perquè eren els servidors més estrets. Per la seua proximitat i lleialtat, aquests criats despertaven l'afecte i la protecció paternal de l'amo. Un bon exemple d'açò el tenim en la relació entre el cavaller Pere de Castellví i el seu «scuder», «criat» o «servidor antich» –que de les tres formes se l'anomena– Pere de Santa Creu. A l'hora de repartir els seus béns, Castellví va manifestar la seua profunda gratitud cap al servidor llegant-li 1.000 sous «per servicis que m'ha fets o que de continu no çessa de fer», que era la mateixa quantitat de diners que li deixava a la seua pròpia filla.²⁶

La compenetració entre Remírez i Camatxo devia ser similar, no en va, cada vegada que havia de saldar un deute, fra Alfons es desplaçava personalment a València, i l'única vegada que no hi va poder anar és aquella de 1483 en què envià el seu servidor de confiança.

A banda del govern de l'encomanda de Castell de Castells, Remírez havia comprat a títol particular el senyoriu de Benidoleig, també ubicat a la Marina. Per això, tenint en compte que la població de la zona era eminentment sarraïna, el més probable és que la residència de Remírez a la contrada –ja fora eventual o permanent– es trobara a Murla, única vila amb cristians en moltes lloguies a la redona. Aquesta localitat, adquirida pels Centelles en 1463, devia semblar un emplaçament idoni, tant per la seguretat que proporcionava el seu enclavament com per situar-se a certa equidistància dels dos pobles que senyorejaven el cavaller de Calatrava.

El lloc de naixement d'Alfons Remírez es desconeix, però és possible que procedira del regne d'Aragó, on el seu cognom estava assentat per eixa època, concretament a les poblacions d'Híjar i Calataiud.²⁷ A més, amb posterioritat, consta que el mateix

24 ACCV, Protocols, 22557 (7 i 9 de maig de 1483).

25 ACCV, Protocols, 22549 (11 de novembre de 1474); i anys subsegüents.

26 ACCV, Protocols, 22552 (26 d'agost de 1481).

27 A. SERRANO, 1995: 32, 371 i 396.

fra Alfons residia a Aragó, val a dir que per obligacions del seu càrrec.²⁸ I altre tant es podria especular sobre la filiació aragonesa de l'escuder Camatxo, ja que per aquell temps (segona meitat del segle xv) el seu cognom també era un llinatge establert a la sobrecollida de Calataiud.²⁹

Per això, ben mirat, amo i servent podrien provindre d'aquesta regió i, al capdavant, que els Camatxo d'Oliva entraren al regne de València així, a través d'un escuder que es desplaçà juntament amb el seu amo allà on el van destinar. D'afegitó, aquesta hipòtesi explicaria per què a penes uns anys més tard (cap a 1500) el solar dels Camatxo valencians estava a Murla, com si aquell servidor de fra Alfons Remírez s'hagués domiciliat definitivament a aquesta vila de l'interior de la Marina. Perquè, sense anar més lluny, casos similars d'escuders forasters assentats al territori els trobem, sense anar més lluny, a Oliva, com ara Joan Rodríguez i Antoni Corso. El primer era l'escuder del procurador del comtat (Andreu Martí, doctor en ambdós drets), i una vegada instal·lat a Oliva es va casar amb Isabel Bort, pertanyent a un dels llinatges acomodats. Per la seua banda, l'escuder Corso apareix comprant terres a Oliva amb què proveir-se un patrimoni.³⁰

---

28 AMLF, Papeles, núm. 5 [consulta en línia].

29 A. SERRANO, 1995: 407-409.

30 APSM, Protocol de J. Burgal (1511), f. 19-21; i Vendes, núm. 1/4 (1505-1749). En un futur els Corso esdevindran una dinastia de notaris d'Oliva.

2. ELS GENEARQUES

2.1 L'ESPLENDOR INICIAL A MURLA

Com s'ha avançat en el capítol anterior, a principis del segle XVI els Camatxo estaven plenament establerts a Murla, on els trobem documentats des de 1506. Els primers protagonistes del llinatge, als qui podem considerar genearques o començadors de la història de la família en l'Edat Moderna, eren els germans Sebastià i Joan. El pare d'ambdós es deia, també, Joan, és per això que per desfer l'homonímia el fill emprava el sobrenom 'menor de dies', és a dir, 'el jove'.³¹ A més, pel fet que el progenitor dels germans Camatxo s'anomena igual que l'escuder de fra Alfons Remírez, ens fa fantasiejar que un i altre foren el mateix, si bé manquem de proves. Conjectures a banda, el cert és que la presència del llinatge a Murla era recent, donat que en 1480 no es registra cap Camatxo entre «los vehïns e habitants de la dita vila de Murla, axí crestians com moros» que assistiren a la presa de possessió de la comtessa d'Oliva dona Beatriu d'Urrea.³²

A pesar de la seua condició de llinatge novell, per aquesta època els Camatxo gaudien d'un nivell de benestar elevat, més propi de famílies de llarga implantació en el territori i comportaments caciquils. Entre altres coses, els testimonis del moment coincidien en presentar els Camatxo com «una família molt honorada», que era el mateix a dir opulent.³³ Com a exemple del seu estatus acomodat, els mateixos testimonis relataven que Joan, el menor, «anava ordinàriament a cavall ab una egua en sella», així com que «al temps de la fam feya pastar en sa casa dos vegades per a donar charitat als pobres de Murla y a molts passatgers de necessitat».³⁴ Per això, com a signe visible de la seua posició, els germans Camatxo solien usar el tractament distintiu «horable» anteposat al seu nom, el qual solia associar-se a rendistes i ricosos.

En l'àmbit socioprofessional, Sebastià pertanyia al grup dels terratinents o propietaris de terra, mentre que l'ocupació de Joan era la de mercader. Segons Emilia Salvador, «el término *mercader*, referido a la Valencia del siglo XVI, es sinónimo de

---

31 ACCV, Protocols, 24653 (21 d'agost de 1506).

32 ARV, RA, Processos, I, P, núm. 2.

33 Un de tants era Miquel Canyamàs, calceter d'Oliva, qui deia que «dits Camachos era un linatge molt principal, y de honrada família y assendència» (ARV, RA, Procesos, II, ap., A, núm. 367).

34 Ibidem.

comerciante al por mayor, dedicado a la importación y exportación».³⁵ Tanmateix, les bases econòmiques de la família eren més àmplies, com ara l'arrendament de drets senyorials. Perquè, en efecte, el 14 de gener de 1506 Joan es convertia en l'arrendatari de la vall i lloc de Castell de Castells, l'encomanda de l'Orde de Calatrava que de nou es creua en la trajectòria dels Camatxo. Aquest contracte d'arrendament se signà per un període de tres anys, entenent que els dos primers eren de ferm i el tercer de respir, a raó de 7.800 sous anuals. Això confirmaria la declaració d'un dels testimonis anteriors, qui assegurava que els Camatxo «ni hajen treballat ni fet fahena de ses mans [...] sinó que tots són estats persones que han viscut de sa hazienda, y arts [professions liberals] que han tengut, y tractes de arrendaments».³⁶

De la mateixa manera que Joan compaginava la seua ocupació principal de comerciant a gran escala amb l'explotació agropecuària, pròpia del seu germà, també a Sebastià el trobem participant en activitats mercantils. Així ocorria durant el mateix any 1506, quan Sebastià viatjava a València per a cobrar una peça de drap —«*vulgo dicti* palmella»— venuda en el passat.³⁷ Per tot això, cal imaginar els germans Camatxo col·laborant estretament, no debades els coneixements i els contactes del terratinent ajudarien a rendibilitzar l'arrendament de Castell de Castells, igual que el mercader compartiria els seus amb el mateix objectiu.

Per a major lligam entre ells, havien emparentat per matrimoni amb la mateixa família: els Castellolí. Aquesta pràctica, habitual entre les elits per tal de reforçar vincles i evitar la dispersió de les fortunes, la van consolidar amb el doble casament de Sebastià amb Genisa i el de Joan amb Francina. Es desconeix el parentiu concret entre elles, però tot indica que podrien ser germanes, o si més no, cosines. A diferència dels Camatxo, el llinatge Castellolí portava arrelat al regne de València des de feia més d'un segle, i a la Marina, específicament, era un cognom present a Teulada en 1381.³⁸

La mateixa indeterminació de parentiu la tenim en Pere Castellolí, una figura patriarcal vinculada amb Genisa i Francina, però pendent d'aclarir (pare?, avi?, germà?). Com no podia ser d'una altra manera, aquest Pere Castellolí també era un reputat benestant, el qual en 1506 residia a Murla. I per a més punts en comú, d'ofici era mercader.

A falta de registres patrimonials de Murla de principis del segle XVI, la informació sobre els béns d'uns i altres és escassa i anecdòtica. Dels Castellolí, per exemple, només se sap que en 1547 el peraire Joan Castellolí posseïa «una casa de son pare, Pere Castellolí»; mentre que dels Camatxo podem deduir que disposaven de terres en la partida dita «del toçal de Camacho». En cas de ser així, els beneficis agrícoles els obtindrien del conreu de les vinyes, oliveres, moreres, ametlers, garroferes i figueres, que eren els cultius dominants al camp murler.³⁹

35 E. SALVADOR, 1986: 171.

36 ARV, RA, Procesos, II, ap., A, núm. 367; ACCV, Protocols, 23880 (14 de gener de 1506).

37 M. MONSERRAT, 2003: 405

38 E. GUINOT, 1999-I: 355.

39 AHNOB, C. 754; i S. GINER, 1995: 194.

Seguint els paràmetres del moment, la intervenció directa de Genisa i Francina en els negocis maritals va ser residual, com aquell dia en què la muller de Sebastià va cobrar un deute als mercaders Lleonard i Joan Garí en 1536, als quals va atorgar el rebut corresponent.⁴⁰ La intervenció indirecta, en canvi, va ser crucial. Ens referim a la importància que tingué el patrimoni de les Castellolí perquè els esposos tancaren els seus tractes, com ara en l'arrendament de Castell de Castells, en què Francina aportava la seua hisenda com a aval d'aquella arriscada operació mercantil.

L'arrendament de Castell de Castells, però, no sols no feu perillar l'haver de la parella, sinó que va encoratjar les famílies a continuar invertint i ampliar el patrimoni. Així, el 21 d'agost d'aquell mateix 1506, Joan Camatxo i Pere Castellolí s'embarcaven en un projecte ambiciós i, sobretot, de repercussions aleshores inimaginables per als seus descendents en comprar dues alqueries a la vora de Murla. Es tractava de Beniatia i la Llosa, situades dins del terme general d'Alcalalí, les quals van fer seues per 5.200 sous.⁴¹ Al remat, amb aquesta adquisició ambdós mercaders imitaven, dins de les seues possibilitats, els patrons de les elits (cavallers, baixa noblesa), les quals veieren en la terra «un objecte de prestigi que rubricava la posició social assolida».⁴²

Si el prestigi era proporcional a l'extensió territorial, Joan i Pere estarien complaguts amb els vora 4,8 km² que mesuraven els termes de Beniatia i la Llosa, unes dimensions que s'aproximaven a la grandària de Murla (uns 5,8 km²). L'agricultura d'aquest terreny era idèntica a la del camp murler ja referida, dominada pel secà, amb la diferència que les alqueries s'alçaven en una vall estreta i accidentada.

Vista parcial del llogaret de la Llosa de Camatxo i la seua vall.

40 ARV, Protocols, 10033 (índex de desembre de 1536).

41 ARV, Protocols, 24653 (21 d'agost de 1506).

42 A. FURIÓ, 2020-I: 289. A l'Oliva del segle XVI, casos similars de compradors o propietaris de petites senyories els tenim en els Perpinyà, senyors de Mirafior, i els Pasqual, de Negrals.

Pel que sembla, a principis del Cinc-cents aquest paratge estava despoblat, o almenys no disposava d'un veïnat establert en règim emfitèutic. Conseqüentment, els habitants eventuals de les alqueries –mudèjars, amb tota seguretat– conrearien la terra sota altres formes de propietat o treball, com ara l'arrendament, la mà d'obra assalariada o la parceria.⁴³ En períodes de major activitat, és previsible que el nombre de cases ocupades o caps de família rondara la cinquena, tot i que la mateixa existència d'habitatges camperols va ser motiu de controvèrsia entre els testimonis, val a dir que en data tardana (cap a 1600) i dins d'un procés judicial on cada part aportava una versió interessada. Així, mentre uns deien que «en la alqueria de Beniatia no·y ha més de una casa y un corral, y que no·y ha vist vestigis de haver-ne hagut més», la part contrària replicava que «ha vist vestigis de haver-i agut en temps moltes cases perquè·y havia parets antigues y que huy en dia si·y van encara·y trobaran senyals y vestigis de haver-i agut cases en Beniatia».⁴⁴ I altre tant ocorria amb les declaracions sobre els habitatges antics de la Llosa.

Sens dubte, l'orografia esquerpa i especialment la manca d'una població estable constrenyia la rendibilitat de les alqueries, encara que presumim que la intenció de Joan i Pere amb aquesta compra seria la de proporcionar a les noves generacions un element més amb què prosseguir l'ascens social dels llinatges. En aquell moment, Beniatia i la Llosa eren considerades meres hisendes, però el primer pas cap a la futura creació d'una petita senyoria de vassalls ja s'havia fet realitat.⁴⁵

A pesar que, segons hem vist, els mercaders compartien la propietat de les dues alqueries, posteriorment se les van repartir: per a Castellolí, Beniatia, i per a Camatxo, la Llosa. Aquesta decisió, aparentment innòcua i comprensible, va marcar una fita en l'inconscient col·lectiu del llinatge, com si el temps en què les hisendes romangueren unificades fora la quintaessència de la bona ventura de la família durant les primeres dècades del segle XVI, una sort que les vespres de la Germania tenia les hores comptades.

2.2 LA GERMANIA, UN EPISODI TRAUMÀTIC

En 1519, a la ciutat de València, l'oposició cap als nobles i governants per l'abús de poder i la pressió fiscal, entre altres, va cristal·litzar en un moviment popular conegut per 'Germania' que reclamava major justícia i dignitat per als estrats inferiors. En síntesi, «la Germania primigenia valenciana formada por artesanos tenía como objetivo la organización medieval de la economía urbana. Proteccionismo y veto a las manufacturas extranjeras, así como freno a las tesis mercantilistas de los maestros enriquecidos en el siglo xv. Políticamente querían la democratización del

43 C. MENGUAL, 2022: 29.

44 AFMP, Fons Ruiz de Liori, lligall 1/7. La disputa va acabar amb una inspecció judicial, la qual va concloure que «se vehuen y se han trobat alguns troços de paret de pedra seca y també sis o set patis quadrats y rodats [...] de pedra seca y estant de tal manera dirruÿts que no's pot determinar si són estats corrals o patis de cases».

45 En la documentació familiar de 1506 a 1555 s'empra el concepte *alqueria*, equivalent a 'finca rural o heretat': «*duas alquarias nominatas Beniatia et la Losa*», «la mia alqueria de la Losa», «*alquarea vulgo dicta la Losa*», etc.

municipio mediante el fortalecimiento del Consejo General y la presencia artesana en la Juradería».⁴⁶

A poc a poc, el moviment es va radicalitzar i es va organitzar militarment, de manera que quan es va escampar pel regne ja s'havia convertit en una revolta violenta que amenaçava de derrocar la noblesa i el règim senyorial. També la població mudèjar, per extensió, va sofrir la ira dels agermanats pel seu tradicional servilisme a l'estament dels privilegiats.

L'enfrontament armat dels bàndols va ser inevitable, i encara que l'exèrcit nobiliari va demostrar de continu la seua supremacia, a la batalla del Vernissa (25 de juliol de 1521) va sofrir una derrota humiliant que va exaltar l'ànim dels sublevats.⁴⁷ Encara que les primeres publicacions sobre història local asseguraven que «Oliva sufrió poco en esta guerra. Solamente alguna revuelta de los moriscos por su simpatía con los agermanados, que les prometían dar la tierra de los nobles»,⁴⁸ investigacions posteriors han mostrat un panorama més cru, dominat pel terror i la barbàrie. Com explica Abel Soler, «les pèrdues ocasionades pel 'saco de Oliva' [...] foren incomputables. També foren moltes les seqüeles, a Oliva, de la revolta agermanada, sobretot per als musulmans, obligats a batejar-se».⁴⁹

Per evitar aquest baptisme forçós, els habitants de la moreria d'Oliva –i en general els de la governació de Xàtiva– van fugir cap al sud, a la serra de Bèrnia (la Marina), un muntanyam apartat i escabrós idoni per a la resistència. De camí cap aquest refugi, algunes caravanes de mudèjars travessaren per Murla, on aprofitaren per a atemorir els cristians de la vila, els quals acabaren per abandonar-la. En total marxaren dèssset famílies i el rector, les quals no tornaren a casa fins mig any després, quan la situació començà a estabilitzar-se.⁵⁰

En aquest clima d'insurrecció l'actitud dels Camatxo va ser especialment assenyada, segons revela la documentació. Aquesta, però, és fragmentària, és per això que es desconeixen els detalls de la seua participació.⁵¹ Tanmateix, sembla que l'adhesió dels germans Camatxo a la revolta va ser primerenca, paral·lela a la dels precursors del moviment a la Safor,⁵² és així que la seua degué ser una militància fèrria, en contraposició a l'agermanament tebi de la majoria, fruit del pànic del moment. Per entendre aquest suposat convenciment, cal tenir en compte que el component anti-feudal de la Germania afavoria considerablement la burgesia i els benestants de les viles i llogarets –com ho eren Sebastià i Joan–, ja que a més de l'abolició de censos i

46 E. BELENGUER, 1988: 388.

47 J. E. ALONSO, 1998: 91.

48 J. BLAY, 1960: 61.

49 A. SOLER, 2020-I: 325.

50 P. PÉREZ, 2022: 140-142.

51 ARV, RA, Processos Criminals, II, caixa 1/10. En portada: «Procés [...] contra en Joan Camacho, na Elionor, muller de aquell, Sabastià Camacho, fill de aquells, Sabastià Camacho, major de dies, e na Genisa, muller de aquell, veïns de la vila de Murla».

52 J. F. PARDO, 2011: 44; i V. TEROL, 2014: 86.

rendes dominicals, «vieron la crisis como una puerta para consolidar sus posiciones de poder frente al poder señorial».⁵³

L'eufòria per la victòria del Vernissa va ser curta, donat que el bàndol nobiliari prompte va sufocar els revoltats, amb la consegüent persecució i repressió dels involucrats. Seguint a José Camarena:

[...] la represión fue tremenda, hubo muchas penas capitales, como el confitero Bartolomé de Cas, el jefe de los agermanados gandienses, que fue descuartizado en Valencia; se recaudaron cantidades inmensas por multas y se confiscaron y subastaron los bienes de aquellos –menestrales, campesinos y bajo clero– que casi nada poseían, hundiéndoles en la miseria. Baste decir que don Serafín Centelles percibió una compensación de 7.000 ducados, de los que no sabemos cuánto les correspondería pagar a sus propios súbditos.⁵⁴

Per al cas dels germans Camatxo, els efectes de la seua inculpació són igual d'imprecisos que la seua participació, tot i que el parell de notícies al respecte indiquen que el càstig fou sever, presumim que en proporció al seu atreviment.⁵⁵ La primera d'elles ens situa en novembre de 1521, data en què el governador de Dènia «té presos a Joan y Sebastià Camachos, vehïns de Murla, y ocupada molta roba de aquells, y axí mateix té ocupada certa roba y béns, ab una esclava negra, d'en Pere Castellolí, de la mateixa vila de Murla».⁵⁶ Si, com hem dit abans, la població cristiana de Murla havia abandonat la vila els últims de juliol, el més probable és que foren capturats en el poble on es refugiaren, ja fora Xàbia o qualsevol altre del Marquesat.

En assabentar-se, el comte Serafi va reclamar que el dret de punició li corresponia a ell «per ésser sos vassalls y los crims de aquells se pretén no ésser comesos en lo dit Marquesat», sinó en els dominis dels Centelles. Mentre es resolva el conflicte jurisdiccional, el virrei ordenava a un algtzir reial que «personalment accedeixcau a la dita vila de Dènia y allí constituhiēt prendrau a mans vostres y de la règia cort les persones dels dits Joan Sala y Camachos [sic, per *Joan y Sebastià Camachos*] ensemps ab tots los béns de aquells, y axí mateix los béns y robes qualsevol, ab la dita esclava negra, del dit Pere Castellolí», de manera que depositara les prendes davant d'un oficial de Gandia i «les persones dels dits Camachos portareu ací a nos, presos e ben guardats».

Una segona notícia és a penes una declaració del prevere Pere Sala, natural d'Oliva i beneficiat a la seu de València, en què informava que havia conegut a Joan Camatxo, «que estava pres y era natural de Murla», juntament amb el seu germà Sebastià, «los

53 P. PÉREZ, 2022: 125.

54 J. CAMARENA, 1978: 176.

55 Ara bé, no devem oblidar que al comtat d'Oliva, igual que al marquesat de Dènia, «la represión señorial a cargo de los procuradores del marquesado fue extremadamente voraz y arbitraria, más interesada en los patrimonios que en las responsabilidades reales» (P. PÉREZ, 2022: 140).

56 ARV, RC, 733, ff. 2v-3v. Agraïsc a Rosa Seser aquest document.

quals estigueren molts anys presos en les presons del compte d'Oliva don Serafi y hixqueren de la presó a prechs dels avis de ell, dit testimoni». Aquesta súplica degué produir-se abans d'octubre de 1535, data en què es torna a documentar en actiu a Sebastià.⁵⁷

A més del presidi, l'altra condemna imposada als Camatxo va ser una sanció econòmica, segons es desprén d'altres dues referències disperses. Aquest tipus de multa, coneguda per *composició*, va ser aplicada de forma generalitzada tant a particulars com a col·lectius (pobles, gremis) per a redimir la seua culpa i obtenir el perdó reial. Moltes poblacions del comte Serafi foren composades, com ara Oliva, la Font i Pego, però el més cridaner és la composició de Murla, o millor dit la seua anotació al registre, perquè en lloc de figurar únicament el nom de la localitat, s'hi va escriure «Murla y Camachos», el que constitueix una anotació estranyíssima i oberta a interpretacions.⁵⁸

L'altra referència aïllada, però relacionable amb la composició particular dels Camatxo, correspon a 1540, quan don Francesc Gilabert ja havia succeït el seu oncle en el govern del comtat. El nebot de Serafi, a través d'una carta dirigida al seu oficial de Murla, ordenava que «Joan Camacho e Sabastià Camacho, jermans, sien posats en possessió de la heretat sua que vulgarment se diu la Losa».⁵⁹ En altres paraules, el comte els restituïa la propietat de l'alqueria després d'haver-los-la confiscada. Quant de temps va romandre la casa comtal cobrant les rendes de la Llosa? Ara per ara la resposta és irresoluble, però per tot el que s'ha dit, resulta evident que aquest segrest temporal del bé més important i productiu dels Camatxo degué produir-se arran del seu empresonament, segurament per a saldar l'import de la seua previsible composició particular.

Amb tot, dues dècades després d'iniciada la revolta, la família va superar aquest episodi extenuant i interminable, si bé les seues repercussions van ser palmàries i determinants per al llinatge, tant en l'àmbit econòmic com social. Per començar, la falta de liquidesa per afrontar la situació des de la sufocació de la revolta sembla ocultar-se rere la decisió de Pere Castellolí (o tal vegada, Genisa) per desprendre's de l'alqueria de Beniatia, la qual va acabar en mans dels Escai de Dénia, pertanyents a la baixa cavalleria local.⁶⁰ Per la mateixa regla, dos membres dels Camatxo acudien a finals de 1523 a València a sol·licitar un préstec considerable per valor de 110 lliures a l'apotecari Pere Doménech.⁶¹

Per damunt de tot, la conseqüència més transcendent i inexplicable és que en eixir de les presons comtals els Camatxo mudaren el seu domicili de Murla a Oliva. I una part dels Castellolí els hi va seguir. Per tal d'evadir les composicions col·lectives,

57 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367; i Protocols, 10033 (índex de 1535).

58 V. J. VALLÉS, 2000: 197.

59 ARV, RA, Processos, II, A, 582.

60 Escai o també d'Escal/Descay. Es desconeix la data exacta de la venda, inclús del comprador original, però els donzells Joan i Miquel Àngel Escal (pare i fill, respectivament) la posseïren cap a mitjan segle XVI (M. MONSERRAT, 2003: 496).

61 ACCV, Protocols, 2110 (30 de desembre de 1523). Per als negocis dels Doménech i l'estreta relació amb els Camatxo, vegeu ARV, Protocols, 10033 (índex de 1529-1540).

moltes persones canviaren de domicili cap a pobles no represaliats; i a Murla, de fet, alguns dels emigrats a Penàguila i Cocentaina no regressaren mai.⁶² Tanmateix, aquesta hipòtesi no val per als Camatxo, ja que la seua mudança era a una localitat que també havia sigut composada, on a més la jurisdicció senyorial dels Centelles era la mateixa, i, com hem vist, res no els va eximir de la doble condemna.

L'arribada dels Camatxos a Oliva, per tant, es va produir en aquest moment i motivada per aquestes circumstàncies. Fins aleshores el llinatge no es documenta entre el veïnat oliver. Almenys entre els caps de família, perquè una de les dones grans de la casa –possiblement una tia dels genearques– sí que havia viscut a Oliva a finals del segle XV/principis del XVI. Es tractava de Caterina Camatxo, muller en primeres núpcies de Miquel Ribera, el domicili conjugal dels quals es trobava a la vila comtal. En morir Ribera, Caterina es va remaridar amb Lluís Bolufer, de Xàbia, per bé que s'instal·laren a Ondara. Tal vegada per açò en 1502 es va decidir a vendre la casa d'Oliva, cosa que va fer a través del seu apoderat Jaume Maians.⁶³ Per tot això, aquesta presència prèvia del cognom havia sigut efímera, sense cap efecte per a la nissaga. Per contra, la decisió del trasllat dels germans Camatxo sí que va canviar l'avindre de la família, ja que en aquesta ocasió el llinatge va arrelar amb força, fins al punt d'originar, a Oliva, una història pròpia.

2.3 L'ARRIBADA A OLIVA. CONTEXT I SITUACIÓ SOCIOECONÒMICA

Com hem vist, els successos de la Germania afectaren per igual els dos germans, si bé en finalitzar la repressió Sebastià i Joan es van sobreposar de forma distinta. El canvi d'extracció social més notable el va sofrir Joan, ja que si dècades arrere, a Murla, se'l reputava per un mercader esplèndid, després dels anys de presó el seu estatus era més aviat modest. Cal pensar que en gran manera els seus ingressos depenien del seu treball comercial, el qual no sols quedaria paralitzat durant l'empresonament, sinó que inclús en recuperar la llibertat és previsible que trobaria dificultats per reinserir-se a la xarxa del mercat especulatiu.

Així mateix, una altra font de rendes com era l'alqueria de la Llosa, a més d'haver-la tinguda embargada fins a 1540, quan per fi va recuperar la plena propietat va entropessar amb què el mas o «palagüet» de l'heretat –que era l'edifici principal– requeria reformar-se en profunditat perquè «no·y avia portes ni cubert». Pel que indiquen alguns testimonis, la degradació del mas i el seu entorn podrien derivar de l'ocupació que sofrí l'alqueria, perquè tothom sabia que «en temps de morts [pestes] y de guerres en lo present regne y de la Germania que en aquell hi hagués, és contingent haver-se recollit molts moros en dites alqueries» de la Llosa i Beniatia.⁶⁴

A pesar de tot, el predi de la Llosa va ser l'únic bé immoble que Joan Camatxo va conservar provinent d'aquella etapa de magnificència. Tant és així que, almenys a Murla, quan en 1545 es va confegir un registre del patrimoni de la vila, la família ja

62 P. PÉREZ, 2022: 156.

63 APSM, Poders i procures (29 de març de 1502).

64 C. MENGUAL, 2022: 35.

no disposava de res. I aquesta venda o pèrdua completa de cases i terres a Murla també era extensible al seu germà, ja que fullejant el registre, no apareixen vestigis del pas del llinatge per allí, llevat del topònim referit anteriorment «lo toçal de Camacho».⁶⁵

Juntament amb la Llosa, les altres dues úniques possessions del mercader en aquesta etapa posterior a la Germania se situaven a Oliva, la nova població de residència. Bàsicament consistien en «un tros de terra situat e possat en lo present terme de la vila de Oliva, en la partida de la Calçada» (sense especificar l'extensió ni el valor) i una casa «en lo carrer vulgarment dit lo carrer dels Camachos».⁶⁶ Com s'observa, una vegada més el cognom de la família es feia servir per a batejar aquells espais on els Camatxo tenien alguna presència significativa, en aquest cas, un carrer.

El carrer de S. Cristòfol. Durant el s. XVI s'anomenava «lo carrer dels Camachos», degut a que el genearca Joan i altres membres del llinatge hi residien ací.

65 S. GINER, 1995: 194; AHNOB, Osuna, C. 754. Dels Castellolí que romangueren a Murla, el registre aporta informació sobre Joan i Pere Miquel, peraires de professió.

66 ARV, RA, Processos, II, A, núm. 582.

Perquè, a més de Joan, altres membres del clan també s'havien instal·lat a la mateixa via, com ara Benet Camatxo o Alonso Camatxo, i parents arrimats com Pere Castellolí.⁶⁷ Amb el temps, aquesta representativitat va decaure, és per això que a finals del segle XVI era més conegut per «lo carrer vulgarment dit de la Goleta o de Morales, que antigament se diga dels Camachos». Es tractava, per tant, de l'actual carrer de Sant Cristòfol.

Per les declaracions de tres veïns del carrer podem intuir el grau de la davallada econòmica de Joan, ja que asseguraven que sa casa «estava molt deruhida». Per aquesta raó estimaven «que podia valer la dita casa de quaranta-sinch a sinquanta lliures» o, a molt estirar, «fins a en [...] xixanta lliures».⁶⁸ En comparació als preus de l'època, era un habitatge senzill, més propi del baix camperolat. Segons les conclusions d'Eugenio Ciscar sobre la Valldigna en 1609, «el 33,2 % de los propietarios tiene casas que no superan las sesenta libras (de ellas un 15,7 % de hasta treinta libras) y otro tercio entre sesenta y noventa libras».⁶⁹

La modèstia del domicili també es percebia per dins, tant en la seua distribució com en el parament. La casa constava de tres estances: «la entrada», «un apartament de la dita entrada» i «una cambra». A jutjar pel mobiliari de cadascuna, l'entrada seria l'espai públic, ja que les úniques cadires de la casa es localitzaven ací. De fet, si acudim novament a l'estudi de Ciscar, en descriure els interiors domèstics explica que el terme *entrada* feia referència a un espai diàfan en la planta baixa, de certa grandària i ús social, amb una xemeneia al racó que tant valia per escalfar l'ambient com per a cuinar.⁷⁰ Per la mateixa regla, a casa de Joan les habitacions privades eren les anomenades *apartament* i *cambra*, donat que contenien els llits i els baüls, amb la diferència que en la primera es guardava la roba de vestir i les armes (una ballesta i una espasa), i per això seria el dormitori principal.⁷¹

La regressió del mercader no acabava ací perquè inclús en el mitjà de transport es palesava la davallada. Si, com havíem dit, en la prosperitat a Murla es meravellaven de veure'l transitar «ordinàriament a cavall ab una egua», en l'estretor d'Oliva es desplaçava sobre una haca menuda «molt flaca y molt royn», la qual, per a més inri, ni tan sols l'havia pagada ell, sinó un fill.

67 La casa de Pere Castellolí es menciona en la fitació de Jeroni Jovell/Javell de 1539, la casa del qual «afronta ab cases dels cups del senyor comte, ab cases dels hereus de la viuda de Pere Castellolí, ab cases del senyor comte (eren de Ubaquet) y ab carrer dels Camachos» (AHNOB, Osuna, C. 1426-1).

68 Els veïns eren: Cosme Andrés, qui «ho sap per haver viscut en eixe carrer des del any 1538 fins ara [1596]»; Ausiàs Salelles, «dix·o saber per ésser-se criat ell, testimoni, en lo dit carrer y junt a la casa del dit Joan Camacho»; i Macià Llaurador, «dix·o saber per ésser-se criat en lo carrer».

69 E. CISCAR, 1998: 61. A tall de comparació, les cases dels moriscos rics oscil·laven entre 200 i 400 lliures.

70 Ibidem: 65. I afegim que cellers i rebosts eren excepcionals, alhora que disposar de pou era un luxe.

71 Vegeu el document 1 dels annexos.

En contrast amb aquest retrocés social i econòmic, la situació de l'altre germà després de la Germania va ser més favorable. Sembla que els estralls de la persecució van influir poc o gens en el seu estatus, o tal vegada sabé recuperar-se amb facilitat, perquè a Oliva apareix integrat en el grup dels terratinents. Per la seua experiència en la gestió de terres, i tenint en compte que arribava a una contrada hegemònica «gracias a la caña, la seda y el sudor de los moros»,⁷² imaginem que tindria més oportunitats per adaptar-se i fer negoci.

A grans trets, la seua riquesa rústica estava conformada per més de vint-i-huit fanecades i tres trossos de terra de diversa naturalesa (horta, marjal, arbrada, moreral, vinyar...) repartides per tot el terme (Taula 1). El volum era considerable, certament, si bé quedava molt llunyà del principal terratinent d'aleshores: Joan Ciscar, amb una hisenda descomunal de més de cent seixanta-tres fanecades de terra, sis trossos de terra i diverses cases al selecte carrer de les Moreres.⁷³

TAULA 1	
Patrimoni rústic de Sebastià Camatxo (1539)	
Extensió i localització	Cens dominical
9 fanecades de terra en les Pereretes	6 diners
6 fanecades de terra moreral en Rafalatar	1 sou 9 diners
Tros de terra vinya en la Plana	9 diners
Tros de terra en les Marjaletes	6 diners
5 fanecades de terra arbrada en Albarraxí	1 sou 6 diners
Tros de terra moreral i figueral en les Arcades	1 sou
8 fanecades d'horta en la Calçada	9 sous 1 diner

Font: AHNOB, Osuna, C. 4114.

En virtut de la seua categoria, la seua residència a Oliva seria més gran i millor condicionada que la del seu germà, però manquem de dades al respecte. De fet, ni tan sols ha transcendit el nom del carrer, sinó únicament que tenia «unes cases situades e possades en la dita vila de Oliva, les quals eren de Abraham Xoli, les quals afronten ab cases de Miquel Tur, ab cases de la viuda Bolufer a y ab la muralla y ab lo carrer publich».⁷⁴

Tot i la seua vaguetat, la cita anterior permet endevinar de quina forma els genearques pogueren accedir a la propietat dels béns que adquiriren en Oliva. Es tracta de la menció impagable a l'antic propietari, una figura que encarnava un dels principals maldecaps dels Centelles i dels senyors valencians del segle XVI: la despoblació dels seus feus per la fugida de vassalls musulmans.⁷⁵ Perquè, com se sap, l'estament dels

72 J. CAMARENA, 1978: 186.

73 AHNOB, Osuna, C. 1426-1.

74 *Ibidem*.

75 J. E. ALONSO, 1998: 80; i J. F. PARDO, 2003: 113.

privilegiats disposava en ells d'una mà d'obra barata, la qual es resistien a perdre, i per això els augmentaren les limitacions i els controls. Un període àlgid d'evasió es produí arran de la seua cristianització forçosa, iniciada en 1521 per la victòria agermanada del Vernissa i rematada pel monarca en 1525, cosa que motivà abandonaments del domicili puntuals (revolta de Bèrnia) i definitius (emigració a Barbaria).⁷⁶ Doncs bé, el cas d'Abrahim Xoli correspon a un d'aquests mudèjars del comtat que, oposant-se a l'obligada conversió, s'expatrià al Magrib, tal com revela una nota marginal fortuïta de l'arxiu de Santa Maria: «Est[e] moro se'n passà a Àfrica y lo conte de Oliva prengué ses terres y les vené».⁷⁷

Al capdavant, és previsible que el comte també confiscara la casa, i així com havia alienat les terres quan havia trobat comprador, fera el mateix amb l'habitatge quan Sebastià Camatxo buscava allotjament en la nova localitat d'acollida. Altrament, no és descartable que la resta del patrimoni oliver d'ambdós germans procedira igualment dels béns desocupats pels musulmans més irreductibles.

2.4 ELS INDICADORS COMPLEMENTARIS: DOTS, TESTAMENTS I FUNERALS

Juntament amb el patrimoni immoble, un altre indicador de la posició social dels individus a l'Edat Moderna el tenim en els dots, els testaments i les pompes fúnebres. El primer fa referència a l'aportació de la núvia per a suportar les càrregues de la nova cèl·lula familiar, constituint un element tan essencial que, com assenyala Isabel Baixauli, «sense ell pot no haver matrimoni». Per això, seguint a la mateixa autora, «la quantia del dot és la tarja social de les famílies i dels seus segments socioprofessionals. Casar una filla va més enllà del repartiment de possessions familiars, i esdevé la manifestació del poder adquisitiu de cada família –l'espai privat– a la comunitat –l'espai públic.»⁷⁸

En relació amb el dot anava l'escreix, el qual era la quantitat que el núvio hi afegia en gratificació a la virginitat de la dona, i solia ascendir a la meitat del dot. Les vídues remaridades, per tant, no hi tenien dret.

A més a més, el dot i l'escreix cal concebre'ls tenint en compte un aspecte determinant dels casaments d'antany, tal era que les unions es concertaven com un negoci. Com bé explica Teresa Vinyoles, «sobre el matrimoni reposa enterament l'ordre social; el matrimoni és una institució, un sistema jurídic, que assegura la reproducció de la societat dins d'unes estructures sobre les quals es recolza l'estabilitat del poder i de les fortunes.»⁷⁹ D'afegit, per al cas dels gearques, mullerats amb dues dones de la

76 Els definitius, a més, en ocasions foren multitudinaris, com el de 1529, quan se'n anaren dues-centes famílies (J. M. DOMÍNGUEZ, 1989: 27 (nota de l'editor); i J. E. ALONSO, 1998: 80).

77 APSM, Censals, núm. 1 (1470-1599); i Rebudes del benefici de la Trinitat (1738). Altres del llinatge Xoli, però, romangueren a Oliva.

78 I. A. BAIXAULI, 2003: 53 i 115.

79 T. VINYOLES, 1999: 60. Idees referides als segles medievals, però vàlides encara en l'era posterior.

mateixa casa, es posa de manifest la voluntat dels Camatxo i els Castellolí per reforçar amb lligams de parentesc els interessos que compartien.

Per aquest motiu, a una societat jerarquitzada com la dels segles XVI-XVIII «no li convé barrejar aquesta estabilitat amb l'amor, la passió ni el plaer, de manera que considera que és millor que amb el llinatge i la fortuna no hi juguin els sentiments.» Amb tot, els afectes podien florir inclús en matrimonis tan calculats com els de la noblesa, i sense anar més lluny, en el dels comtes d'Oliva. Almenys això afirmava «na Salzedà, dida que era stada de la contesa dona Yppòlita [consort del comte Pere de Centelles]», quan deia que «la contesa lo vol y ama més que a sos ulls, que stich spantada lo voler que aquella senyora té a son marit».⁸⁰

Tornant als Camatxo i els Castellolí, tanta era la categoria d'ambdós llinatges a principis de segle que els dots aportats per Genisa i Francina hagueren de ser, indefectiblement, generosos. Malgrat no disposar d'aquesta dada, és presumible que rondaria les 195 lliures, que era la mitjana dels dots que acceptaven els mercaders.⁸¹

L'únic dot que ha transcendit és el de «na Sperança», la segona muller de Joan. En una declaració solemne feta poc abans de morir, ell mateix descarregava la seua consciència i al·ludia al dot en els termes següents: «confesse y en veritat regonech que na Sperança, segona muller mia, portà en poder meu en lo temps de nostre matrimoni vint-y-quatre liures en roba y diners».⁸² Com veiem, els dots no sols es materialitzaven en metàl·lic, sinó que «es feia una valoració en diners de les aportacions –en joies, robes i terres–. El més normal era una aportació en diners, una altra de robes i joies i, sols en alguns casos, en terres i uns altres béns immobles.»⁸³

Més difícil d'explicar és la quantitat ínfima del dot, ja que 24 lliures era una suma impròpia per a la muller d'un mercader, inclús per a un immers en la decadència com el Joan posterior a la Germania. Per acabar-ho d'adobar, existeix la possibilitat que el seu matrimoni se celebrara abans de 1521 –el que resultaria més incompreensible encara– perquè Esperança també va ser acusada de participar en la revolta. Tanmateix, es tracta d'una denúncia tan tardana i inexacta (cursada en 1530 i confonent el seu nom per Elionor), que ara per ara el més raonable és creure que el seu casament es produïra durant la davallada de Joan i que l'acusació d'Esperança/Elionor obeisca a una responsabilitat subsidiària a les multes econòmiques del marit.

El dot d'Esperança era tan curt que les oliveres casadores del moment en reunien de millors, també les d'extracció social baixa. Per exemple, Francina Vilarnau, filla d'un camperol, no disposava de cap bé per aportar a les seues núpcies amb el pescador Guillem Çafont. Amb esforç, son pare només podia dotar-la amb 20 lliures, de les quals 10 corresponien a una vinya en la partida del camí de Sant Albert, un paratge on els Vilarnau hi posseïen distints trossos de terra. Per aquest motiu, amb la intenció d'engrossir-lo una mica més, es va recórrer al comte Serafi de Centelles,

80 ARV, RA, Processos, III, 2409.

81 La d'altres grups socials, com ara els notaris, se situava al voltant de 400 lliures, mentre que en sectors inferiors com l'artesanat en les 40 lliures (J. BORDES, 2019: 52-53).

82 ACCV, Protocols, núm. 22429 (7 d'abril de 1541).

83 J. BORDES, 2019: 52-53.

qui va col·laborar caritativament amb 5 lliures. No obstant això, considerant que el total encara era escàs o millorable, hagué de ser el núvio qui augmentà el dot en 15 lliures (a més de l'escreix, clar, de 20 lliures).⁸⁴

La resta de dots coneguts per al segle XVI són ja clarament superiors, propis de famílies amb més recursos, com ara els Perpinyà i els De Veses. Dels primers, el dot de Francina Perpinyà per a l'enllaç amb el pintor Ferran de Torres el conformaven 175 lliures, que desglossades quedaven en 100 del valor d'una casa a València, 50 d'unes terres a Oliva i 25 amb què participava la mare –vídua– de la donzella. En conseqüència, l'escreix que afegia el futur marit era exactament la meitat del dot: 87 lliures 10 sous. Ara bé, és en els De Veses on millor s'aprecia l'ascens social que en la segona meitat de la centúria aconseguí el llinatge en només tres generacions, ja que el dot de Magdalena, mare del notari Bertomeu Martí de Veses, havia estat de 300 lliures, mentre que dècades després les seues dos netes foren dotades per son pare amb 600 lliures cadascuna.⁸⁵

Un darrer cas que complementa els anteriors és el de Beatriu Perelló i Miquel Ferrando en 1511, perquè a banda del dot de la xica es coneix l'aportació dels pares del xic en concepte de donació per matrimoni. Per a la constitució del flamant nucli familiar, ella contribuïa amb un dot de 100 lliures (60 en diners i 40 en robes i joies), mentre que els sogres ho feien amb una sèrie de béns necessaris per a engegar amb èxit la cèl·lula econòmica naixent, formats per casa, terres i una bèstia per llaurar.

TAULA 2
Béns de M. Ferrando per al matrimoni
Casa en el carrer de les Moreres
6 fanecades en la partida del camí de Piles
3 fanecades d'horta en Maricarritx
Tros de terra vinya, garroferal i olivar en la partida del Port
Tros de terra olivar i garroferal en la partida de Benirrama
Tros de terra en la partida del camí de la Mar
Mig tros de terra en la partida del Rabdell, cap a Dénia
Una mula de pèl negre per a faenejar

Font: APSM, Protocol de J. Burgal (4 d'octubre de 1511).

Pel que respecta als testaments i funerals, són dos indicadors estretament relacionats perquè «el testament del passat és un document preferentment religiós; de fet, la transmissió de béns es realitzava per altres conductes i la part fonamental del testament es dedicava a les invocacions, elecció de sepultura, petició de misses, disposició de funerals, etc.»⁸⁶ I el de Joan, en aquest sentit, és una bona mostra perquè a l'hora de

84 APSM, Protocol de J. Burgal (30 d'abril de 1511).

85 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII), I/ 22.

86 J. L. SANTONJA, 2021: 17.

dictar les últimes voluntats en 1541 es va esplaïar en els detalls litúrgics i espirituals. Així, després de nomenar marmessor el seu fill major, li encomanava unes exèquies de l'estil següent:

[...] E elegesch sepultura per a quant a Nostre Sennor plaurà apellar la mia ànima per al Sant Regne al meu cos fahedora, si la mia fi serà en la vila de Oliva y lo dit mon fill no serà present, en lo vas de les Ànimes de la sglésia parrochial de la dita vila de Oliva, e si lo dit mon fill se trobarà present a la mia sepultura, vull sia allà hon ell volrà e elegirà honsevulla que Déu sia servit sia la mia fi.

E prenc de mos béns per ànima mia y en remissió de mos peccats, e per ànima de na Francina Castellolí y de Camacho, primera muller mia, quinze liures moneda reals de València, les quals per lo dit marmessor meu vull sien distribuïdes en la dita mia sepultura, la qual vull sia feta a coneguda del dit fill y marmessor meu, y en les coses pies per mi dejús ordenadores.

Ítem, vull, orden e man que de les dites quinze liures sien dites e celebrades per ànima mia e de la dita muller mia hun trentenari vulgarment dit de Sant Amador, e tres misses en onor de la Sanctíssima Trinitat, e les cinch misses de Sent Agustí, e set misses en onor dels set goigs de la Mare de Déu, e nou en onor dels nou òrdens dels àngels, e dotze més en onor dels dotze apòstols. E si fetes e complides les dites coses alguna cosa y faltará, vull sia suplida dels altres béns meus, y si alguna cosa sobrarà, vull que aquella sia distribuïda per lo dit marmessor meu en misses de rèquiem celebradores per ànima mia, totes les quals misses vull ser dites per aquells frares o capellans que lo dit marmessor meu volrà y elegirà [...].⁸⁷

Pel tenor d'aquestes clàusules podem dir que les exèquies de Joan Camatxo tingueren cert grau de distinció, equiparable a les del sector mitjanament benestant oliver, tant pel lloc de sepultura, com per la quantitat per bé d'ànima i la infinitat de misses. Els llinatges més rics disposaven de vasos propis en les esglésies on, a manera de panteó laudatori, descansaven les despulles de familiars i servidors, però a Santa Maria existien altres sepultures honroses a disposició dels particulars que pogueren pagar el cost d'inhumar-se, com ara el vas de les Ànimes o el del Sant Crucifix, i amb això defugien soterrar-se en els espais comunitaris. A mitjan segle XVI el dret de vas a Oliva estava estipulat en 10 sous, tot i que podia rebaixar-se excepcionalment a 6 sous.⁸⁸

Com hem dit, també les quinze lliures per bé d'ànima de Joan eren la quantitat habitual entre els prohoms d'Oliva, amb la qual tenien garantides unes pompes fúnebres de certa solemnitat, açò era, amb «sa letania e missa cantada ab diaqua e sotsdiaqua,

87 ACCV, Protocols, 22429 (7 d'abril de 1541).

88 APSM, Racional (diversos anys); i Testaments i clàusules testamentàries (segles xv-xvii).

ab son aniversari e cap d'any, ab ses offeretes honradament segons se pertany e és acostumat». ⁸⁹ Òbviament, de la quantitat del bé d'ànima depenia el lluïment del ritual, amb l'assistència de més o menys capellans, però també hi havia altres circumstàncies que incidien en les despeses funeràries, com la distància que aquests hagueren de recórrer, perquè si traspassaven les muralles de la Vila es considerava «achte doble», o el que era el mateix, més dietes «per so com yxqueren fora del Portal». ⁹⁰

Darrerament, la tribulació de Joan en sentir-se a les acaballes es manifestava en el volum i varietat de misses de sufragi per la seua ànima, i especialment en el trentenari de Sant Amador. La celebració de serials de misses com aquest foren molt populars a l'època i tenien la finalitat d'afavorir el descans etern del difunt, ja que hi havia «la idea comunament acceptada que l'hora de la mort i les immediates a aquesta eren les més perilloses per a l'ànima [...] uns instants en què es decidia el seu trànsit a l'eternitat, per la qual cosa se suposava que era el període més necessitat de sufragis.» ⁹¹

En definitiva, el tipus de funeral que Joan va ordenar s'adequava més als paràmetres socials i econòmics del mercader exitós anterior a la Germania, que no al posterior, és per això que el seu minso patrimoni –llevat de l'alqueria de la Llosa– es volatilitzà «consumit y gastat en pagar les deixes y funeràries del dit Joan Camacho, y altres deutes de aquell», de manera que els seus hereus asseguraven no haver percebut res.

L'òbit de Sebastià, en canvi, és obscur i confús a causa de l'escassetat de dades. A més, planteja la dificultat afegida d'identificar-lo entre dues persones homònimes que moren a Oliva durant el segle XVI. Per una banda, el «Sabastià Camajo» que en 1545 és soterrat amb l'assistència de sis capellans, i per l'altra, el «Sebastià Camacho» que rep sepultura en 1564 en el Pi, acompanyat per onze capellans i cabiscols. ⁹² El més probable és que es tracte del segon, cosa que confirmaria, a més, la preeminència socioeconòmica rere la revolta de Sebastià sobre Joan, també en l'estil dels sepelis.

En qualsevol cas, fora un o fora l'altre, l'estatus superior de Sebastià es torna a manifestar a la mort de Genisa Castellolí (també en 1564), la qual, tot i deixar per bé d'ànima una quantitat similar a la de Joan, va ordenar la fundació d'una obra pia molt estesa entre els acabalats del segle XVI: un perpetu de misses. ⁹³ Bàsicament, consistia en una simple missa anual de rèquiem d'aniversari, per a la qual «les persones que les instituïen podien dotar-les en metàl·lic i obligar el clero a assegurar una renda anual de l'interés produït per aquest capital, o bé podien aportar-ne directament rendes.» ⁹⁴

Al llarg del segle es funden perpetuats de suma variable a Oliva, oscil·lant entre les 3 lliures de la beata Damiata Vilarnau a les 63 de Pere Bertomeu, però el més habitual eren els perpetuats de 5 a 10 lliures; i el de Genisa, en concret, era de 6 lliures.

89 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII), I/ 3.

90 APSM, Racional de 1544-1545.

91 J. L. SANTONJA, 2021: 47.

92 APSM, Racional de 1544-1545; i Racional de 1564.

93 Inclús és possible que atorgara algun llegat més, a tenor d'una anotació parroquial que diu que Genisa «dexà en son testament molta cosa. La clàusula està en l'armari [...]» (APSM, Misses, segle XVI).

94 J. L. SANTONJA, 2021: 50.

Accessòriament, l'oligarquia local anava més lluny encara i deixava altres quantitats per a fundar dobles (misses votives), com van fer Pere Antoni Salelles a Sant Pere, Àngela Torra a la Concepció de Maria o Josepa Anna Guitart al *Corpore Christi*.⁹⁵ però destaquem el funeral de Joana Anna Xarava per la seua religiositat desbordada, la qual l'impulsà a repartir l'exorbitant xifra de 500 lliures de la següent forma:

- 100 lliures per bé d'ànima, «de les quals vull y man sia feta la mia sepultura [...] ab assistència dels frares y capellans», i si sobrava alguna quantitat, que es destinara a misses de rèquiem.
- 50 lliures per a fundar «una dobla cascun any en la isglécia de la present vila de Oliva per ma devosió de la Puríssima e Inmaculada Conceptió de Nostra Senyora [...] ab primeres y segones vespres, matines, sermó y les demás ores diürnes».
- 50 lliures, «ultra la dita dobla», per instituir un perpetua.
- 100 lliures «per a la fàbrica de dita isglécia [...] per a que sien carregades a censal [...] la renda de aquelles se distribuïxca y gaste annualment en aquelles coses y obres que serà necessari en dita isglécia».
- De les 200 lliures restants, després de pagar drets d'amortització, es carregue un censal per a que de la renda es destine a dues coses: primerament, a dir misses de rèquiem per la seua ànima i la dels seus parents; i segonament, «de la mateixa renda sien repartits cascun any entre pobres vergonyants de la present vila de Oliva cinquanta sous ab dos yguals reparticions, ço es, la mittat lo dia del Divendres Sanct y l'altra mittat lo dia del Corpus».⁹⁶

2.5 LES FILLES DELS GENEARQUES I LES ALIANCES MATRIMONIALS

Un darrer indicador de la posició social dels genearques el tenim en les aliances matrimonials de les seues filles perquè, com explica Isabel Baixauli, «la flexibilitat i mobilitat de la societat descansaran en els llaços matrimonials, és a dir l'estratègia matrimonial de cada família, que proporcionen els ascensos i descensos socials.»⁹⁷ Seguint les pautes de l'època, Sebastià i Joan aprofitaren el casament de les filles núbils per desplegar estratègies socioeconòmiques i consolidar-se, entroncant amb llinatges forts i influents com el seu.

Possiblement, el casori que millor reflecteix el daltabaix dels Camatxo, i particularment el del mercader Joan, siga el de la seua única filla, Francina, amb Urbà de Santo Iòrio. La seua unió deguera ser anterior a 1527, data en què apareix per primera vegada a la documentació familiar –amb el cognom valencianitzat– un «Urban de Sanct Jordi», qui va actuar com a procurador d'un Camatxo en el seu desaveïment

95 APSM, Llibre de clàusules testamentàries (1587-1831).

96 APSM, Censals, núm. 1 (1470-1599), doc. 77.

97 I. A. BAIXAULI, 2003: 92.

de Murla.⁹⁸ I en els anys següents continuem trobant-lo sota les formes «Urbano de Sanviorio» i «de Santoviorio».

Tot i aquestes variacions, la forma genuïna i més emprada del seu cognom era ‘de Santo Iòrio’, el que revela el seu origen italià, previsiblement del llogaret homònim del municipi d’Acquappesa, a la regió de Calàbria. De la mateixa manera, el suposem relacionat amb altres italians del cercle dels Camatxo en la dècada de 1530, com clarament es veu en «Bernardo de Santo Jòrdio» i qui sap si també amb Joan Antoni «de Santo Juliano».⁹⁹ Tal vegada per evitar la dissonància del seu cognom, al comtat d’Oliva també era conegut com ‘d’Urbà’ («Durbà»), tal com apreciem en aquesta declaració: «[Joan Camatxo] casà una filla ab un mercader molt honrat [adinerat] nomenat Durbà».¹⁰⁰

La cita anterior ens proporciona un altre element de connexió entre Urbà i el generarca, ja que compartien ocupació professional. A més, en l’estudi d’Emilia Salvador sobre els mercaders dels segle XVI es destacava la colònia de grans comerciants italians de València i la «larga tradición de intercambios» entre el regne valencià i els territoris itàlics.¹⁰¹ I en aquest marc, Oliva constituïa un centre preeminent de producció i comerç, tant pel sucre com per la morera i la seda, «lo cual fue llevando el nombre y la fama de nuestras tierras por toda Europa».¹⁰²

A banda dels tractes comercials, sembla que De Santo Iòrio també col·laborava amb els Centelles com a recaptador fiscal, perquè en l’inventari del comte Pere de 1570, en la comptadoria i guardat en «una caixa de pi plana, ab son pany y clau» hi havia un manuscrit «intitulat *Llibre de composicions*, que Urbà de Santagòrgia col·lectava».¹⁰³ Faltaria saber si aquestes sancions econòmiques corresponien a les del càstig per la Germania o a un altre episodi de repressió col·lectiva.

En qualsevol cas, Urbà va morir en 1539 o poc abans perquè en aquesta data el justícia d’Oliva (màxima autoritat municipal) declarava per curador de la seua fillada a Joan Camatxo. Amb certesa, només es coneix el nom d’una xiqueta: Lluïsa de Santo Iòrio, qui anys més tard serà duta a València per casar-la amb una família aliada dels Camatxo i reforçar així els seus lligams.¹⁰⁴

Del patrimoni d’Urbà i Francina ha transcendit poca cosa, com per exemple que posseïen onze fanecades d’horta en la partida del Camp Nou,¹⁰⁵ parcialment plantades de moreres, i altre nombre indeterminat de fanecades en la partida del camí de Gandia. El més rellevant, però, afecta la casa. Aquesta s’ubicava al Raval, el que significa

98 AHMV, sign. b³-13.

99 ARV, Protocols, 10033 (índex de 1533, 1534 i 1535).

100 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

101 E. SALVADOR, 1986: 171 i ss. Igual que els De Santo Iòrio, altres mercaders italians instal·lats a València també adoptaren el sòl natiu per cognom, com Urbano de Novara, una ciutat i província del Piemont.

102 J. CAMARENA, 1978: 189.

103 A. SOLER, 2020-II: 294.

104 C. MENGUAL, 2022: 41.

105 AHNOB, Osuna, C. 4114.

que el matrimoni formava part de la minoria de cristians vells del barri, estimada en vint en 1537, en oposició als dos-cents huitanta moriscos.¹⁰⁶ El nom del carrer no es refereix, però fitava per darrere amb el barranc.¹⁰⁷ L'immoble estava gravat amb dos censals hipotecaris, un de 15 lliures i un altre de 115 lliures, el que denota una economia conjugal poc sanejada. En morir De Santo Iòrio la situació es va agreujar, de manera que la casa va ser embargada i venuda pel tribunal local de justícia a Bertomeu Gomar. Açò explica per què en 1541 Francina –aleshores més coneguda com «la viuda Urbana»– estava allotjada a cal pare, qui vetllava per proporcionar-li un sostre, tot i que la seua madrastra ‘na Esperança’ esperava ansiosa el moment d’expulsar-la.¹⁰⁸

Pel que respecta a l’altre genearca, Sebastià, va enllaçar la seua filla (es desconeix el nom) amb l’oliver Joan Otxoa. El promés pertanyia a un llinatge ben arrelat al comtat, integrat per professionals de prestigi com ara mercaders, cirurgians i notaris. De fet, gràcies al notariat els Otxoa esdevindran una de les principals nissagues de fedataris públics d’Oliva en la segona meitat del Cinc-cents. Tanmateix, l’estrat socioprofessional de Joan era inferior perquè es dedicava a la calceteria, un ofici genuïnament menestral, on gaudia del títol de ‘mestre’, raó per la qual el cridaven «mestre Joan lo calceter». A Oliva, a mitjan segle XVI hi havia, com mínim, huit calceters.¹⁰⁹

Si tenim en compte que el xicot havia nascut cap a 1532, el més probable és que les núpcies se celebraren una vintena d’anys després. Per concordar la seua unió, la filla de Sebastià va portar per dot la millor terra de son pare: les huit fanecades d’horta de la Calçada. Una vegada transferida la propietat a la parella, aquesta parcel·la continuà sent de les més importants que tenien, tant en extensió com en rendiment.

A pesar de la seua condició menys llustrosa dins dels Otxoa, les dades del seu patrimoni el presenten com un artesà pròsper, ja que llevat del bancal anterior, la resta de camps que posseïa els va adquirir per compra. D’entre tots, hi sobresurten les catorze fanecades d’horta aconseguides en successives operacions, les quals es localitzaven majoritàriament a la zona denominada «la orta de na Sala» (deu fanecades). Així mateix, va comprar una porció apreciable a Elca, de grandària incerta però indiscutiblement gran i productiva a jutjar pel cens dominical que es pagava als comtes i la seua condició de terra seca. En total, els Centelles li cobraven 46 sous i 8 diners. A tall de comparació, el cirurgià Sebastià Otxoa disposava d’un patrimoni tres vegades menor, el que ens du a pensar que a casa del calceter es viuria amb major comoditat que no en la del seu parent cirurgià.¹¹⁰

Els gendres dels genearques, per tant, tenien en comú el seu estatus acomodat, però no era l’única similitud. Joan Otxoa, en efecte, també es passejava per la cort dels Centelles com un dels seus col·laboradors més arrimats, per bé que el seu paper era completament diferent del que hem vist en Urbà. En el seu cas, la primera

106 J. M DOMÍNGUEZ, 1989: 37.

107 AHNOB, Osuna, C. 1426-1.

108 APSM, Llibre de col·lectes i altres (1550-1598); i Censals, núm. 1 (1470-1599). Sobre la relació conflictiva entre Esperança i Francina, vegeu C. MENGUAL, 2022: 36.

109 J. F. PI, 1995: 43.

110 AHNOB, Osuna, C. 4114.

incurció al palau es va produir en la infantesa, «essent ell [...] fadrinet de poca edat», quan va començar a treballar de patge per a Miquel de Centelles (comte de Gallano), un càrrec que va ocupar «pus de set anys». Fruit d'aquesta llarga relació, era opinió pública que el calceter i un germà seu eren «molt grans amichs, valedors y servidors dels Centelles, y per lo contrari enemichs y contraris de la casa de Gandia»,¹¹¹ fins a extrems propis de la criminalitat. Perquè, si foren certes les insinuacions que pesaven sobre Joan Otxoa, estaríem davant d'un sicari eventual dels comtes d'Oliva.

Les sospites es remuntaven a un episodi novel·lesc de 1553, data en què «fonch pres en la vila de Gandia de provisió y manament del dit duch de Gandia sots pretenció» que Joan Otxoa «era anat a la dita vila de Gandia de part dels dits Centelles per a matar al dit duch, o algú de sos germans, per rahó dels bandos que entre ells hi havia. Y que axí, lo dit mestre Joan Ochoa per dita causa fonch greument turmentat en dita vila, y en après aquell se'n fuixqué de hon stava pres en dita vila». Veritat o no, el succés encaixa en la història d'hostilitat entre ambdues cases nobiliàries, i també amb el passat del calceter, ja que en aquell moment el clan dels Centelles clamava venjança per una injúria «que fonch feta a don Gaspar Centelles, germà de don Miquel comte de Gallano, en lo mes de maig 1552, per orde del dit duch de Gandia y de son oncle, lo mestre de Montesa». Una injúria que era rememorada com una de les «tres causes principals y públiques del rancor y odi que lo dit comte don Pedro [de Centelles] concebé contra lo duch de Gandia».¹¹²

En la seua defensa, Otxoa deia que el que realment havia ocorregut era que «stant ell, dit testimoni, en la vila de Gandia, y no li recorda en quin any era, fonch pres y portat davant lo dit il·lustríssimo duch de Gandia» acusat de la temptativa de magnicidi anterior. En comparéixer davant del duc, el calceter «saltà de una finestra perquè's veyá ab molt gran aprieto, so és, ab una cambra a soles ab lo il·lustríssimo duch y mestre de Muntesa, y cada hu de aquells ab un punyal o daga en la mà amenaçant a ell, dit testimoni, de voler-lo apunyalar sens tenir-los culpa ell». Tanmateix, Otxoa recordava que per falta de proves «que'l inculparen» fou alliberat i «fonch portat ab una scala a la present vila de Oliva, perquè de la cayguda que havia fet quant saltà per la finestra tenia la cama trencada.»

I per tal de dissipar dubtes, afirmava que «té y contínuament ha tingut ell, dit testimoni, al il·lustríssimo duch de Gandia y casa de aquell en molt compte, y particularment al dit il·lustríssimo duch, y ha tengut y té molta voluntat y en compte de señor perquè ell, dit testimoni, se és criat en la vila de Gandia y ha après en aquella lo offici de calceter, y cada volta que lo dit il·lustríssimo duch passava per davant ell, dit testimoni, era tant lo contento de ell com si vera a son pare mateix».

111 ARV, RA, Processos, III, 2409.

112 A. SOLER, 2020-I: 306.

3. LA BRANCA VALENCIANA

3.1 LA FAMÍLIA DE VALÈNCIA I LA FUNDACIÓ DEL SENYORIU DEL LLINATGE

Dels geneaques arranquen dues grans branques del llinatge, les quals designarem ‘branca valenciana’ i ‘branca olivera’, a partir de l’espai geogràfic en què majoritàriament habitaren els seus integrants. A grans trets, la descendència de Joan forma la branca valenciana perquè els seus dos fills –mascles– van fer vida a la ciutat de València, de la mateixa manera que la permanència en Oliva dels descendents de Sebastià configura la branca olivera. Aquesta, a la vegada, en un futur es dividirà en dues subbranques o línies genealògiques.

Amb tota probabilitat, el primogènit, Sebastià Camatxo júnior, seria fill de Francina Castellolí atés que va nàixer cap a 1502; mentre que el benjamí, Francesc Joan, fou nat en 1521,¹¹³ és per això que sa mare podria ser Esperança, sempre que es confirmara la veracitat de la denúncia que la incrimina en la Germania. En qualsevol cas, ambdós xicots van estudiar a la capital oficis dignes del seu rang, en concret el notariat i l’apotecaria, respectivament. Els benestants se servien dels estudis superiors perquè els seus fills promocionaren socialment, i almenys amb Sebastià Camatxo Castellolí aquestes perspectives es van superar amb escreix per l’èxit laboral i personal que va assolir. D’apotecaris entre els Camatxo ja n’hi havia hagut, donat que en 1523 se’n documenta un anomenat Joan «Camatcho»,¹¹⁴ però de notaris sembla que Sebastià júnior va ser el primer de la família. Després, a mitjan segle XVI, almenys a Oliva en coexistiren dos: Jeroni i Joan.¹¹⁵

La vinculació dels fills del mercader amb Oliva va ser mínima, per no dir inexistent. Com a molt, els trobem contractant els servicis d’alguns olivers per als seus negocis, i poc més. No obstant això, el paper de tots dos per al llinatge va ser transcendental, especialment el major, així que per entendre l’evolució posterior dels Camatxo cal conèixer les seues figures, ni que siga succintament. Amb tot, la relació de la branca valenciana amb els parents d’Oliva fou estreta i continua, tal com veurem. I com a mostra del coneixement que tenien de la realitat de la Safor, Sebastià Camatxo Castellolí

---

113 Segons acredita una al·lusió a «un processet de la cort del Justícia Civil de València sobre la prova de la edad de Francés [Joan] Camacho, apotecari, [...] en el que consta que Francesc [Joan] Camacho naixqué en 1521» (ARV, RA, Processos, II, A, 577).

114 ACCV, Protocols, 2110 (30 de desembre de 1523).

115 J. F. Pl, 1995: 43.

va ser citat en qualitat de testimoni en un plet i en referència a la falsa conversió dels moriscos saforencs, deia que

[...] en la Huerta de Gandía quasi todos los lugares de moriscos están sin vibir entre ellos cristianos viejos. Que aun los rectores y alguaciles no viben con ellos. Y así, hacen sus çeremonias y pueden hacellas sin que nadie les vea; salvo el ayuno, que como án de ir a trabajar a los lugares comarcanos de cristianos viejos, y ellos son tan observantes que por ninguna cosa dejarán de cumplir con el dicho ayuno, las más o todas las testificaciones que se pueden aber son del ayuno.¹¹⁶

Entrant en matèria, l'etapa de formació com a notari de Sebastià es va desenvolupar seguint el costum de l'època, açò era, aprenent els rudiments de la notaria de la mà de professionals en exercici. Com a bon mercader important, Joan Camatxo havia de tindre contactes a València, a través dels quals va poder col·locar el seu fill en l'escrivania de Miquel Llavata, el que sembla ser el seu primer mestre. Imaginem que durant aquests anys inicials d'aprenentatge el jove murler donaria bones mostres del seu talent, el que sumat a la respectabilitat que acompanyava els Camatxo en aquells instants anteriors a la desfeta de la Germania, van determinar que els Llavata acceptaren la seua unió matrimonial amb Beatriu, una germana del mestre.¹¹⁷

La seua va ser una carrera dilatadíssima, de quasi seixanta anys de treball –un rècord si tenim en compte l'esperança de vida d'aleshores–, la qual va esprémer amb encert. A poc a poc va aconseguir entrar en institucions tan importants com l'Orde de Montesa o la Inquisició, unes ocupacions que va compaginar amb el servei de clients particulars d'alt nivell, en alguns casos tan singulars com els virreis de València i els Borja. Com era d'esperar, aquesta voluminosa i selecta càrrega de treball va multiplicar exponencialment els seus ingressos, fins al punt de convertir-lo en un dels fedataris públics més rellevants del Cap i Casal. A més, una part d'aquesta fortuna la reinvertia en censals, el que li garantia una sèrie de pensions anuals.

Juntament amb els censals, l'altre àmbit d'inversió on el notari Camatxo va concentrar els seus rèdits va ser en la fundació d'un senyoriu de vassalls. La possessió de petits feus era un signe de distinció, és per això que traslluïa el poder adquisitiu dels propietaris i atorgava prestància a la família. Pel seu potencial econòmic i els seus contactes influents, imaginem que li haguera resultat fàcil accedir a la compra de qualsevol petita senyoria que llavors estiguera disponible, però, ves per on, es va enderiar amb les antigues alqueries que son pare havia comprat en 1506. De les dues heretats, recordem que Beniàtia havia anat a parar als Escal de Dénia, mentre que la Llosa estava en mans d'una parenta seua, la qual es podia desprendre d'aquesta propietat en qualsevol moment. Per això, el notari, qui gosava de gran autoritat dins

---

116 A. SOLER, 2020-I: 489.

117 C. MENGUAL, 2022: 38 i ss. Per segona muller va prendre a Rafela Vallebrera, i per tercera, a Àngela Martí.

del cercle familiar, va aconseguir que la parenta li fera donació de la Llosa en 1553; i respecte de Beniatia, la va comprar així que va tindre l'ocasió, quatre anys després.

L'adquisició de Beniatia és remarcable perquè els venedors no van ser els Escai, sinó un militar de la baixa cavalleria d'Oliva, la trajectòria vital del qual també va sofrir un procés de mobilitat social, però invers al del notari Camatxo. Aquest donzell era Francesc d'Àvila, i segons el cronista Viciàna «procede de la casa de Àvila, hidalgos de Montalván, en el reino de Toledo». Pel que conta el mateix cronista, «sirvió al emperador en la jornada de Túnez, año MDXXXV, y después quedó en la guarnición de caballo en la Goleta, donde sirvió de intérprete a don Bernaldino de Mendoça, general para los negocios y tratos que se offrescían con Muley Azen, rey de Túnez, porque entendía y hablava muy bien la lengua arábiga». ¹¹⁸ Posteriorment, almenys des de 1544, els Centelles van sol·licitar els seus servicis i el van tindre per «vehedor y mayordomo y capitán en el estado de Murla», al servici dels quals es va mantindre durant dues generacions de comtes: primer, com a «criatt de sa senyoria» don Francesc Gilabert, i després com a escorta de «cavalleria» de don Pere. ¹¹⁹

Ruïnes de l'alqueria de Beniatia, a la Llosa de Camatxo.

La dependència econòmica del donzell D'Àvila dels Centelles va ser tal, que la seua solvència anà correlativa a la ventura dels comtes. Així, fins a la recaiguda definitiva del comte Pere en què la Casa viu amb l'ostentació típica de la noblesa, D'Àvila emparentà per matrimoni amb una família puixant de Pego i ocupà càrrecs de govern municipal a Oliva. Com ha explicat Antoni Furió, personatges com D'Àvila «conformaven una cavalleria ciutadana ben dinàmica, activa en els negocis públics i en la gestió administrativa de la vila, fins el punt d'ocupar les més altes magistratures». ¹²⁰

118 R. M. DE VICIANA, 2013: 239.

119 APSM, Varis, núm. 4 (10 de desembre de 1544); i M. I. LORITE, 2017: 46.

120 A. FURIÓ, 2020-I: 289.

A més, en relacionar-se amb la classe social dels *ciutadans*, «situats en un esglaó inferior, compartien el monopoli del poder polític, que reposava no sols sobre el seu poder econòmic, sinó també sobre la trama de vincles familiars que els unia per dalt i les xarxes clientelars que projectava la seua influència cap avall». En un moment àlgid d'aquesta bonança, en febrer de 1556, D'Àvila va comprar als Escal l'alqueria de Beniatia, amb el que consumava la posició social assolida i es convertia en propietari d'una modesta heretat.

Malauradament, la caiguda del comte Pere al riu Calapatar (origen de la seua demència i final dels Centelles d'Oliva) s'havia produït dies abans, cosa que mantingué el noble malalt i en una profunda crisi de vora dos anys. La frenada dels dispendis cortesans, especialment aquells referits al seguici d'honor del noble, suposarien un revés per al donzell D'Àvila, qui va experimentar les primeres estretons. La possessió de Beniatia va coincidir amb aquest període de minva d'ingressos, en què els deutes s'acumularen, com ara unes pensions hipotecàries gravades des d'antany sobre la mateixa alqueria. Per això, per tal de saldar comptes i, de passada, obtenir metàl·lic i reduir despeses, va revendre Beniatia al cap d'un any i mig. D'aquesta manera, en juliol de 1557 el notari Camatxo ampliava els seus dominis territorials, alhora que aconseguia reunificar les dues antigues heretats paternes mig segle després.¹²¹

La venda de Beniatia, però, no fou suficient per a sanejar l'economia D'Àvila, donat que amb el temps hagué d'acudir als prestadors privats perquè li avançaren diners. Un d'ells fou el cavaller Joan Salelles, qui li prestà 39 lliures a canvi de les quals D'Àvila s'obligà a pagar-li una pensió anual de 65 sous fins que li les retornara, posant per garantia de la devolució un bancal en la partida del Tamarit.¹²²

Per aquesta falta de recursos i pel breu espai que detingué la titularitat de Beniatia, resulta inversemblant una declaració sobre ell en què s'afirmava que «en Beniatia no·y havia ninguna casa fins que lo dit mossén Àvila, qui era senyor de dita partida, per medi de mestre Sancho, obrer de vila de Murla, obrà la casa que huy y ha».¹²³ El més probable és que es tracte d'una confusió del testimoni –el qual parlava d'uns fets ocorreguts cinquanta anys arrere–, més quan la resta d'informants coincidien a dir que la casa o mas bastit pel mestre Sanç era la de la Llosa, alhora que el promotor de l'obra havia sigut Sebastià Camatxo Castellolí.

Així mateix, és possible que el mas de la Llosa s'alçara amb les palustrades d'un altre obrer de vila, a tall de col·laborador del mestre Sanç, perquè un altre testimoni

121 ACCV, Protocols, 22440 (20 de juliol de 1557).

122 APSM, Llibre de censals, núm. 6 (1584-1628). Un altre préstec en AHNOB, Osuna, C. 926-8. A més, la davallada es va escampar a altres parents, com el seu nebot Salvador Torra, de qui es deia que «[ha] acabat la hazienda [...] puix per deutes y càrrechs del dit Torra son hereu a vengut a meyns [...]» (APSM, Llibre vell de censals, núm. 9).

123 AFMP, Fons Ruiz de Liori, lligall 1/7. En una altra resposta: «lo senyor de dita partida [de Beniatia], qui sellavors era Àvila, de Oliva».

recordava que «mestre Saragoça de Oliva obrà la casa del senyor».¹²⁴ De la interpretació d'aquestes deposicions, Joaquín Mestre va concloure que «Sebastián Camacho [...] mandó construir en el preciso lugar donde antes se levantaba la llamada 'alquería o venta de La Llosa', una casa grande de buena piedra, cónsona para sí y para los suyos, a Saragosta y a Sancho, habitadores de Oliva, maestros picapedreros, oficio en el que los moriscos tenían notable destreza y fantasía»,¹²⁵ tot i que va incórrer en alguns errors. D'entrada, l'únic d'Oliva era Saragossa (o Saragossà, però no Saragosta), mentre que Sanç era de Murla, alhora que la lectura correcta de la frase original és «la casa gran, la qual obrà mestre Sancho de Dona Pedra [Petra]», que era el seu cognom. Tampoc l'ofici principal d'ambdós era pedrapiquer, sinó obrer de vila, segons es demostra en altres documents; i menys encara eren moriscos.¹²⁶

Llevat del mas de la Llosa, a Oliva també queda constància de l'activitat del mestre Saragossa, en cites com «[a l'hort] dit lo hort de la Abadia [...], lo qual hort hui són les cases que obrà mestre Çaragoça davant lo pou de la baça del Molí»;¹²⁷ i amb més detall en: «los beneficiats de la sglésia de Oliva establiren un ort que poseya dita sglésia [...], lo qual ort afronta ab lo molí de dita vila y ab la basa y séquia del mateix molí, lo qual ort huy són les cases obrà mestre Saragosa. En après conprà dit ort la senyora contesa y en après [...] conprà dit ort mestre Miquel Saragosa y obrà en ell les cases. Aprés mort del dit Saragossa, sos fills veneren una de les cases».¹²⁸

El que no està tan clar és quina grandària va arribar a tindre el llogaret de la Llosa i Beniatia durant la fase fundacional del notari Camatxo, perquè uns testimonis asseguraven que «feu y construí en dit lloch al temps de sa reedificació vint cases, les quals en lo dia de huy [1603] exten poblades y plenes, a més de la casa del senyor, forn y almàcera, y altres edificis», mentre que altres rebaixaven la xifra a «dotze o tretze».¹²⁹ Ara bé, fora com fora el nucli urbà, els artífexs dels habitatges dels vassalls van ser –en aquest cas sí– obrers de vila moriscos. Els mateixos testimonis anteriors, *mutatis mutandis*, convergien en el fet que Sebastià Camatxo júnior «reedificà en la Llosa algunes cases en los sòls que ya antigament hi havia, les quals cases se recorda [...] que les obrà mestre Joan Sapat Cavena, nou convertit, obrer de vila del lloch de Pedreguer, y un nebot de aquell que'l nomenaven Joan Coscotell».¹³⁰

Juntament amb el mestre Saragossa, els altres dos personatges d'Oliva en els qui Sebastià Camatxo va depositar la seua confiança van ser el cavaller Joan d'Osta i Bernat de Garai. El paper de D'Osta i De Garai va ser més definit i llarg que no el de l'obrer Saragossa, ja que el notari els va nomenar batles o representants del senyor, i

124 Ibidem.

125 J. MESTRE, 1970: 110.

126 AHNOB, Osuna, C. 754 («mestre Sancho de Dona Petra, obrer de vila», «mestre Sancho de Donya Petra»). Vegeu també M. I. LORITE, 2017: 57; i A. SOLER, 2020-I: 452.

127 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

128 APSM, Llibre de col·lectes i altres (1550-1598).

129 AFMP, Fons Ruiz de Liori, lligall 25/96; i lligall 1/7.

130 Ibidem. Altres formes ortogràfiques dels seus noms són: Cunena, Quenena, Cenena, i el nebot Coxcotí.

com a tals intervenien en les qüestions en què es requeria la presència del propietari del senyoriu i aquest no podia assistir-hi. Un exemple d'açò es va produir el 8 de febrer de 1563, quan arran de l'ordre reial per desarmar els moriscos del regne, un comissari es va presentar a la Llosa «per a fer inventari de les armes que's trobaran en les cases dels moriscos» i l'encarregat de rebre'l va ser «lo magnífich mossén Bernat de Garay [...] en nom de procurador del magnífich en Sebastià Camacho, notari, senyor del lloch de la Llosa y de la alqueria de Beniatia».¹³¹

Però llevat d'aquest episodi extraordinari, la tasca més rutinària del batle a la Llosa era inspeccionar, dirimir i pagar tot allò referit amb les obres de construcció o reforma del llogaret, tant en cases particulars dels vassalls com en les regalies senyoriales. Cal saber que el notari Camatxo havia assentat població als seus dominis, però no els havia establert les cases i les terres, el que significava que les despeses anaven a càrrec del titular del feu. A més, per tractar-se de quantitats considerables, el més idoni era nomenar per batle algun prohóm amb cabals per si sorgia algun desembós. És per això que els D'Osta d'Oliva, un dels principals llinatges del comtat, eren una elecció encertada. En morir el batle D'Osta la seua vídua Úrsula Pasqual i Sebastià Camatxo van fer balanç «de tots los dinés y quantitats que yo, dit Sebastià Camacho, e donat e embiat al dit Joan de Osta vivint, y altres persones per ell, y totes les quantitats que lo dit Joan de Osta ha despés e pagat per mi, axí en obres com en altres coses, e dels dinés que per mi ha donat a Ramon Çayda, alamá de Pedreguer, y a altres persones fins al dia de la mort de aquell».¹³² I el resultat del balanç, per curiositat, va ser que Camatxo era deutor a D'Osta de 162 lliures i 17 sous.

En conclusió, la figura del notari Camatxo va ser fonamental per al llinatge perquè gràcies a la seua determinació va recuperar i reunificar les antigues alqueries dels Camatxo-Castellolí, dedicant la resta de la seua vida a transformar aquelles heretats descuidades en un petit senyoriu que reportara rendes i prestigi a la família. Per la seua mentalitat i forma d'actuar, tan característiques de la seua època, el catedràtic Sebastià Garcia Martínez va sentenciar que «aquest Sebastià Camacho, [...] és un típic cas de membre de les classes mitjanes enriquit que compra terres amb la finalitat d'ennobrir-se.»¹³³

---

131 ARV, RC, vol. 564 (II), fol. 894r i v. De Garai, «de nació navarro», pertanyia a un grup social inferior al D'Osta, però tot i això el seu soterrament dona bona mostra de la posició que ocupava dins de la societat olivera. Va tindre un funeral *general*, és a dir, amb l'assistència del clergat de Santa Maria en peça, amb cabiscol, cantors, diaques i campanes, així com «foren fetes 3 estacions, dita lletania y cantada missa del cos present y anniversari» (APSM, Racional de 1590).

132 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

133 S. GARCIA MARTÍNEZ, 2006: 212.

3.2 LA CREACIÓ DEL VINCLE DELS CAMATXO

El capteniment del notari Camatxo per conformar un petit senyoriu i prestigiar la seua família es va immortalitzar quan estava a les últimes i es disposà a dictar testament. Així, el 21 de març de 1585 expressava la seua voluntat de «que sos béns se conservassen en sos parents del nom de Camacho», uns béns que eren molt apreciables perquè incloïen el senyoriu de la Llosa-Beniatia, la casa gran on vivia al cor de València i un bon grapat de pensions anuals derivades de la seua faceta de prestador o inversor.¹³⁴

L'estratègia escollida perquè formaren un lot patrimonial indivisible i inalienable va ser la del vincle o fideïcomís hereditari, tan en voga entre l'aristocràcia per a transmetre íntegres les fortunes i, de passada, conservar el llustre del llinatge. En paraules de Ricardo Franch referides als mercaders, però extensibles als notaris com Sebastià, «la fundación de vínculos o mayorazgos es el aspecto más revelador de los afanes de ascenso social que tenían los comerciantes, ya que con ello se emulaba el estilo de vida rentista propio de la nobleza y se sentaban las bases para la obtención de una distinción social que comportase su integración en ella.»¹³⁵

L'instituïdor d'un vincle no sols determinava quins béns el conformarien, sinó que també preestablia la via successòria, sent el més habitual observar l'orde de primogenitura i la prelació masculina. En aquest sentit, Sebastià va seguir els cànons de l'època i, en essència, va crear el vincle dels Camatxo amb instruccions precises perquè s'heretara entre «fills e descendents legítims e naturals, e de legítim e carnal matrimoni nats e procreats, lo hu après l'altre successivament e perpètua fins al darrer morint, preferint lo major al menor e los mascles a les femelles».¹³⁶ Tanmateix, no al·ludia als seus propis fills i descendents, sinó als del seu germà menut, l'apotecari Francesc Joan. Per distintes circumstàncies, aleshores l'única descendència del notari era un net que havia pres els hàbits franciscans, és per això que estava exclòs de la successió al vincle, de manera que el projecte d'ascens social de Sebastià Camatxo es focalitzà en els joves Tomàs i Alonso.¹³⁷

Adicionalment, la creació del vincle a través del testament incorporava una disposició transitòria perquè si

[...] los dits Thomàs e Alonso Camacho, nebots meus, muyran sens los dits fills e descendents legítims e naturals [...] o en cas que morissen ab dits fills e descendents e que aquells preterissen [...] sien, vinguen e pertanguen entregament en aquell o aquells de mos parents o parentes que la dita muller mia [Àngela Martí] haurà dispost e ordenat, o dispondrà e

134 C. MENGUAL, 2022: 51.

135 R. FRANCH, 2008: 323.

136 ACCV, Protocolos, 14100 (21 de març de 1585).

137 C. MENGUAL, 2022: 53. La mare d'ambdós, Isabel Bleda, procedia de l'oligarquia política i eclesiàstica d'Algemesi.

ordenarà, en son últim testament o altra última voluntat e ab los vincles e conditions que aquella volrà e ordenarà.¹³⁸

L'endemà de dictar testament el notari Camatxo va morir a sa casa de València, i cinc dies després es va publicar el document. En el seu afany per dignificar el seu cognom, Sebastià també havia previst llegats testamentaris per al cercle més íntim de familiars i servidors, la majoria en forma de pensions vitalícies. La seua fortuna era tan voluminosa que pogué acontentar a tothom.

El vincle, o millor dit les normes preestablertes pel notari Camatxo, van estar en vigor una vintena d'anys, just el temps en què restaren vius Tomàs (mort prematurament en 1594, fadri) i Alonso (1605). Aquest darrer encara va arribar a posseir el vincle i a beneficiar-se de la condició de 'senyor', si bé hagué de malgastar part dels guanys en judicis continus contra uns i altres. Igual de fecund va ser el seu matrimoni amb Jerònima Adell, tot i que només els va sobreviure una xiqueta, Anna Maria, qui als nou anys es va convertir en la darrera Camatxo de la branca valenciana i, per tant, l'única capaç de perllongar el llinatge, ni que fora per línia femenina.¹³⁹

En previsió que aquesta xiqueta també faltàs jove, o adulta sense maridar o infantar, Àngela Martí va decidir fer ús de la disposició transitòria del vincle i per això el va complementar. El que passa és que ho va fer dues vegades, amb algunes variacions importants: una en 1608 i l'altra en 1611. En la primera, després de desmembrar el fideïcomís i repartir alguns béns i diners entre alguns familiars propers del notari, deixava el senyoriu de la Llosa i Beniatia –la part primordial del vincle– al sector oliver del llinatge, i ho justificava així: «[...] ma voluntat e intenció és fer la de dit mon marit, que era y fonch que los dits lochs [de la Llosa i Beniatia] y béns de aquell, per conservació de la sua família, parentela y nom vinguesen de uns en altres perpètuament, preferint los hòmens a les dones, y los majors als menors.»¹⁴⁰

Amb aquest aclariment, Àngela venia a dir que la idea del seu marit havia sigut ensenyorar el llinatge, més que a la seua família afectiva. Els lligams genealògics i no els sentimentals eren l'explicació d'aquesta important concessió patrimonial a uns quasi desconeguts. A més, el llegat es feia amb la imposició d'haver de transmetre's observant l'orde de primogenitura i masculinitat típic de les estirps nobiliàries.¹⁴¹

En canvi, en la segona, es desdeia de la desmembració inicial i ara simplement ordenava que «per a en dit cas que la decendència de la dita Anna Maria Camacho, si la tindrà, vinga a faltar e preterir», tot el patrimoni del marit (el casal de València, els censals i el senyoriu) fora «del més propinch parent que en dit cas y temps se trobarà del dit quòndam Sebastià Camacho, y del nom de aquell, de son linatge y parentela.»¹⁴²

138 ACCV, Protocolos, 14100 (21 de març de 1585). Per a facilitar la comprensió de la cita s'ha alterat l'orde original de les clàusules.

139 C. MENGUAL, 2022: 56.

140 ACCV, Protocolos, 17149 (5 de febrer de 1608).

141 C. MENGUAL, 2022: 64.

142 ACCV, Protocolos, 17152 (24 de setembre de 1611).

En els tres intents per regular l'orde successori (1585, 1608 i 1611) la pitjor part se l'endugueren les dones de la nissaga, ja que el seu dret a heretar el vicle se supeditava al fet que s'extingiren les línies masculines, és a dir, que «no es trobassen hòmens de la parentela, llinatxe y nom»; i inclús en eixe cas només podien ser titulars del vicle «entre tant y fins tant que es trobaran parents [barons] del dit nom de Camacho». I tot açò per reforçar el concepte de llinatge o transmissió de la solera del cognom, tan arrelat en la societat d'aleshores i en la ment del notari, «qui volgué que sos béns se conservassen en sos parents, del nom de Camacho, prefferint los mascles de homes a les dones».

Amb independència dels complements establerts per Àngela Martí, Anna Maria va posseir el vicle dels Camatxo tota la seua vida, des de l'òbit de son pare fins al seu propi decés, en 1665. Tanmateix, les seues vicissituds pertanyen al segle XVII i per això s'expliquen més avant.

Per tancar aquest apartat, cal saber que fideïcomisos com l'instituït pel notari Camatxo a València també foren emprats pels enriquits d'Oliva durant l'Antic Règim per a major glòria de la seua estirp. Un dels millors exemples és el de Francesc Salort, qui en 1742 va fundar un vicle amb els següents béns: una casa en el carrer de l'Hospital, onze fanecades d'horta a Maricarrítx, nou fanecades en les Marjaletes, set fanecades a l'Envic, sis fanecades als Corral, huit fanecades i mitja a Sant Albert i tretze fanecades a l'Algar. I el requisit de transmissió és tan eloqüent que mereix reproduir-se literalment:

[...] Dispon y vincula estos béns en tal manera que per ningun cas se puguen dividir, ni immutar [permutar], ni empeñar, ni encara arrendar a més de 8 anys, per ningun cas, donant per exclús aquell en qui per delictes no els pogués detindre.

Crida en primer loch a Antoni Salort, son nebot; después a Vicent, fill de este; después al primer varó fill de este; y així dels demés de primer en primer varó sens facultat de interpretar.

Y acabades les línees, que succehixquen per iguals parts esta església de Santa Maria y la de Sant Roch, arraval d'esta vila, per a dels fruits de dits béns per iguals parts se diguen misses per ànima de dits Salort, les dos mullers y parents, perquè els dits sitis jamay se han de vendre ni immutar.¹⁴³

3.3 PRESTIGI I DESPRESTIGI DELS ALTRES PARENTS DE VALÈNCIA

A València, a més del notari i l'apotecari, durant el segle XVI hi habitaren altres tres membres dels Camatxo, la biografia dels quals també va repercutir en la fama del llinatge, ja fora aportant honorabilitat o tot el contrari. El seu parentesc amb els geneaques no sempre està definit amb claredat, de manera que cap la possibilitat que

143 APSM, Llibre de clàusules testamentàries (1587-1831).

descendiren de figures col·laterals de l'arbre genealògic, dels qui ara per ara només tenim notícies marginals. Per exemple, el Francesc Camatxo ja esmentat anteriorment (documentat a Murla en 1523), el Mateu Camatxo present a Murla en 1539, o el Macià Camatxo que cap a 1540 se cita com a propietari de terres en Oliva.¹⁴⁴ En qualsevol cas, és evident que l'acceptació o repudi de tots tres per part de la mateixa família es veuria influït per les simpaties o la repulsió que despertaven en el notari Sebastià Camatxo Castellolí, aleshores erigit en patriarca de la branca valenciana i per extensió de la nissaga en general.

Dels tres, el primer a xafar la capital va ser l'eclesiàstic Jaume Arrover, el qual per a més senyes era «mestre en Sacra Teologia». A diferència dels Camatxo, el llinatge Arrover estava arrelat a Oliva almenys des de la primera meitat del segle xv, moment en què apareixen formant part de l'elit dirigent local. En efecte, en les dècades de 1420 i 1430, un ancestre del mossén, per nom Antoni Arrover i obrer de vila d'ofici, participava en les deliberacions del consell i era elegit jurat en alguna ocasió.¹⁴⁵

Pel que fa al seu antic patrimoni, per algunes referències disperses es coneix que «la casa dels Arrovers» estava al carrer Major, de la mateixa manera que a les partides de la Xeresa i del Reg Nou també posseïen algunes parcel·les.¹⁴⁶ Així mateix, el cognom era tan singular i representatiu que es va arribar a usar com a sobrenom o àlies (Joan Escrivà àlies 'Arrover') i topònim («partida de les Fonts o del camp d'en Arrover», «partida del camp d'en Arrover *vulgari lingua nuncupata* [popularment anomenat] lo camp dels Nesplers»)¹⁴⁷

El lligam familiar de mossén Arrover amb el notari i l'apotecari era ser «cosin germà de dits Camachos». Per aquesta raó, el llinatge matern del capellà tant podria ser Camatxo com Castellolí. Però fora el que fora, és inqüestionable que a València mantenien una relació intimíssima, com es desprén del fet que Beatriu Llavata (primera muller del notari) el nomenara marmessor de la seua última voluntat en 1546.¹⁴⁸

Amb tot, la contribució de mossén Arrover al llustre dels Camatxo no es devia a la seua condició de clergue. Encara més, al si de l'Església es va dedicar a menesters diferents dels de la predicació i el tracte amb els fidels, perquè l'ocupació principal d'Arrover va ser, en realitat, la de notari apostòlic. Per això, per aquesta similitud professional amb el seu poderós cosí, se sobreentén que el paper de Sebastià Camatxo en la carrera notarial del capellà deguera ser palmari, tant per a la seua instrucció com després per a inserir-lo en els despatxos de l'arquebisbat.

144 ARV, Protocols, 10033 (índex de 1539); i AHNOB, Osuna, C. 1426-1. Entre altres possessions, Macià disposava de terra a la partida de Rafalatar i a la de Benirrama, segons es desprén de les fitacions del seu veí, Joan Onofre Homayer.

145 J. BORDES, 2019: 14.

146 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683); Protocol de J. Bungal (2 de maig i 23 de setembre de 1511); i Llibre de comptes (1584-1590).

147 J. BORDES, 2019: 38; i APSM, Protocol de J. Bungal (4 de gener i 22 de febrer de 1511).

148 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367; i ACCV, Protocols, 22433 (27 de març de 1546).

Després d'una etapa inicial a la diòcesi, previsiblement exitosa, la gran oportunitat de promoció personal i laboral li va arribar en 1550, any en què es traslladà a Roma per a entrar al servei de la cúria pontificia. Cal pensar que tot i que l'era dels papes Borja quedava molt arrere, durant bona part del segle XVI la presència de valencians a la Santa Seu encara era elevada, el que facilitava per igual el trànsit de persones i el tràfic d'influències. A tall d'exemple, entre 1507 i 1582 vint notaris valentins –entre ells, Arrover– passaren a la cort papal amb el mateix objectiu.¹⁴⁹ Com a curiositat, en el registre sobre el seu nomenament com a notari vaticà es va deixar constància que se l'havia exonerat de l'abonament de la taxa preceptiva perquè era un recomanat. La identitat del seu recomanador s'ignora, però padrins en les altes esferes no li'n faltarien gràcies al seu cosí omnímode de València, qui tenia per clients a nobles italovalencians i algun cardenal.¹⁵⁰

Sense perjuí del seu càrrec a Roma, o tal vegada a conseqüència d'això mateix, temps després mossén Arrover va optar a un dels beneficis eclesiàstics d'Oliva (agost 1559). Com se sap, la parròquia de Santa Maria disposava d'un clero propi integrat per diverses places, entre els beneficiats de la plebania i els beneficiats particulars.¹⁵¹ De fet, els Arrover n'havien fundat un dels particulars, concretament en 1424 i sota l'advocació de Sant Antoni abat i Sant Vicent màrtir.¹⁵² Tanmateix, mossén Arrover no tenia interès en aquest benefici –dotat amb una renda minsa de 12 lliures–, sinó en el de la Trinitat-Assumpció, el qual era amb diferència el millor pagat de tots (30 lliures anuals). En principi, els beneficiats tenien obligació de residir a la mateixa localitat, però sempre hi havia excepcions: «a l'església major d'Oliva era aquest el cas del benefici de la Santíssima Trinitat, denominat 'de pèrtica' perquè els protagonistes no vivien a la ciutat».¹⁵³

El cobrament d'aquestes pensions anuals no es feia en una única paga, sinó que era el resultat de múltiples pensions menors repartides per tot el calendari, segons la data en què s'haguera carregat o reinvertit el cens original. Això podia comportar la pèrdua del poder adquisitiu d'un beneficiat si descuidava el control dels pagaments i dels pagadors, o si mancava dels papers que els acreditaven. Sense anar més lluny, el de Sant Antoni abat i Sant Vicent màrtir en el segle XVIII havia reduït la renda fins a 6 lliures, «dando por incobrables las restantes seis libras diez sueldos por no encontrarse títulos con qué las justifiquen»; encara que al Set-cents la crisi més greu la patia el beneficiat de Sant Joan Baptista (fundat el segle XIV amb 15 lliures), perquè «al presente no se cobra cosa alguna, ni aparecen otros títulos con qué justificarlos».¹⁵⁴

149 V. PONS, 2017: 199.

150 Com ara el duc de Camerino i el cardenal Roderic de Borja (ARV, Protocols, 10033).

151 J. F. PI, 1992: 24.

152 F. GIL, 1999: 61.

153 *Ibidem*: 55 i 63.

154 APSM, Visita Pastoral de 1733. Aleshores, els capellans se sostenien d'altres emoluments parroquials, com ara la celebració de misses, aniversaris i dobles, la porció de la primícia, les tandes de funerals, etc.

Doncs bé, en aquest context de revisió i control de les finances se situa un dels pocs vestigis documentals a l'arxiu de Santa Maria manuscrit per mossén Arrover, datat en 1567. Consisteix en un quadern a manera de capbreu que el capellà va encapçalar així: «Dins lo present libre estan annotats tots los que responen ànnues pensions al reverent mestre Arrover com a beneficiat del benefici de la Santíssima Trinitat, fundat en la sglésia de Oliva»; si bé posteriorment un dels seus successors en la plaça hi va superar el títol «Memòries scrites per mossén Jaume Arrover, lo quint pocehidor d'est benifet [...] en les quals y a clarícia de moltes coses tocants als çensals de dit benefici.»¹⁵⁵ Segons s'infereix de les anotacions del capellà, era la primera vegada que retornava a Oliva i fins aquell moment no havia cobrat res encara. Per això, després d'examinar els rebuts i els papers del seu predecessor, va confegir aquest quadern per al seu procurador amb instruccions precises i informació actualitzada de pagaments i pagadors perquè no deixara escapar ni un cèntim.

Però aquest afany pel lucre del benefici contrastava amb la deixadesa de les seues funcions com a titular, ja que almenys entre l'1 de gener de 1560 i el 31 de desembre de 1570 no va celebrar cap missa a Santa Maria de les que tenia obligació. Evidentment, si estava a Roma no podia oficiar-les personalment, però el seu deure –o el del seu procurador– era haver enviat algú perquè ho fera en nom seu. Per exemple, un altre dels beneficis particulars de la parròquia com el de Sant Bertomeu, aleshores ocupat per mossén Ferrer, de Dénia, de les quaranta-quatre misses del «ters del benifet» només dotze les havia dites ell, però per a dir les restants va designar successivament un «foraster» (sis misses) i després un «frare» (vint-i-sis misses).¹⁵⁶ Al remat, sembla que davant una imminent visita episcopal en 1571 el procurador d'Arrover va començar a ordenar misses a mansalva, de manera que en arribar el visitador l'assumepte estava així:

[...] Hui, que contants a XVII de abril any 1571, en la visita se prengueren en conte les mises del ters del benifet de mossén Jaume Arrover y se an selebrat mil tresentes y cinquanta mises, com consta ab jurament que a fet mossén Fransés Sala [procurador], y resten per selebrar ynclusive dos mil sis-sentes y xixanta-y-sinch mises fins la fi de dembre del any 1570, carregant-li cad'any CCC XLV. Estes anyades són del primer de giner del any LX fins lo darer de dembre any 70.

Yo, Hieroni Cano, e fet lo sobre dit per manament del visitador com a rasional [comptable parroquial].

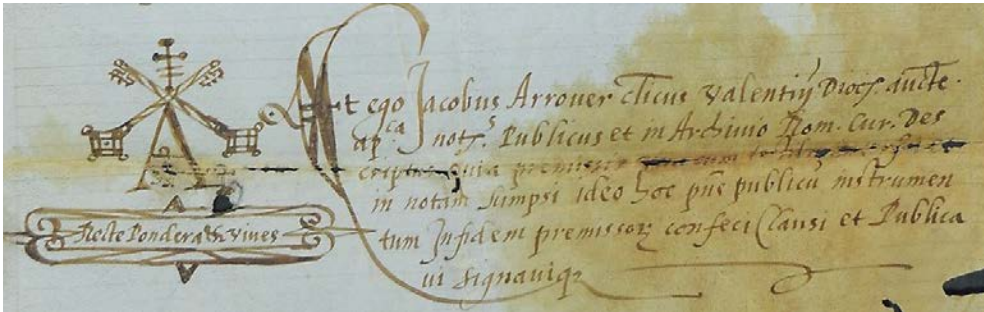
Queda per saber si després de la visita episcopal el procurador d'Arrover mantingué o amainà el ritme frenètic d'eucaristies. En mans d'Arrover, almenys, el benefici de la Trinitat-Assumpció i la responsabilitat de celebrar les misses va seguir fins a l'estiu de 1576, instant en què: «En nom de Déu, comensà a servir [aquest benefici de la

155 APSM, Rebudes del benefici de la Trinitat (1738).

156 APSM, Racional de 1570. Ara bé, el de la Trinitat-Assumpció no era l'únic benefici desatés, ja que el de Sant Joan, de mossén Sala, tampoc no va celebrar cap missa aquell any.

Trinitat] mossén Hieroni Viader hui, dimats a 14 de agost any 1576, lo qual permutà ab mossén Arrover un benifet que tenia en Pego».¹⁵⁷

La memòria d'aquest personatge i els seus avatars disposa d'un testimoni excepcional a l'arxiu de Santa Maria, on es conserva un altre document manuscrit per Arrover, en aquesta ocasió amb un valor històric afegit per a Oliva. Parlem del pergami de 1564 que recull l'autèntica de relíquies de Sant Zenó i els companys màrtirs per a la flamant ermita de Sant Albert i Sant Josep, al peu de la qual figura estampat el seu signe notarial apostòlic.¹⁵⁸ En observar aquest signe, cal tenir present l'aclariment de Vicente Pons, qui deia que «el signo notarial no era sólo un elemento que validaba y autenticaba el documento privado, pasaba a ser el emblema de un paso más en el escalafón social del notario apostólico.»¹⁵⁹

Signe notarial apostòlic de mossén Arrover, al peu del pergami sobre l'autèntica de relíquies de sant Zenó i els companys màrtirs.

Deixant de banda mossén Arrover, un altre familiar de València que també va aportar prestigi al llinatge va ser la monja clarissa Glauda (arcaisme de *Clàudia*) Camatxo. De la seua existència, així com de la benvolença que despertava en el notari de la Inquisició, el mateix Sebastià Camatxo es va encarregar de deixar-ne constància en el seu testament de 1585, on es va recordar d'ella a través del següent llegat:

[...] Ítem, vull e man que la hereua mia dejús escrita [Àngela Martí] e successor o successors en la mia herència haja de donar e done per almoyna e subvenció cascun any a sor Glauda Camacho, neboda mia, monja del monestir de la Santíssima Trinitat de la present ciutat de València, del orde del gloriós pare Sent Francés de observància, construhit fora e prop los murs de la dita ciutat, deu lliures moneda reals de València, cascun any de vida de aquella tan solament; la qual almoyna li sia donada cascun any en la festa de la Nativitat de Nostre Senyor Déu Jesucrist [...] cascun any en dit termini, durant la vida de la dita sor Glauda Camacho, neboda mia, e morint aquella cesse lo dit llegat.¹⁶⁰

157 APSM, Racional de 1576.

158 APSM, Pergamins, núm. 44.

159 V. PONS, 2017: 204.

160 ACCV, Protocolos, 14100 (21 de març de 1585).

Ací, el terme *neboda* té un significat més ampli que el de mera ‘filla d’un germà’, donat que l’única filla de l’únic germà ni li deien Glauda ni havia ingressat a un monestir.¹⁶¹ Per això cal entendre el terme, més bé, com a filla d’un cosí germà, com ara els de la branca olivera que apareixen en el pròxim capítol.

És possible que el cas de Glauda encaixe amb el descrit per Verònica Zaragoza, quan diu que «a l’Antic Règim, la vida socialment preceptiva per a les dones d’un cert nivell social implicà dues úniques eixides honoroses per a elles: el matrimoni o el convent. [...] La solteria femenina era inacceptable, [...] aquelles filles que no aconseguien de ser casades amb pretendents dignes del cognom i estatus que elles exhibien, anirien destinades al convent.»¹⁶² No obstant això, cal que expandim la nostra mirada respecte a l’enclaustrament d’aquestes dones, perquè, continuant amb la mateixa autora, moltes monges del segle XVI «van comptar en la clausura amb l’espai i l’oportunitat de desenvolupar els seus dots intel·lectuals, i de dedicar-se a la lectura i l’estudi; activitats de les quals van poder fruit amb passió les monges davant dels impediments que hagueren de salvar altres dones (seglars) interessades a conrear el seu intel·lecte.»

Sobre la trajectòria monacal de Glauda, la documentació dels Camatxo només la menciona en la clàusula testamentària precedent, i una altra vegada en 1595, quan es fa al·lusió que llavors encara vivia a la Trinitat i rebia anualment el llegat de 10 lliures de l’herència del seu ‘oncle’, el notari Camatxo.¹⁶³ Tanmateix, les cròniques del monestir parlen d’una «sor Laura Camacho, abadessa», que sens dubte devem identificar amb Glauda, tant pel cognom com per la comprensible confusió homòfona entre *Glauda-Laura*. Segons aquestes cròniques, la monja Camatxo no sols va ostentar l’abadiat de la Trinitat –un fet honorós per al llinatge i indicatiu dels seus mèrits intel·lectuals i espirituals–, sinó que va ser una de les deixebles avantatjades del beat Nicolau Factor, aleshores confessor del cenobi.

Aquell ambient en què sor Glauda es va emmotllar a l’ascetisme franciscà, descrit amb la retòrica antiga dels cronistes de l’Orde, era així: «[...] con los continuos riegos de la doctrina de nuestro extático P. Factor, creció tanto el fecundo árbol de este Real Monasterio, que pocos se encontrarán en los claustros más austeros, que ayan dado más frutos de santidad i raro eemplo. [...] I alabo la solidez de los libros que entonces se estudiavan i con que subían estas venerables religiosas a la cumbre de la perfección, en que ponían todo su conato, como a esposas fidelísimas de Jesu-Christo.» Fruit de les ensenyances del beat Factor, sor Glauda i algunes companyes més van passar a la posteritat com a model per les seues «especiales virtudes i vida santíssima».¹⁶⁴

En contraposició al realç que l’abadessa aportava al llinatge, contemporàniament, el darrer membre de la família instal·lat a València feia tot el contrari. L’origen del

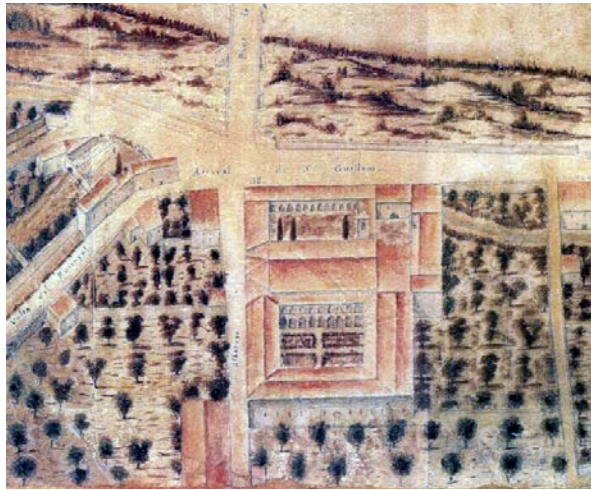
161 L’única filla de l’apotecari Francesc Joan Camatxo era Àngela, nascuda d’una relació extramatrimonial (C. MENGUAL, 2022: 53 i 65).

162 V. ZARAGOZA, 2022: 22 i 242.

163 Una vaga referència d’una amiga de la família al·ludia a cert «llegat que [l’herència del notari] pagava a una monja de la» Trinitat cada any (ARV, Processos, II, ap., A, 367).

164 A. SALES, 1761: 184-193.

desprestigi de Jeroni Camatxo raïa en el seu ofici: la pelleria. A la ciutat era opinió pública que mentre visqué el notari de la Inquisició «no'l volgué may veure perquè tenia dit offici de peller»; amb el greuge afegit que pel seu treball de peller freqüentava la plaça de la Seu (hui, de la Verge), açò és, a quatre passes de la residència de Sebastià. Per la vilesa de la seua professió, i sobretot per la influència que el notari exercia sobre el grup familiar, imaginem que Jeroni Camatxo seria repudiat obertament per tots els seus.¹⁶⁵

El monestir de la Trinitat, segons el plànol del pare Tosca (1704).

Però, a què es devia aquest menyspreu? Els pellers com Jeroni s'ocupaven en la compravenda de roba usada, «sin poderla amoldar ni transformar [...], sin poderla cortar a mano con medidas ni sin ellas»,¹⁶⁶ és per això que mancava del reconeixement social d'altres menestrals relacionats amb la indumentària, com ara els calceters (recordem a Joan Otxoa) o els sastres. Entre altres creences populars que entelaven la integritat moral dels pellers, se solia sospitar que venien roba de segona mà com a nova, o també que venien peces furtades. Al mateix Jeroni, per exemple, se li atribuïa malvolença suficient com «per a poder engañar y decebre a qualsevol altra persona, per perita e intel·ligent que sia.»¹⁶⁷

Si alguna cosa crida l'atenció en el recorregut de Jeroni, eixa és l'elevada quantitat de litigis en els quals es va veure immers, ja fora com a denunciador o com a denunciat. Possiblement per evitar els prejudis per la seua vulgaritat, en alguns dels plets defugia presentar-se com a *peller* i deïa que era *mercader*, tot i que ràpidament la part contrària rebatia que «lo títol que dit Camacho se posa en lo present procés de *mercader*» era fals, ja que «sempre y fins huy ha tengut y té al dit Camacho per peller y que sempre

165 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

166 R. DE LA PUERTA, 1996: 490-91.

167 ARV, RA, Processos, I, M, 751.

li ha vist tractar y fer coses com a tal, com són comprar y tornar a vendre les robes y mercaderies que's trahuen a vendre en lo mercat y plaça de la Seu».¹⁶⁸

Entre el volum d'informació que aquest allau de documents judicials aporten, destaquem una curiosa descripció que Jeroni Camatxo feia de si mateix, gràcies a la qual podem perfilar-lo i entendre per què els parents benestants refusaven el tracte amb ell. El peller, al capdavant, es presentava així:

[...] jamás ha sabut ni sap llegir ni scriure, y es home molt poc intel·ligent versat ni intricat en negocis, molt fàcil de creure qualsevol cosa que li vullguen donar a entendre, y creu de llauger hi's fia de qualsevol persona encara que no la tinga en pràctica, y per tal y per persona que ab molta facilitat lo poden enganyar per ser de sa naturalea ben entranyat, amich de la veritat y de bon tracte y pla.¹⁶⁹

De la seua esfera privada, en canvi, han transcendit poques dades, entre elles que era gendre d'un botiguer de draps, per nom Joan Dàries; o que tant el seu fill com la seua filla van professar en ordes religiosos,¹⁷⁰ raó per la qual aquesta línia dels Camatxo a València també es va extingir.

---

168 *Ibidem.*

169 *Ibidem.*

170 ARV, RA, *Processos*, I, I-J, 1006; i X. SERRA, 2003: 182.

4. LA BRANCA OLIVERA

4.1 ÈXIT I COL·LAPSE A LA CORT DELS CENTELLES

De la mateixa manera que els fills del genearca Joan prosperaven a la capital del regne, a Oliva, a mitjan segle XVI, els fills de l'altre genearca, Sebastià, també fruíen d'un moment dolç. Sembla que ni a uns ni als altres l'episodi de la Germania dels seus pares no els va perjudicar laboralment ni a l'hora d'integrar-se en les xarxes de poder, malgrat que els seus progenitors havien sigut titlats públicament de «traïdors, rebel·les e sacrílegos» per haver-se adherit a la revolta.¹⁷¹ El protagonisme principal d'aquesta branca o 'segona generació' dels Camatxo olivers se l'endugué Benet (en realitat, Francesc Benet), si bé la clau per a la supervivència del llinatge la tingué el seu germà, Cosme.

Fent una visió comparativa entre les branques, inclús es podria parlar de certs paral·lelismes entre Benet i el notari Camatxo, perquè si aquest cosí de València formava part de la camarilla dels virreis com una persona de la seua confiança,¹⁷² el d'Oliva va aconseguir en l'àmbit local una cosa similar, això és, entrar a la cort dels Centelles. Segons les referències més antigues, Benet va començar a servir la casa comtal en època de Francesc Gilabert de Centelles (III comte), qui li tenia encomanada una tasca tan peculiar com cabdal per a l'economia del seu estat: el proveïment o adquisició de llenya per als trapigs.

Abans de res, cal saber que la producció de sucre requeria tal volum de combustible, que des del segle XV la llenya que oferia el terme de forma natural s'havia consumit per complet. Per això, «des de feia dècades la portaven en grans quantitats, per via fluvial i naval, per a mantenir enceses les calderes dels trapigs. Aquesta llenya procedia dels pinars de la serralada de Conca i la baixaven raiers moriscos de Cofrents i Aiora pel Xúquer, fins a Cullera».¹⁷³ Doncs bé, en arribar la preuada mercaderia vora mar, «anaven els agents de la senyoria a pesar-la i a transportar-la en barques a Oliva», i és en aquest context en què una anotació de 1550 referida al celler de l'oli del palau —«lo qual stà davall la escala del pati, lo primer entrant a man drete»— refir que «en lo celler, fonch atrobat noranta-dos arroves y dos lliures de plom, tot pes gich, del qual se'n prengueren dèset lliures, les quals se donaren a Benet Camacho y a mestre

---

171 J. F. PARDO, 2011: 44.

172 C. MENGUAL, 2022: 43.

173 A. SOLER, 2020-I: 379.

Damià Ximeno, manyà, per a fer un piló per a una romana, la qual féu, y ab la dita romana y piló se pesa la llenya en Cullera per lo dit Camacho.»¹⁷⁴

És possible que aquestes comandes li foren demanades en virtut del seu ofici de mercader, si bé inicialment havia pertangut a la categoria socioprofessional dels terratinents, com son pare.¹⁷⁵ Amb tot, la seua dedicació més personal i reconeguda per a la família comtal va ser la de genet cortesà del successor de la casa, el comte Pere de Centelles. Aproximadament entre 1554 i 1562 Benet va ocupar una de les places de «cavalleria» del IV comte, qui disposava d'una comitiva muntada de «catorze hòmens de a cavall, perquè l'acompanyaren i guardaren la seua persona i a qui fora menester», la qual s'enquadrava, alhora, dins «d'una autèntica cort al més pur estil renaixentista» que envoltava el jove noble.¹⁷⁶ Arran de la malaltia del comte i la decadència de la vida palatina, aquest seguici aristocràtic es va reduir, però inclús en aquest període de consternació i austeritat, Benet va romandre com un dels genets dels Centelles.¹⁷⁷

Per aquesta ocupació de guàrdia i companyia, els cavallers no rebien una retribució, sinó un ajut econòmic anual per al manteniment de la muntura i l'arnés, coneguda com *quitació de cavalleria*. En temps de Benet, l'assignació era de 17 lliures, és per això que necessàriament l'al·licient era un altre. Per una banda, Abel Soler es referia a aquest grup com a «joves valents i amb ganes de figurar, sorgits de la burgesia benestant de la Vila d'Oliva»;¹⁷⁸ mentre que per altra, Juan Francisco Pardo explicava que «sobretot era un *entretenimiento* [...]. A més, l'entrada al servei del comte portava altres compensacions, potser menys tangibles, però, per descomptat, útils. La possessió de cavall i la pertinença a la cavalleria comtal era un signe social extern, que podia confirmar l'ascens d'una família.»¹⁷⁹

Per concretar amb exemples en què consistia aquesta labor doble dels genets, el mateix Benet recordava com en la seua etapa d'assistent «a cavall, ab son cavall,» del comte Pere, en certa ocasió «anà ell [...] a acompanyar a la contesa dona Maria y a don Pedro, son fill, que anàven a la dita vila e palàcio de Gandia [...] y com fonch a la vesprada s'en tornaren tots, çò es, la dita contesa y son fill a la dita e present vila [d'Oliva] y arribaren a aquella ab aches enseces». I respecte a la seua participació en els solaços cortesans, contava que «fins que lo dit conte don Pedro perdé lo seny, [...] moltes e diverses vegades en dits anys jugava ell ab lo dit conte en lo dit rench y estafermo, y del dit any mil cinch-cents cinquanta-y-set en avant no's feu tal exercici perquè en caure mal lo dit conte se desbaratà tot hi's portà lo dit stafermo al present palàcio».¹⁸⁰

174 V. FELIP, 2004b: 155.

175 ACCV, Protocols, 22429 (28 de juny de 1538); i 22436 (11 de maig de 1555).

176 V. FELIP, 2004a: 89.

177 M. I. LORITE, 2017: 46. Altres llinatges d'aquesta nòmina final foren els Perpinyà, Sala, Morales, Cabrera, Miró... I l'anteriorment esmentat Francesc d'Àvila.

178 A. SOLER, 2020-I: 429. Benet, però, sobrepassava els quaranta.

179 J. F. PARDO, 2011: 89-90.

180 ARV, RA, Processos, III, 2407.

Els servicis de Benet per a la casa comtal no acabaven ací, ja que en 1561, simultàniament a la quitació de cavalleria, encara rebia una altra quantitat de 21 lliures en concepte de «manobre» del comte. Desconeguem les funcions d'aquest càrrec, però tant el nomenament com la remuneració eren variables perquè l'any anterior el «manobre» havia sigut Cosme Gai, un altre mercader d'Oliva, a qui pagaren un poc menys (20 lliures).¹⁸¹ En definitiva, i tenint en compte tanta proximitat a Pere de Centelles, no és estrany que es presentara com a «hu dels consellers» seus.

En paral·lel a tota aquesta activitat, Benet va conformar un patrimoni de terres considerable, tant era així que fa pensar que la seua font d'ingressos principal serien les rendes del camp, més que els tractes mercantils. En una primera fase, a partir de 1540 –any del seu possible aveïnament a Oliva– arribà a posseir deu fanecades d'horta (una part de moreral), trenta de terra campa i vint-i-dos de vinya i arbres (oliveres i garroferes); però posteriorment les incrementà incorporant altres onze fanecades d'horta i més de set d'arbres i vinya.¹⁸² El més sorprenent és que de tota aquesta allau de fanecades, només una porció ínfima provenia de l'herència paterna, ja que el gruix de les possessions del genearca a Oliva l'havia heretat el seu germà Cosme.

En conseqüència, el seu accés a la propietat es produí per altres vies, majoritàriament per compra. En les terres de la primera fase, només s'especifica el venedor en dos casos: «Ffrancés Gassull, del lloch de la Alcudiola», qui aliena el moreral de «la partida del camí que va al Gerau de Gandia», i la «terra horta a Rafalatar [que] comprà de Joan Piera de Ffrancés». Mentre que de les terres de la fase següent, les adquirí del morisc Joan Carmídia i de Pere Bertomeu.

Aquest bagatge patrimonial, sumat al prestigi que deguera forjar al caliu dels Centelles i el servici cortesà, comportaren que en 1573 Benet protagonitzara una de les fites de la seua biografia i del llinatge al segle XVI. Aquell any, sent de domini públic que era un «home de tantes e tant bones facultats y béns», «lo consell e universitat de Oliva feren e nomenaren justícia [màxima autoritat municipal] de dita vila al dit Francesc Benet Camacho en lo any M.D.LXXIII per a regir dit càrrech de justícia en l'any M.D.LXXIII».¹⁸³ Segons va referir Jesús Alonso, «per elegir el justícia d'Oliva el seu consell triava sis persones, tres de les quals, tretes a sorts, són dutes al comte o al seu administrador perquè aquest en nomene una. El seu poder era realment ampli i constituïa el símbol de l'autoritat del municipi en tot el terme.»¹⁸⁴

Durant el seu mandat, per orde seua la Vila va sol·licitar un préstec a través de la fórmula del carregament d'un censal. A la fi, aquesta operació financera va esdevindre conflictiva perquè el prestador va denunciar en 1583 la «universitat» d'Oliva pels impagaments reiterats, és per això que el batle general del regne va emetre una sentència per comminar-la a satisfer els deutes. Tanmateix, als tribunals, el síndic local va defensar la postura de la Vila, la qual s'exculpava de pagar les pensions al·legant que el responsable era el mateix Benet per haver carregat el cens, més quan amb el seu

181 M. I. LORITE, 2017: 48.

182 AHNOB, Osuna, C. 4114.

183 ARV, RA, Processos, I, S, 754. Addicionalment, vegeu F. PONS, 1981: 166.

184 J. E. ALONSO, 1998: 88.

patrimoni «era sufficient e bastant per a pagar no sols de béns mobles que aquell posseïa, però encara de béns sehens, la dita quantitat per la qual se instava dita execució [...] per los molts béns mobles e sehents que *illo tunch* [en aquell temps] posseïa».¹⁸⁵

Per altra banda, la seua designació com a justícia esdevé un punt d'inflexió en la seua trajectòria com a inici del seu declivi. Continuant amb les paraules del síndic de la Vila, «après dels sobredits anys M.D.LXXIII, LXXIII y LXXV lo dit justícia [Benet Camatxo] fins a la present hora és anat a menys y menyscabat sa roba y hacienda», si bé reconeixia que a pesar de tot Benet encara posseïa «altres béns sehents dels quals se pot pagar molt llargament la dita quantitat que la part altra demana a dita universitat».

Foren els que foren aquells revessos que capgiraren la seua extraordinària prosperitat, és innegable que el síndic tenia raó en afirmar que, tot i això, a la llar de Benet encara es vivia desfogadament. Almenys així es confirma en el funeral de la seua dona, Lluïsa Pujariol («Loïsa Pujariel») en 1591, la qual deixà per bé d'ànima les conegudes 15 lliures i fou soterrada en un lloc distingit com el monestir de Nostra Senyora del Pi.¹⁸⁶

4.2 EL PATRIMONI COM A PENYORA. EL CUP DEL PORTALET DE LA VERGE MARIA

A banda del notable pes que les terres tenien dins del conjunt patrimonial de Benet, encara caldria afegir dues peces més de caràcter immoble: la seua residència i un singular cup vinader. La primera d'elles se situava «dins los murs de la vila de Oliva, [...] en lo carer dels Camachos», on hem vist que altres membres del llinatge hi tenien també la casa. De fet, la seua fitava «ab casa de Antón Corço y ab casa de la viuda de Alonso Camacho».¹⁸⁷ La ubicació exacta és difícil de concretar, però el mateix Benet referia que «stà prop del present palàcio [dels Centelles]». Per aquesta circumstància, durant la malaltia del comte, arribava a sentir el rebombori de «molts grans crits e avalots» que procedien del palau, «y en après informant-se [...] dels patges què havien fet aquells avalots, li deyen que'ls havia fet lo conte dient que cercava ànimes».¹⁸⁸

Més peculiar i transcendent per a la història de la família va ser l'altre element, el cup vinader, el qual va incorporar al patrimoni a partir de 1570, ja que fou una concessió de l'administrador del comtat, Josep Vallés, una vegada mort el comte dement. Aquesta instal·lació vinícola es localitzava «dins los murs de la present vila de Oliva, en lo carer de l'Abadia, que affronta ab la part del portal de la Verge Maria y en tres carers», la qual correspondria amb l'àrea de l'actual casa número 2 del carrer de Sant Cristòfol. A més, altres referències més explícites aclareixen que feia la cantonada de «los carrers de la Abadia y la Goleta», «junt al portal de la Verge Maria».¹⁸⁹

185 Amb anterioritat, en 1560, Benet Camatxo ja havia demanat un crèdit de 200 lliures, en aquest cas a títol particular (ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367).

186 APSM, Racional de 1591; i J. CASTELL, 1990a: 38.

187 AHNOB, Osuna, C. 4114. En 1562 la casa va passar als Corço.

188 ARV, RA, Processos, III, 2407.

189 APSM, Quadern de distribució de col·lecta, núm. 1 (1620-1635); Processos (1612-1624), núm. 26; Censals (1470-1599), núm. 55. Altres mencions en Llibre de censals (1584-1628).

En realitat, però, el que «lo il·lustre don Josep Vallés, administrador per Sa Magestat de la casa y estats de Oliva» li havia establert a Benet era «un pati, [...] lo qual pati solia ésser de Palluix, fuster», és per això que devem atribuir als Camatxo la seua construcció. Recordem, així mateix, que posseïa més de sis fanecades de vinya, el que sumat al seu ofici de mercader podria explicar la conveniència d'aquest tipus d'edifici. No obstant això, des dels inicis del segle XVI ja es nomenava que en aquest punt es trobava «la casa del cup [...] afronta ab lo portal de la dita vila de Oliva, ab cases de Mahomat Patlux, e ab dos carreres públiques», de manera que tal vegada el que fera Benet fora reconstruir o aprofitar una infraestructura anterior.¹⁹⁰

A l'actual plaça d'Alonso, al costat del portalet de la Verge Maria, es trobava el cup dels Camatxo.

Fora com fora, ser propietari de dependències com cups i almàsseres era un indicador de riquesa, i per descomptat assimilava Benet al selecte grup local de productors de vi i oli. Entre altres, al llarg de l'Edat Moderna disposaren de premses pròpies els Centelles («la almàsera del conde», «cases dels cups del senyor comte»),¹⁹¹

190 APSM, Protocol de J. Burgal (24 de gener de 1511).

191 APSM, Censals (1627-1683); i AHNOB, Osuna, C. 1426-1.

els eclesiàstics de Santa Maria («almasara eo molino de azeyte»),¹⁹² els Salelles («la almàsera y cup de veremar»)¹⁹³ i els D'Osta (casa i cup en el carrer de les Moreres).¹⁹⁴

En alguna ocasió, i en relació a Benet, es parla de «la caseta del seu cup», com si en l'espai restant del pati també haguera bastit una casa menuda. Per a Doméneq Morell no hi havia dubte que adossat al recinte vinader existia un habitatge, i per això va escriure sobre la «casa en cup de vi de Camatxo» el següent: «casa al costat del portal de la Verge Maria al carrer Camatxo o de la Goleta. El cup de vi estava en la part del carrer Església, o siga baix.»¹⁹⁵

Deixant de banda aquestes qüestions, el cup de Benet va adquirir protagonisme propi per una decisió que acabaria assenyalant el llinatge i el patrimoni dels Camatxo. Tot va sorgir arran del perpetua de misses de Genisa Castellolí, el qual Benet estava obligat a instituir perquè, com hem vist, havia sigut una de les últimes voluntats de sa mare. L'obra piadosa es va encomanar a Santa Maria, la parròquia de la difunta, amb una dotació de 6 lliures i una pensió anual de 10 sous per a la celebració de les misses.¹⁹⁶ Doncs bé, com aval hipotecari del perpetua de la progenitora, d'entre les seues múltiples possessions, Benet va presentar aquest cup, el que significava que el clero podria fer-ne reclamacions davant qualsevol incompliment. Així, mitjançant el formulisme usual d'una escriptura notarial, «Francés Benet Camacho confesà que aquell respon tots anys a la església de Oliva deu sous censals, pagadors en [30] de octubre per la caritat de un perpetua per ànima de sa propria mare, los quals té carregats sobre un cub vinader, confrontat ab lo portal de la Verge Maria y ab dos carrers públichs, y ab pati del dit Camacho».¹⁹⁷

Amb la solvència de Benet i la garantia del cup, les pensions del perpetua es varen pagar amb normalitat, però després de la seua defunció –ocorreguda probablement en 1585– l'obligació es va transmetre al seu fill «[Miquel] Hierony Camacho, notari». És possible que aquest fill de Benet fora un mal gestor, o potser tenia greus problemes de finançament, perquè des de 1585 el pagament del perpetua va quedar mig desatès, segons va deixar escrit el clergat de Santa Maria: «Deu [Miquel] Hieroni Camacho per les pensions del cens responia son pare Benet Camacho a la sglésia de 10 sous

192 APSM, Súpliques i peticions (1644-1916).

193 APSM, Clàusules testamentàries (1587-1831).

194 APSM, Censals (1627-1683). A més, per la seua representativitat, aquest equipament agrari s'emprava com a topònim o malnom: «la calle dicha de la Almasara de Francisco Mayans», «Ferrando dels Cups»...

195 D. MORELL, 2022: 65. I afegia: «aquesta casa va ser de diversos cavallers. L'últim fou Ramon Averages. Després Centre Catòlic parroquial amb escola Ave Maria».

196 APSM, Llibre de clàusules testamentàries (1587-1831).

197 APSM, Llibre de censals (1584-1628). Traducció del segle XVII a partir de l'original en llatí: «Franciscus Benet Camacho, mercator [...] pro celebratione [...] perpetualis pro anima Genizsa Castellolí, quondam, matris mee [...] super un cup vinader in vila Olive meo confrontato cum porta sive ab lo portal de la Verge Maria et cum duabus viis publicis et cum patio michi» (Censals 1470-1599, núm. 55).

de pensió cad'any per los anys 85, 86, 92, 93, 94 y 95. Total 3 lliures.»¹⁹⁸ Per a major especulació, en veritat Benet havia preferit entregar la porció de l'herència directament al net, és així que Miquel Jeroni la gestionava en qualitat de «curador de son filllet».

Quina poca col·laboració no deguera veure el síndic del clergat, mossén Celada, perquè en 1597 va optar per denunciar el morós, amb el desig que les autoritats del comtat el pressionaren i assumira l'obligació de l'obra piadosa per l'ànima de la seua àvia. D'aquesta manera, el 22 de novembre es publicava el següent:

[...] Lo procurador y batle general de la present vila y condat de Oliva, aconsellat *et cetera*, presents y hoïts a mossén Joseph de Çelada, prevere, síndich y procurador dels clero y capellans de la sglésia de la present vila de Oliva, de una; y a Miquel Hieroni Camacho, notari, tudor y curador de la persona y béns de Ylario Camacho, hereu de Françés Benet Camacho, quòndam; *ex confessione* feta per lo dit Miquel Hieroni Camacho, notari, en dit nom, que la dita cura cascuns anys fa y respon al dit clero y capellans deu sous [...] en lo mes de octubre en una paga, [...] los quals estan imposats sobre tots los béns de dita cura y sobre un cup vinader situat en la present vila, junt al portal de la Verge Maria [...].

Per ço, *et alias*, condempna al dit Miquel Hieroni Camacho, notari, en dit nom, en que dins deu dies done e pague als dits clero y capellans de la sglésia de la present vila los dits deu sous perpetuals, *ac etiam* [i també que] cascuns anys en dit termini done e pague als dits clero y capellans los dits deu sous reals de València. E noresmenys, condempna al dit Camacho, notari, en dit nom, en pagar les anyades caygudes y que's mostraran deures. *Actum Curie*.¹⁹⁹

Malgrat tot, l'actitud de Miquel Jeroni va continuar igual, i per això el llistat de les pensions impagades anà creixent amb el temps, segons el capellà encarregat dels comptes actualitzava les dades: «Més, deu de despeses se han fet en tres execucions en diversos anys: 17 sous 8 diners... Més, per lo any 1596: 10 sous... Més, per lo any 1597: 10 sous... Més, per los anys 1598 y 1599: 1 lliura... Més, per lo any 1600: 10 sous...» Al capdavant, perduda l'esperança en que els Camatxo respongueren pel perpetu de Genisa, el van declarar *nihil* (incobrable).²⁰⁰

Les coses van quedar en aquest estat, oblidades o deixades per impossible, fins que en 1623 el clergat va ressuscitar aquest assumpte una altra vegada als tribunals locals. Tanmateix, ni Miquel Jeroni ni els seus restaven vius, és per això que es va

198 APSM, Comptes d'administració i despeses (1593).

199 APSM, Censals (1470-1599), núm. 55. Victoriós, el clergat va demanar una còpia o trellat del veredecte, la qual va rebre amb la corresponent certificació: «E per quant a dit trellat en la precedent carta de mà de altri escrita, tret dels llibres de la Cort del procurador general y balle de la present vila y condat, fe li sia donada, yo Bertomeu Martí de Veces, notari, scriva y senyor útil de dita cort, así posse mon signe».

200 APSM, Comptes d'administració i despeses (1593); i Misses perpètues (1616).

actuar contra la seua herència jacent.²⁰¹ Evidentment, aquest procediment judicial era diferent, més lent i burocràtic, així que transcorreguts els previsibles tràmits estèrils dels primers mesos, el següent pas va ser proclamar («preconizar») un ban o «pública crida» el 17 de juny de 1624, d'aquest tenor:

[...] Ara ojats que us fan a saber, de part y manament de Françés Pere-lló, justícia de la present vila de Oliva, a tot hom en general y a cascú en particular, que qui's vulla que sàpia béns alguns axí mobles, com sitis, deutes y actions de Françés Benet Camacho, clars y desenbargats, [...] los manifeste a nos y cort nostra dins deu dies per a que se puga en aquells fer execució *alias* se provehirà lo que trobarà de justícia.²⁰²

En transcórrer el termini dels deu dies «y no a constat de béns alguns, axí mobles com sitis» a nom de Benet –cosa també esperada–, les diligències es van dirigir cap als propietaris d'aleshores del cup, que era la vertadera intenció del clergat quan havia reobert el cas.²⁰³ La idea era compel·lir-los a redimir el perpetual, valorat en 6 lliures, i a saldar les pensions vençudes de «26 anyades», el que superava les 14 lliures.²⁰⁴

En la dècada de 1620 habitaven la casa del cup el matrimoni format per Francesc Piera i Apol·lònia Mercado, tot i que en sentit estricte sembla que el cup ja no existia, segurament per haver-se desmantellat els anys anteriors. Aquest fet no alterava la càrrega fiscal de l'immoble, és per això que el 4 de gener de 1625 foren condemnats a que en deu dies «donassen y pagassen, lloïssen y quitassen» al clero de Santa Maria «sis lliures reals de València de una part de deute principal, y de altra part catorse lliures díhuit sous de pensions discorregudes».

Després de diverses notificacions i pròrrogues infructuoses, el síndic Celada va sol·licitar que la casa de la parella «que tenen en la present vila en lo carrer dit de la Goleta» fora «scrita y adnotada en llibre del corredor de la present cort per a que aquella córrega y subhaste *per terminum fori* [judicialment] per obs de ser feta paga als dits sos principals de la quantitat demanada». Prosseguint amb aquest embargament, dos pèrits taxaren el valor de l'habitatge en 110 lliures, el qual podia ser venut legalment en qualsevol moment.

El darrer pas del procés havia de ser el desnonament dels inquilins, segons ja havia ocorregut amb altres individus d'Oliva als qui Celada havia reclamat deutes antics similars al perpetual de Genisa i no els havien pagat. Per això, tal vegada atemorits per la inflexibilitat del capellà, el matrimoni va reaccionar i «ab acte per Gaspar Pasqual, notari, en 4 de agost 1625 Françés Piera, peixcador, y Polònia Mercado, llur muller,

---

201 APSM, Processos (1612-1624), núm. 22 i 23.

202 APSM, Clero (1623).

203 APSM, Processos (1612-1624), núm. 26.

204 APSM, Misses (1615), núm. 3 i 4.

se obligaren al clero en respondre les damunt sis lliures y comfesaren respondre los dits X sous tots ayns al clero per la celebració de dit aniversari [perpetual]». ²⁰⁵

4.3 ALTRES INFORTUNIS DE LA BRANCA OLIVERA

La pèrdua d'esplendor que sofrí el llinatge amb Benet Camatxo en la dècada de 1570, prosseguí en els seus fills i s'aguditzà cap a finals de segle. Per al cas de Miquel Jeroni, anomenat tangencialment en l'apartat anterior, el símptoma de la seua dissort econòmica l'hem vist en l'impagament reiterat de les pensions del perpetual de la seua àvia, carregat sobre el cup que posseïen a la Vila. Tanmateix, tant ell com el seu germà Pere van protagonitzar altres infortunis que constataren la davallada d'aquest sector de la branca olivera.

Miquel Jeroni era el major dels dos xicots de Benet, nascut al voltant de 1539, data en què la família ja estava plenament establida a Oliva. Com a fill d'un mercader benestant i cortesà, i net d'un terratinent que a pesar dels revessos havia conservat gran part del seu allerament, el seu avindre estava mig predeterminat des de menut. Entre les distintes alternatives acceptables, el van encaminar cap a la notaria, una de les professions més ben conegudes pels Camatxo. A mitjan segle XVI, a Oliva es documenta un notari anomenat 'Joan Camacho' de qui per ara no disposem de més dades, ²⁰⁶ però que sens dubte pogué ensenyar-li les primeres lliçons de l'ofici al jove Miquel Jeroni, ja que els aprenents solien començar la formació a casa dels pares o parents notaris. De fet, una part d'aquesta formació la va fer amb el seu oncle de València Sebastià Camatxo, sota el mestratge del qual va estar estudiant o «practicant de notaria» durant el trienni de 1559 a 1561. ²⁰⁷ Com a molt prompte, el títol de notari el deguera obtenir vora el 1564, donat que els Furs preestablien una edat mínima de vint-i-cinc anys. La relació personal entre els Camatxo de la branca olivera amb els de la branca valenciana era estretíssima, tant era així que el cercle íntim del notari de la Inquisició (amics, veïns, criades) coneixia a Benet i els seus fills «perquè venien a casa de Sebastià Camacho, y eren d'Oliva», si bé ignoraven «en quin grau eren parents, sinó que's tractaven com a parents y per tals los reputava Sebastià Camacho». ²⁰⁸ En vista d'aquesta familiaritat, així com per la falta de descendència masculina del notari Camatxo, és previsible que els plans per a Miquel Jeroni foren que romanguera a València com a col·laborador i hereu professional del seu oncle, com així ho van intentar anys després *in extremis* amb un altre nebot. ²⁰⁹

Malgrat tot, ja fora per desinterés per seguir les passes de l'oncle o per mancar-li les capacitats necessàries, Miquel Jeroni va tornar a Oliva, on va desenvolupar una carrera insulsa en comparació a la de Sebastià Camatxo, de qui es deia que «era hu

205 Cita adaptada de dos anotacions disperses: APSM, Llibre de censals (1584-1628) i Llibre vell de censals (1627-1683).

206 J. F. Pi, 1995: 43.

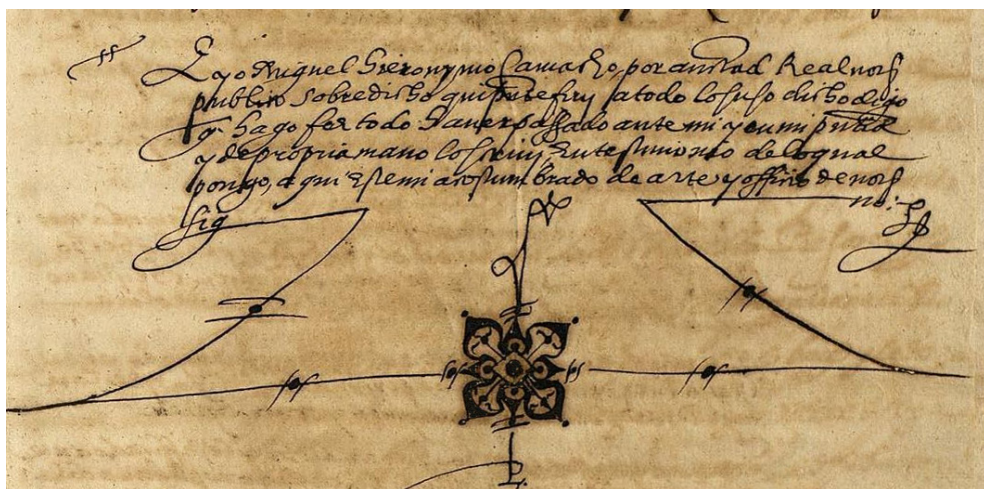
207 AFMP, Ruiz de Liori, lligall 1/7.

208 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

209 C. MENGUAL, 2022: 51 i 58.

dels notaris principals de València». Per a més inri, obrir-se camí en l'Oliva de la segona meitat del segle XVI li deguera resultar dificultós, atés que les grans dinasties contemporànies de notaris (els Otxoa, els De Veses, els Alsina o els Giner) acaparaven les millors opcions de treball.

Desaprofitada la xarxa de contactes de l'oncle a València, l'únic encàrrec laboral puntual de Miquel Jeroni que podem atribuir a la influència del notari Camatxo és la seua participació en una causa oberta per la Inquisició en 1572 contra un morisc del Raval. Es tractava de Jaume Bacem –col·loquialment «Bacemet»–, el delictes del qual era haver blasfemat i haver proferit idees herètiques. Tot va començar un dia en què, portant Bacem «ciertas flores en la mano, le dixo cierta persona que le diese de ellas para un crucifixo de Nuestro Señor que tenía en la entrada de cierto aposento donde estaba señalando y mostrándoselo al dicho Jayme, a lo que respondió que no era Nuestro Señor –dixiéndolo por el dicho crucifixo–, sino *hara*, que en su lengua [algaravia] quiere dezir 'estiercol', y dixiéndole la dicha persona que callase que era bellaco y que lo diría a otra cierta persona lo que había dicho, el dicho Jayme calló.»²¹⁰

Signe notarial de Miquel Jeroni Camatxo.

No obstant això, un altre cristià que havia escoltat la infàmia, «començó a reprehender al dicho Jayme Bacem, diziéndole: '¡Oh, bellaco maldito! ¿No tienes vergüenza de dizir lo que has dicho, que aquello no es Nuestro Señor, sino *hara*, diziéndolo por el dicho crucifixo?' Y diziéndole: '¿No sabes tú que Aquel es figura y semejança del que está en el Cielo y está con los braços abiertos para redimir a nosotros, pecadores?' A lo que el dicho Jayme respondió: 'Falcía es esso, que aquello es un pedaço de madero' [...]. I va rematar l'atreviment afirmant que «Dios nunca avía estado en poder de judíos y que hera falso dezir que Dios avía encarnado por obra de Espíritu Sancto en Nuestra Señora la Virgen María siendo virgen, [...] y que Nuestro Señor no tubo madre [...] y dezir lo contrario hera hacer felleterías [sic, per *fetillerías*] y que la Madre de Dios, ni Sam Pedro ni Sam Pablo ni los sanctos, no estavan en el Cielo,

210 AHN, Inquisición, 5312, exp. 26.

que era burla.» Doncs bé, en tot aquest assumpte, els notaris Camatxo intervingueren en alguns tràmits de la causa. D'una banda, Sebastià en qualitat de secretari del Sant Ofici, i d'una altra, Miquel Jeroni com a fedatari local d'Oliva en la recepció dels testimonis de la instrucció. Per això, és molt probable que des de València l'oncle recomanara el seu nebot per a dur a terme aquesta tasca.

Pel que respecta al seu declivi, iniciat formalment en 1585 quan deixà de satisfer les pensions carregades sobre el cup vinader, es pot dir que va culminar deu anys després degut al seu empresonament. Aquesta important revelació la devem a una declaració del prevere Pere Sala sobre Miquel Jeroni Camatxo feta en 1595, quan en referència a la branca olivera del llinatge, indicava sobre el seu paísà el següent: «lo qual està pres huy en les presons del rey».²¹¹ Malauradament, no aporta cap detall sobre la raó o el període de l'engarjolament, és així que podria deure's a deutes impagats.

En qualsevol cas, a tot tardar va ser excarcerat en 1599, ja que en aquesta data va rebre a Oliva el testament de Joana Eloia Palau.²¹² I de la mateixa manera, va continuar treballant fins al final, o quasi, perquè va morir en octubre de 1603 i l'última escriptura coneguda que va autoritzar correspon a la tardor anterior.²¹³

Com veiem, l'estada en la presó no el va perjudicar en l'àmbit laboral excessivament perquè poc o molt va tenir feina en l'etapa posterior. Tant era així, que els funerals de la seua fillada celebrats els darrers temps foren de tipus «general», és a dir, els més aparatosos per la gran concurrència de capellans. En canvi, les seues pompes van ser una mica menys vistoses perquè assistiren set eclesiàstics.²¹⁴ Ara bé, era una quantitat considerable si tenim en compte que dos dels principals notaris d'Oliva que també moriren per aquesta època tingueren, un d'ells, deu preveres, i l'altre dotze.²¹⁵

Els avatars de Miquel Jeroni guarden similituds i diferències amb els del seu germà, Pere Camatxo. A més, gràcies a l'existència d'informació referida al seu patrimoni és possible completar el perfil socioeconòmic d'aquesta generació de la branca olivera que succeïx a Benet.

Primerament, de cara al seu casament en 1575 i la creació de la consegüent cèl·lula familiar, Pere va obtenir per donació paterna quatre fanecades d'horta en la partida de Rafalatar i una i mitja de moreral al Camp Nou.²¹⁶ La quantitat resulta baixa en comparació a altres casos coneguts de l'Oliva de l'Edat Moderna, com el de Miquel

211 ARV, RA, Processos, II, ap., A, 367.

212 APSM, Llibre de clàusules testamentàries (1587-1831).

213 Un altre testament, ara el del corredor de coll Joan Isquierdo el 26 d'octubre (APSM, Llibre vell de censals [1627-1683]).

214 APSM, Racional de 1599, 1600 i 1603.

215 Parlem de Sebastià Otxoa i de Bertomeu Martí de Veses, soterrats en febrer de 1603 i gener de 1608 respectivament (APSM, Racional de 1589-1609 i 1603; i Testaments i clàusules testamentàries [segles xv-xvii]). Com a curiositat, ambdós tingueren morts tràgiques: Otxoa ofegat a l'Albufera («lo qual anant a València se negà en la gola de l'Albufera») i De Veses per arma de foc («pasat de una escopetada»).

216 AHNOB, Osuna, C. 4114. Havia nascut cap a 1549, és així que tenia uns vint-i-sis anys (AHN, Inquisición, 5312, exp. 26).

Ferrando ja mencionat en el segon capítol; o el de Miquel Roger, qui «en consideració de matrimoni» amb Anna Maria Cellés en 1701 va rebre vint-i-una fanecades d'horta en la partida del camí de Xàtiva, una casa al carrer de la Bassa del Molí i una alqueria en Rafalatar. La donació a Roger, així mateix, serveix per a conèixer quines condicions o contraprestacions podien acompanyar actes de transmissió patrimonial d'aquest tipus, com ara que el fill-rebedor «estiga tengut y obligat a pagar tots los deutes y obligacions» que el pare-donador «dega a qualsevols perçones de qualsevol calitat y condició que siga», o aquesta altra més singular:

[...] Ítem, que dit Miquel Roger estiga tengut a donar-li al dit Sebastià Roger [el pare] quatre-centes lliures per a que este les puixa donar en contemplació de matrimoni o altre honest estat a Josepha Roger, sa filla, quant succehixa el cas de pendre estat. Y si a cas dita sa filla faltàs sense pendre estat, no tinga obligació de donar-les aquelles.²¹⁷

En xifres globals, aquestes cinc fanecades i mitja de la donació nupcial constituïren vora la tercera part del total de terres que Pere Camatxo va arribar a posseir durant la seua vida. Les restants nou fanecades i mitja les va adquirir en 1578, a penes tres anys després d'haver-se mullerat, però el més interessant és que foren camps que va comprar al seu propi pare. Recordem que els contemporanis de Benet asseguraven que en la dècada de 1570 «és anat a menys y menyscabat sa roba y hacienda», és per això que aquesta compravenda entre pare i fill pogué ser una estratègia per alleujar angoixes aprofitant el suport de la xarxa familiar.

Major atenció mereix la casa de Pere, la qual es trobava a l'antic carrer de l'Abadia (hui, de l'Església) i fitava «ab casa de les Serranes, ab carrer de les Moreres, y ab casa dels hereus de Baptiste Caldés, y ab casa de Miquel Ferrando de Thomàs», tot i que popularment era coneguda com «la casa del portal de la Verge Maria».²¹⁸ Per aquesta denominació excepcional és fàcil identificar quina ubicació concreta ocupava l'habitatge dins del carrer, cosa que alhora consolidava la presència del llinatge en aquest indret de la Vila, considerant que estava enfront del carrer dels Camatxo i del cup vinader.

Més enllà d'això, la importància de la casa de Pere en la història de la família rau en el fet que en ella es va repetir una situació similar a la que hem vist en el cup, açò és, que uns propietaris anteriors havien carregat un perpetu de misses sobre l'immoble, de manera que quan Pere la va posseir, va quedar obligat al pagament de la pensió anual (35 sous, fraccionat en tres quotes).²¹⁹ La data en què va entrar a habitar-la es desconeix, però està constatat que a partir de 1590 va deixar de satisfer la pensió al clero i, igual que li estava ocorrent al seu germà, els impagaments van començar a acumular-se. Qui sap si per evitar que amb Pere es repetira la morositat crònica del

---

217 APSM, Censals (1470-1599), núm. 40.

218 APSM, Llibre de censals (1584-1628); i Llibre de col·lecta (1585).

219 APSM, Misses (1615).

seu germà, els capellans de Santa Maria van actuar amb celeritat, més quan el rèdit d'aquest perpetual era molt major.

A través del tribunal local de «la governació general de la vila y condat de Oliva» el 12 de març de 1593 se li notificava un manament executori que començava així: «Al amat Pere Camacho, de la vila de Oliva habitador, salut y dilecció. Per Melchior Prats, scrivent, procurador de Andreu Bort, col·lector del molt reverent clero de Oliva nos es estada mostrada huna carta pública de censal executòria [...] de juliol mil cinch-cents huitanta-tres, continent, en efecte, que vos, sobre dit [Pere Camatxo], confessàreu respondre al dit reverent clero [...]».²²⁰ En síntesi, aquest manament pretenia instar-lo a pagar abans de deu dies el deute contret, el qual aleshores ascendia a 1 lliura i 15 sous. Tanmateix, en véncer el termini i no haver complert l'orde judicial, es va procedir a l'embargament.

Així, el 26 de març i seguint el protocol habitual, «Francés Caldori, alguazir, ensems ab lo scriva y ministre, accedí a la casa del dit Camacho» amb la intenció d'inscriure béns suficients amb què satisfer el deute. Doncs bé, tot i tractar-se d'una quantitat menuda, la comitiva se'n va eixir de buit perquè «no foren atrobats béns nenguns que poder scriure». Resulta estrany, però com explicava Eugenio Ciscar, «independientemente de las propiedades de los encausados, a veces 'tornen en blanch' (sin embargar nada por no encontrar bienes con valor de mercado apreciable) o con relación de objetos muy insignificante.» Aquest escenari de llar humil seria més propi d'un «campesino pobre o gris», on el mateix autor deixa clar que «sin duda en dicha casa habría muebles, ropas, cacharros de cocina... pero tan viejo, tan desgastado, con tan mala presencia, tan usado ya, que el escribano prefería no perder el tiempo embargando una cosa que no se iba a poder vender de ninguna manera en una subasta; debía imaginar que así no se iban a poder cubrir ni las costas procesales.»²²¹

L'incident anterior, però, ni va servir perquè el clero recuperara els diners ni perquè el deutor reaccionaria. De fet, any rere any les pensions van seguir sense pagar-se, segons revela la comptabilitat de Santa Maria: «deu Pere Camacho per les pensions dels censos respon a la sglésia, que són 3 en número y fan 35 sous de pensió, per los anys de 90 fins lo 95 inclusive...», «més, deu per los anys 1596 y 1597...»²²²

A partir d'ací se li perd la pista a Pere, però se sap que la casa va ser embargada i venuda «per Cort»,²²³ el que podria significar que va morir i la justícia va intervenir per acontentar els creditors. Fora com fora, el comprador de l'habitatge va ser mossèn Cristòfol Salelles, rector de Sant Roc.²²⁴ Amb el canvi de propietari es va recuperar la periodicitat del pagament de les pensions, fins que en data posterior la casa va ser alliberada de la càrrega del perpetual per haver-se transferit a un tercer mitjançant aquesta operació:

220 APSM, Processos (1593-1610), núm. 4.

221 E. CISCAR, 1998: 55 i 165.

222 APSM, Comptes d'administració i despeses (1593).

223 APSM, Censals (1600-1647).

224 J. M. DOMÍNGUEZ, 1989: 51.

[...] Ab acte rebut per Jaume Vicent Pasqual, notari, en 4 dies del mes de giner del ayn [sic] MDCXVIII Jaume Pasqual, senyor de Negrals, hereu de mossén Cristòfol Salelles, prevere, vené un tros de terra olivar a Sebastià Salelles, fill del Alferis, en terme de Oliva partida del Cambro-nar, que afronta en [...] ab càrrech de respondre al clero de Oliva aquells XXXV sous que solia pagar a dit clero Pere Camacho [...].²²⁵

4.4 LA SUBSISTÈNCIA FOSCA DEL LLINATGE

L'altre fill a destacar del genearca Sebastià és Cosme Camatxo, val a dir que com a simple transmissor del llinatge, ja que a escala personal i familiar la seua trajectòria és molt més obscura i anodina perquè, a diferència de Benet, ni alternava amb cortesans ni politiquejava. Tanmateix, la branca olivera sobrevisqué i es perllongà a través seu, erigint-se en el pare de les subbranques o línies que es desenvolupen a Oliva els segles XVII i XVIII.

És previsible que Cosme nasquera a Murla, com el seu germà, de la mateixa manera que es deguera traslladar a Oliva juntament amb els genearques, en la dècada de 1530. En matèria documental, la primera referència que el situa a la vila comtal és de 1548, quan en mig d'una malaltia agreujada la família va pregar al clero de Santa Maria que li administraren l'extremunció. En compliment de la súplica, «disabte a XV de setembre pernoliaren a Cosme Camacho ab cinch preveres, ab lo vicari».²²⁶ En alguns casos, com el de Cosme, el malalt superava l'amarg tràngol i reprenia la seua vida, però era habitual que el sagrament de la unció esdevinguera l'antesala de la mort. Sense anar més lluny, això és el que li va ocórrer a la seua dona: «dimecres a dènu de juny [de 1555] pernoliaren a la muller de Cosme Camacho» i, hores després, «dit dia soterraren a dita diffunta».²²⁷

En l'àmbit politicsocial apareix en 1558 com un dels caps de casa que assistiren a la presa de possessió del comte Pere, després de la primera crisi mental, i res més. A aquest acte protocol·lari, en què desfilaren per davant del representant dels Centelles cent nou homes de la Vila i altres cent set del Raval, a més de Cosme, dels Camatxo també es registra un Sebastià.²²⁸ Crida l'atenció que el nom de Benet no aparega en la llista dels vassalls que hi foren presents, ja que en acabar la cerimònia pública una comitiva amb «los officials, prohòmens y consellers» d'Oliva –dins de la qual hi havia el propi Benet– acudiren al palau per complimentar personalment el noble («pujaren [...] a besar les mans al dit conte don Pedro»). El comte, però, continuava orat, de manera que per ocultar la situació «los fessen detenir en la sala molt gran».

225 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

226 APSM, Racional de 1548.

227 APSM, Racional de 1555. Tingué un funeral «general». I seguint el costum, l'endemà, «a XX de juny selebraren aniversari per dita na Camacho ab mises y diaques».

228 J. J. CHINER, 1992: 360.

Benet «tingué què fer, se'n anà y deixà a tots en la dita sala del Apparador, y en après digueren y contaren a ell [...] que'ls havien fet aguardar fins a la nit». Amb la complicitat de la lluna la comitiva finalment fou rebuda pel comte, tot i que «quant li besaren les mans los oficials y consellers [...] deyen y contaren que no havien vist al dit conte don Pedro perquè estava fosca la estància hon li besaren les mans, de tal manera que no sabien a qui les havien besades».²²⁹

Pel que respecta al patrimoni, entre les propietats de Cosme s'hi va trobar, per algun temps, la casa del carrer dels Camatxo del seu oncle, el genearca Joan. «Quan morí lo dit Juan Camacho», el seu nebot va comprar l'habitatge per unes 80 lliures, una quantitat gens desdenyable si recordem que el veïnat estimava que «podia valer dita casa de quaranta-sinch a sinquanta lliures, per so que dita casa estava molt deru-hida.»²³⁰ Després de Cosme van habitar l'immoble Antoni Lofrasso, un tal Costa i darrerament Francesc Joan Savall, un període en què la casa fou rehabilitada i ampliada, ja que «los posseïdors de aquella an ajuntat un corral y an fet moltes obres de casa». Per aquestes millors, el seu valor es va incrementar fins les 200 lliures, amb un rendiment anual en cas de llogar-se entre 9 i 10 lliures, «conforme lo que solen valer semblants cases en la vila de Oliva».

Juntament amb la residència del carrer del llinatge, la hisenda de Cosme es componia de sis parcel·les de terra repartides pel terme d'Oliva, de les quals la meitat eren comprades i l'altra meitat «li dexà son pare en son testament». A tall de comparació, Benet només va rebre una parcel·la de l'herència paterna. Aquest fet podria indicar que Cosme era el fill major, i tot per la tendència que hi havia d'afavorir el primogènit amb el lot més gran dels béns.

TAULA 3			
Patrimoni de Cosme Camatxo (terres, c. 1560)			
Extensió i localització	Tipus de sòl/cultiu	Cens dominical	Procedència
8 fanecades a les Pereretes	campa	8 diners	comprades
7 fanecades a les Carrasquetes	secà (?)	1 sou	comprades
6 fanecades a Rafalatar	horta (?)	1 sou 9 diners	herència
3 fanecades al camí de Gandia	horta	2 sous	comprades
«aquella tera» (1,5? fan.) a les Arcades	arbrat	1 sou	herència
«tros de tera» (0,5? fan.) a les Marjaletes	marjal	6 diners	herència

Font: AHNOB, Osuna, C. 4114.

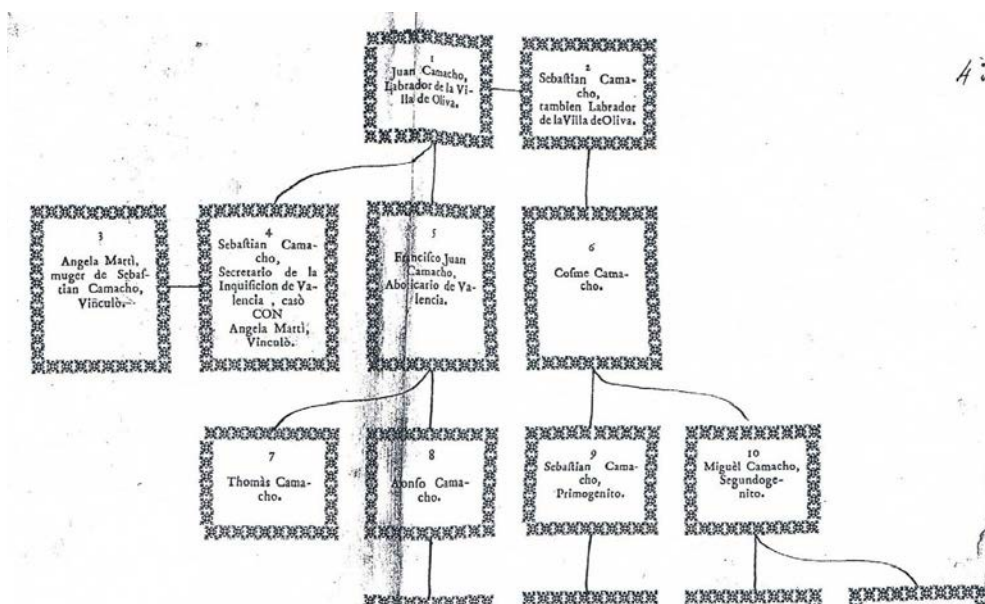
229 ARV, RA, Processos, III, 2407.

230 ARV, RA, Processos, II, A, 582.

A falta de més dades, situem la seua defunció en 1577, quan els registres de Santa Maria tornen a referir que «dimats 7 de maig pernoliaren de dia a Cosme Camacho», el qual –ara sí– moria i se sepultava a la parròquia.²³¹

* * *

Segons un arbre genealògic dels Camatxo del segle XVIII, entre 1550 i 1600 només va existir en la branca olivera aquest Cosme, fill del genearca Sebastià i pare dels següents protagonistes del llinatge: Sebastià i Miquel.²³² Tanmateix, aquests germans apareixen actius a partir de 1604, el que comporta una distància temporal excessiva respecte del seu suposat progenitor. Per això, malgrat que aquells genealogistes pogueren consultar documents eclesiàstics hui desapareguts, és més raonable pensar que Sebastià i Miquel siguen nets i no fills de Cosme. Així mateix, referències a un *Cosme Camacho* que bateja un fill en 1559 i soterra «una filleta» en 1576 podrien reforçar aquesta hipòtesi del parent intermedi suprimit, amb més motiu si es tractava d'un familiar homònim.²³³

Arbre genealògic dels Camatxo, confegit el s. XVIII a partir de dades del s. XVII.

231 APSM, Racional de 1577.

232 BV, XVIII/510 (18).

233 ARV, EC, 1716, exp. 123; i APSM, Racional de 1576.

5. ‘SEBASTIANS’ I ‘MIQUELS’

5.1 LES DUES LÍNIES DE LA NOVA ERA

La branca olivera del llinatge que deriva de Cosme, a principis del segle XVII es bifurca en dues línies genealògiques paral·leles que arranquen dels seus hipotètics fills, Sebastià i Miquel, les quals conviuen a Oliva fins a la centúria següent. Com veurem, el nom d'aquests dos originadors de les respectives línies serà usat reiteradament pels seus descendents, és per això que per facilitar la comprensió convenim a anomenar ‘línia dels Sebastians’ o ‘Sebastians’ la que correspon al primogènit, i ‘línia dels Miquels’ o ‘Miquels’ la del secundogènit.

La trajectòria inicial d'ambdós germans va ser bastant similar, especialment en l'esfera privada. Entre 1600-1615 es casaren i tingueren els primers fills, enviudaren prematurament i s'amulleraren per segona vegada. En el cas de Miquel, a més, va continuar ampliant la fillada.

TAULA 4			
Similituds familiars dels fills de Cosme (1600-1615)			
SEBASTIÀ CAMATXO		MIQUEL CAMATXO	
Any	Esdeveniment	Any	Esdeveniment
c. 1604	Enllaç amb Anna Fenollar	1604	Enllaç amb Marianna Carbó
a. 1614	Fills: Sebastià, Esperança	1604	Fills: Cosme Camatxo Carbó
1614	Defunció Anna Fenollar	1609	Defunció Marianna Carbó
1615	Enllaç amb Úrsula Estarca	1612	Enllaç amb Magdalena Savall
		d. 1612	Fills: Miquel Camatxo Savall

Font: APSM i APSR, QL (anys consignats); ARV, EC, 1716, exp. 123; i BV, XVIII/510 (18).
[c. = circa; a. = abans; d. = després]

Una altra coincidència, referida al seu patrimoni, la tenim en el fet que ningú dels dos no va arribar a heretar cap bancal del pare, ja que al capbreu de Cosme Camatxo s'indica que els seus camps, per raons que desconeguem, es transmeteren a tercers.²³⁴ Per força, l'accés a la propietat de la terra havia de ser una altra diferent de la donació paterna o l'herència, i en aquest sentit disposem de les dades parcials relatives a Miquel.

²³⁴ Entre altres, anaren a parar a mossén Segarra, Sebastià Otxoa, Josep Maians i el morisc Pere Laguari (AHNOB, Osuna, C. 4114).

Per una banda, al primer capbreu d'Oliva del segle XVII apareix com a titular de cinc parcel·les, de les quals només una era d'horta (sis fanecades i mitja a les Passadores) i les restants simples *trossos* de vinyar, olivar, garroferal i terra campa per distintes partides del terme.²³⁵ Gràcies a aquest registre sobre patrimoni, queda al descobert que exceptuant l'horta i mig garroferal, totes les heretats de Miquel procedien d'un únic individu: Berenguer Savall. Per això i perquè aquest Savall no sembla emparentat amb els Camatxo, és versemblant que després dels dies de Savall, Miquel compraria el lot de l'herència que havia deixat.

Almenys així, mitjançant la compravenda, és com Miquel s'havia apropiat d'un formidable camp amb què havia iniciat la singladura com a cap de família en 1604. Aquell any, mesos després de casar-se amb Marianna Carbó, adquiria una peça de terra ben curiosa, tant pel venedor com per les condicions que acordaren ambdues parts. Malauradament, es tracta d'una referència tangencial que no inclou dades tan rellevants com l'extensió de la parcel·la, la partida del terme, el tipus de sòl o de conreu, però com que el preu era astronòmic, deduïm que era terra molt preuada, ja fora per la seua qualitat o rendibilitat, emplaçament privilegiat, etc. Així, en l'esmentada referència es diu que:

[...] Ab acte de deute rebut per Jaume Giner, notari, en 31 de desembre ayn MDCIII, Miquel Camacho, llaurador, de la vila de Oliva habitador, confessà deure al plebà y clero de la yglesia de Oliva CXXXXI lliures de preu de un tros de terra a ell venut en lo dia de hui per dit clero, ab acte per dit Giner, notari, los quals promet pagar dins sis ayns y en lo ínterim respondre interés a rahó de 1 sou 8 diners per lliura, que's la pensió XI lliures XV sous.²³⁶

Aquest tipus d'operació en què el comprador no satisfia l'import del bé adquirit en el moment, sinó que es postergava per un termini acordat amb el venedor, amb l'obligació de pagar-li entretant una pensió, era conegut com *debitori*. Per la seua naturalesa, els deutoris tenien similituds amb els censals, és per això que s'entenien com un altre producte del mercat del crèdit, i per descomptat a l'Oliva de l'Edat Moderna s'empraven amb normalitat en les transaccions de compravenda paregudes a les de Miquel Camatxo i el clero de Santa Maria. Per exemple, en 1653 els D'Osta reconeixien cobrar una pensió de 115 sous del debitori de 115 lliures de la venda d'un olivar a la partida de Mediona.²³⁷

235 AHNOB, Osuna, C. 1063-1. Els trossos de terra es repartien pel Gorch, la Plana, el Collado del Pi i el Tamarit. Tot plegat, responia a la senyoria 8 sous i 7 diners de cens en metàl·lic.

236 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683). Finalment, el preu es va rebaixar a 132 lliures i 10 sous degut a que es va descobrir que aquesta parcel·la estava gravada amb «un donatiu» anual de 12 sous i 7 diners a favor de la vila.

237 *Ibidem*.

El termini dels sis anys del debitori vencia el 31 de desembre de 1610, però heus ací que satisfer l'elevada suma de diners li va resultar impossible. Tanmateix, no hi va haure conflicte amb els capellans de la parròquia perquè el debitori va quedar prorrogat *sine die*, de manera que anualment va continuar pagant l'elevada pensió d'11 lliures i 15 sous fins que arribara el dia en què poguera liquidar-lo.

Per aquell temps a Miquel no li faltaven infortunis perquè l'any anterior havia sigut negre, en dos àmbits. En l'estrictament personal, havia enviduat de la primera esposa, el funeral de la qual havia costat 7 lliures 17 sous i 4 diners. En comparació a la resta d'exèquies dels difunts de la seua anyada, les de Marianna Carbó van disposar d'una solemnitat considerable, amb l'assistència general del clero (el plebà i deu capellans), diverses misses cantades i resades, diaques i cabiscols, dues estacions, orgue i «dos tochs extravagants» de campanes. Contemporàniament, aquest cerimonial només se superava en els funerals de les famílies més poderoses d'Oliva, com ara els Navarro o els Giner. Tant el de Lluís Joan Navarro com el del notari Jaume Giner van superar les 15 lliures de cost, ambdós amb l'assistència del plebà i dotze capellans. Com a símbol de major distinció, aquests funerals incrementaven el nombre de misses i de tocs de campanes, incorporaven la vetlla del cos, el cant d'himnes religiosos, atxes (ciris grossos, més cars), etc.²³⁸

No obstant això, el succés més adwers d'aquell 1609 va ser un altre, val a dir que a escala global: l'expulsió dels moriscos. Tant era així que, en referència a aquest fet, Francisco Pons sentenciava que «la historia moderna del Condado de Oliva y también del Ducado de Gandía se pueden dividir en dos períodos claramente diferenciados tomando como línea divisoria de los mismos el acontecimiento de 1609. A partir de esta fecha, casi todo será distinto en el Condado de Oliva.»²³⁹

Per als cristians de la Vila com Miquel Camatxo l'expulsió dels moriscos va comportar una oportunitat per accedir a la possessió de noves terres, aquelles que ara romanien disponibles pel foragitament dels seus anteriors propietaris. El comte d'Oliva i duc de Gandia (endavant, el duc) es va afanar a repartir les terres i també les cases desertes del Raval, recorrent a cartes de poblament i actes d'establiment emfitèutic, i va aprofitar l'avinentesa per a reforçar el seu poder, ja que «el nuevo régimen señorial [...] supuso para el duque la actualización de unas rentas que se habían quedado desfasadas, a costa, claro está, de agudizar las condiciones feudales sobre los vasallos».²⁴⁰

Fruit d'aquest context de repoblació, els dos germans Camatxo van ser uns de tants olivers de la Vila que van traslladar la seua residència a l'antic barri morisc. Es calcula que vora el 65 % dels repobladors del Raval eren cristians d'Oliva, és per això que ací, a diferència del que va ocórrer a altres poblacions de l'entorn, el contingent de colons illencs va ser reduït. Procedències a banda, cada repoblador rebia com a

238 APSM, Racional de 1589-1609.

239 F. PONS, 1981: 16. La debacle social i econòmica d'Oliva es devia a que la població expel·lida superava el 50 %.

240 *Ibidem*: 110.

mínim quinze fanecades de terra, una quantitat que molts consideraven insuficient i que motivà descontent i emigració a altres llocs amb millors condicions.²⁴¹ També hi va haver malestar perquè les millors cases del Raval se les havien quedat persones influents del comtat.

Tal vegada per apaivagar els ànims i, de passada, augmentar els interessos del duc, aquell precipitat repartiment inicial es va retocar. El document on s'arregleguen aquestes modificacions o «readrezo» porta un títol tan aclaridor com *Breve memorial y sumario de lo que se a sersenado y tierras assi huerta como secano que se an quitado en El Arraval de Oliva para perficionar aquella poblacion* [...], i ves per on, Miquel Camatxo va ser un dels afectats. En concret, se li van retirar deu fanecades de terra campa «por exeder», les quals anaren a parar a Lluís Hernández. Al capdavant, li quedaren: d'horta, huit fanecades, un quartó i vint-i-dos braces; d'arbrat, díhuit fanecades; i de marjal, tretze fanecades, tres quartons i quaranta braces.²⁴²

El seu germà, Sebastià, també es va beneficiar del repartiment de terres posterior a l'expulsió. En el seu cas, apareix com a propietari d'onze fanecades i trenta-cinc braces d'horta, catorze fanecades d'arbrat, i dotze fanecades i dos quartons de marjal. A Sebastià, a diferència de Miquel, no el va afectar el «readrezo», senyal que el seu volum de terra entrava en els paràmetres que el duc havia reconsiderat. Aquesta mitjana rondava les trenta fanecades per persona, i només cal observar les desigualtats que hi hagué en el repartiment per entendre la protesta dels camperols més desfavorits. Per citar exemples cridaners, el matrimoni de Jeroni Llorens i Maria Roger va rebre en establiment només deu fanecades de terra i quatre i mitja d'horta, mentre que a personatges ben mirats com el prevere Celada (membre d'una família de cavallers i un dels beneficiats de Santa Maria) se'ls establia vora quaranta fanecades de terra i quinze d'horta.²⁴³

Llevat d'aquesta forma de distinció, les condicions a què se sotmetien uns i altres a canvi de l'establiment de la terra foren idèntiques, encara més, continuaren «siendo las mismas que estaban vigentes antes de la expulsión; se les obliga, por lo general, a que cultiven la cuarta parte de sus tierras huertas de cañamieles, que se obliguen a llevar a sus costas la cosecha a los trapigs designados, que tengan obligación de trabajar los días en que el trapig funcione en el mismo, y que cobren por su trabajo un pequeño salario».²⁴⁴

Així mateix, i amb relació a tot el dit, seria revelador conèixer quines i quantes bèsties per a la llaurança disposaven Sebastià i Miquel, ja que «la posesión de caballerías o bueyes para los campesinos es un elemento indicador de primera magnitud para conocer su posición económica».²⁴⁵

241 Ibidem: 18, 21 i 121. Alguns d'aquests emigrats, com ara Vicent Sorlí i Baptista Blai, foren colons de la Llosa i Beniatia (C. MENGUAL, 2022: 77).

242 AMO, FC 315, 602/14 (microfilms Osuna).

243 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683); i Varis, núm. 4/1.

244 F. PONS, 1981: 266. Vegeu el document 2 dels annexos.

245 E. CISCAR, 1998: 47.

Darrerament, sobre Miquel Camatxo hi ha constància d’una anècdota referida a la seua faceta com a propietari de terres que revesteix un valor excepcional perquè, havent desaparegut l’arxiu històric municipal, és l’únic acte conegut en què l’autoritat local (els jurats) intervé per a dirimir una disputa sobre delimitació de terrenys. Per això, a pesar de l’aparent trivialitat de l’episodi, és ineludible fer-ne menció. Doncs bé, en l’horta de les Passadores Miquel confrontava amb els Celada, una família que ja hem presentat com una de les principals de l’Oliva del segle XVII. El cap de la casa, Alonso de Celada, va denunciar que el seu veí s’havia apoderat indegudament d’una part del seu bancal, i el resultat fou aquest:

[...] [Dia 17 de setembre de 1624] Bertomeu Sala, jurat de la vila de Oliva, fa relació: ell, en companyia de Lluís Joan Bort, jurat segon, y de Antoni Rodrigo y Francesc Llopis, asmadors de dita vila, en dit e present any, aver accedit a la partida de les Pasadores a un bancal que Miquel Camacho té en dita partida a veure y regonéxer lo que dit Camacho se’n entrava en lo tros de terra que Alonso de Celada té en dita partida. Y vist lo dany tenia dit Celada en sa terra y oïdes les pretencions, axí de dit Camacho com de dit Celada, y entera depocisió de Joan Llopis, provehiren y declararen que lo marche que [h]i [h]a entre dits Selada y Camacho és tot de dit Alonso de Celada, y que les fites se posen ahon an dexat dits jurats y asmadors les cañes clavades, [...] la qual relació me feu dit jurat a mi, Damià Giner, notari scrivà de la Sala de dits jurats los damunt dits dia, mes e any.²⁴⁶

Per la seua banda, Celada escrivia en el seu dietari: «La coneguda [és a dir, la demanda o discrepància] portada per Camacho, Miquel, [i] yo sobre lo marge en 17-set-1624 està continuada en la mà de *Conegudes* en la Sala dit dia, en lo qual se me donà a mi tal marge y que posen 4 fites entre ell [i] yo, les quals se an posat: la primera al camí y les atres bax, ahon se’n entrava lo dit Camacho en lo banqual».²⁴⁷

5.2 EFECTES DE L’EXPULSIÓ DELS MORISCOS SOBRE LA FAMÍLIA I EL PATRIMONI

A mesura que avançava la centúria els paral·lelismes inicials entre els dos germans desaparegueren i donaren pas a dues tendències socioeconòmiques oposades: una decadent, encarnada per Sebastià, i l’altra puixant, protagonitzada per Miquel. Aquesta evolució dissociada va perdurar en la següent generació, fins al punt de consolidar-se i produir dos exemples d’estatus antagònics entre els seus respectius fills. En la línia dels ‘Sebastians’, fou Sebastià Camatxo Fenollar qui representà la

246 APSM, Varis, núm. 5/2. L’«asmador» era una espècie de perit local o home bo, amb un mandat temporal.

247 APSM, Llibre de censals (1607-1632).

mediocritat o l'empobriment del llinatge, mentre que en la línia dels 'Miquels', fou Miquel Camatxo Savall qui assolí una plenitud prodigiosa.

Com a reflex de tot això, als capbreus d'Oliva del segle XVII s'aprecia amb claredat la minva o l'augment del patrimoni de cadascun. Es tracta de dos registres de propietats confegits en èpoques distintes dels Sis-cents,²⁴⁸ és per això que constitueixen una font excepcional per a descobrir i plasmar l'esmentada evolució d'ambdues línies genealògiques dels Camatxo.

Pel que fa als 'Sebastians', al primer capbreu apareixen com a propietaris de només huit fanecades de marjal i catorze d'arbrat, és a dir, que no posseïen res d'horta. Si comparem aquestes dades amb les presentades en l'apartat anterior, veiem que, en xifres rodones, només conservaven íntegres les fanecades d'arbrat –les menys valuoses, amb garroferes i oliveres–, ja que de marjal s'havien desfet de quatre, i d'horta –que eren les més productives– havien perdut les onze fanecades completes. Tal vegada per això, en un intent de corregir aquesta mancança de sòl fèrtil i rendible, quan s'elabora el segon capbreu ja havien incorporat una porció d'horta (quatre fanecades a les Files, és possible que com a part d'un dot).

Si passem als 'Miquels', una simple ullada al primer capbreu ja demostra que les seues circumstàncies eren completament diferents de les dels anteriors. Aquesta línia del llinatge no sols mantenia les huit fanecades d'horta i les diuuit d'arbrat de l'etapa de l'expulsió dels moriscos, sinó que les quinze de marjal originals les havia ampliades amb dues fanecades més.

Tanmateix, l'increment patrimonial meteòric s'aprecia en el segon capbreu, moment en què Miquel Camatxo Savall es revela com un dels grans terratinents de l'Oliva del seu temps. En total, acumulava més de dènou fanecades d'horta, quinze de marjal i noranta-set de secà. D'un capbreu a l'altre, per tant, els 'Miquels' havien agregat onze fanecades més d'horta i quatre de marjal, però és evident que la suma més important i cridanera era la del secà, de dimensions descomunals després d'ampliar amb més de setanta-nou fanecades la hisenda familiar.

Aquest ingent volum de terres, aconseguides en poques dècades, suscita múltiples preguntes sobre les bases econòmiques del creixement exponencial dels 'Miquels', així com de la seua estratègia sociopolítica i també quina part de responsabilitat tingué cadascú –pare i fill– en l'encimbellament de la línia. Malauradament, aquestes respostes són irresolubles perquè el lloc on les trobaríem, açò és, la documentació notarial de l'època, no s'ha conservat. A més, al protocol del notari Jaume Navarro de 1647 –un *unicum* en la matèria, preservat fortuïtament– tampoc no s'aporta informació aclaridora perquè només conté una escriptura de Miquel Camatxo, sense especificar quin dels dos és. L'escriptura en qüestió és una obligació de pagament entre Camatxo i Bertomeu Banyuls derivada de la compravenda d'un cavall per 19 lliures,²⁴⁹ és per això que tant podria ser una transacció puntual com el símptoma d'una activitat mercantil, com ara tractant d'animals.

248 AHNOB, Osuna, C. 1063-1 i C. 1412-2.

249 ACCV, Protocols, 8879 (27 de setembre de 1647).

Interrogants a banda, el fenomen d’enriquiment dels ‘Miquels’ va ser menys excepcional del que a primera vista puga paréixer. Adelina Bataller, en una investigació pionera sobre la propietat a l’horta de Gandia, va detectar que cap a 1630 en el marge esquerre del riu Vernissa estava produint-se un doble procés: el sorgiment d’un petit grup de terratinents, fruit de la concentració de terres, i l’atomització dels camps dels llauradors d’extracció mitjana i baixa, conseqüència de la lenta expansió demogràfica.²⁵⁰

En referència a Oliva, sengles estudis sobre dos dels llinatges destacats del segle XVII com foren els Celada i els Miranda han posat en relleu el paper dels productes financers (censals, canvis) en la construcció de les seues fortunes, els quals eren molt apreciats pel rendiment dels interessos.²⁵¹ Cap la possibilitat que els ‘Miquels’, imitant el comportament de les elits oliveres, participaren en aquest tipus de negoci invertint els seus estalvis en el finançament de particulars, més quan el deutor posava per aval algun bé immoble que, en cas d’impagament del préstec, s’executava a favor del creditor. Darrerament, una altra forma d’accés a la propietat aplicable als Camatxo la tenim en la conjectura de crisi posterior a l’expulsió dels moriscos, uns anys en què aprofitant l’avinentsa va sorgir «una clase de propietarios rurales» que forjaren el seu patrimoni «ya sea porque adquiere tierras directamente a los endeudados señores de lugares o de los propios campesinos repobladores que se ven obligados a abandonar y vender la tierra que se les adjudicó.»²⁵²

D’una manera o d’una altra, és palmari que els ‘Miquels’ van apostar amb fermesa pel secà, tot i que fins aleshores havia sigut el tipus de sòl menys preuat del comtat per la seua menor rendibilitat. No obstant això, aquesta predilecció dels Camatxo pel vinyar, l’olivar i la terra campa s’explica pel context històric del segle XVII a Oliva, marcat per la caiguda del conreu de la canyamel per causes múltiples (climàtiques, comercials i l’expatriació morisca) i l’impuls d’altres cultius tradicionals alternatius al regadiu, tals com blat, dacsa, oli, vi, cigrons...²⁵³

De fet, la implicació dels ‘Miquels’ en la producció de cereals, ja fora plantació directa o venda de gra, es remuntava a la dècada de 1620, com a mínim. Pel que sembla, aquella primavera hi va haver escassetesa de llavor, sent així que havent d’arrancar la campanya cerealícola es va recórrer a un mercader de València per obtenir-la. Joan Rúbio, el mercader, va repartir setze cafissos i mig de forment entre quinze particulars d’Oliva –entre ells, Miquel Camatxo pare–, Pego i Murla. L’import a desembutxacar «per lo preu y valor de un cafis de forment» eren 8 lliures i 10 sous, que va ser la càrrega més sol·licitada, però alguns demanaren només mig cafis i altres dos. En total, el valor de la partida ascendia a 62 lliures, una quantitat que s’obligaven a pagar en

250 A. BATALLER, 1960: 72.

251 M. MARTÍ, 2000: 54; i F. BARBER, 2014: 32.

252 M. CERDÀ, 1988: 476. Fora com fora, a mitjan segle XVII la solvència dels ‘Miquels’ ja era tan elevada com per a cancel·lar el deutor que arrossegaven des de 1604 (APSM, Censals de 1627-1683).

253 F. PONS, 1981: 245; i A. MESTRE, 1978: 286.

les pròximes collites. Miquel Camatxo va ser un dels del mig cafís, pel qual va pagar 4 lliures i 5 sous.²⁵⁴

Per un altre costat, complementant el patrimoni dels Camatxo, es trobaven les cases que el llinatge posseïa a Oliva per aquesta època. I també ací, en la riquesa urbana, trobem diferències notables entre ambdues línies, cosa que confirma l'allerament dels 'Miquels' i la seua preeminència sobre els 'Sebastians'. Tornant als capbreus, tant en el primer com en el segon, la casa de Miquel se situava «en lo carrer que pucha de la séquia al forn de les Fateres, que afronta ab casa de Françés Fuster menor, ab dos carrers públics (séquia mare en mig) y ab casa de Sebastià Camacho». La d'aquest, per tant, s'alçava al costat, però amb l'entrada «en lo carrer del Abeurador, que afronta ab casa de Damià Carbó, ab casa de Miquel Camacho y ab dit carrer públich». Finalment, la de Damià Carbó tancava aquest veïnatge amb el seu habitatge, també amb la porta en el carrer de l'Abeurador i contigua a «lo barranch, casa de Sebastià Camacho, a les espalles ab casa de Françés Fuster menor, y ab dit carrer públich». Tenint en compte aquestes fites, així com la denominació actual dels mateixos carrers (l'Aurora, Sant Vicent i Barranc) es poden localitzar amb bastant exactitud en els nostres dies. Encara més, en un article de 1982 de Francisco Pons sobre topònims urbans ja s'advertia que en la confluència d'aquestes vies antigament s'ubicaven les cases del llinatge Camatxo, i especialment identificava la de «la esquina [del carrer de l'Aurora], entrando a la izquierda, y comprendía la actual número 9 de la calle Sant Vicent, entonces con entrada por la calle Aurora, y alguna casa más de las lindantes [...]».²⁵⁵ Un altre estudiós d'Oliva, Doménec Morell, va escriure al respecte: «Cases de Camatxo: al carrer Abeurador. Hui carrer Sant Vicent, al costat del barranc. Cases on estava el porxet del carrer Sant Vicent que demostra que Camatxo tenia allí un basar (1698)».²⁵⁶

Amb el temps, com veurem en el capítol 7, Sebastià Camatxo Fenollar va perdre la casa i es va traslladar als afores, a la zona coneguda com «els Ostals». En contraposició a aquesta davallada, l'altra línia no sols havia mantingut la casa primigènia del Raval, sinó que així com havia incrementat amb avidesa el nombre de camps, també es van apropiari d'alguna casa més a Oliva. La que revesteix major interès és aquella «casa cituada y posada en lo arraval [...] en lo carrer que pucha del pont de na Vidala al forn de les Fateres» –és a dir, en el mateix carrer que l'altra, uns metres més amunt– perquè incorporava «una botigueta al costat de dita casa», de la qual tornarem a parlar en el capítol següent. Així mateix, els 'Miquels' arribaren a tindre una altra casa al carrer de l'Abadia.²⁵⁷

254 APSM, Àpoques i albarans. Per al control de la cobrança, Rúvio va nomenar apoderat al ja conegut Alonso de Celada, i no va ser fins el 25 d'agost de 1630 quan van aclarir comptes.

255 F. PONS, 1982: [22].

256 D. MORELL, 2022: 65.

257 APSM, Capbreu de 1685-1686.

El carrer de l’Aurora a principis dels huitanta del s. xx. La casa de la cantonada esquerra es correspon amb l’antic habitatge dels ‘Miquels’.

5.3 UNS HORITZONS PROMETEDORS: EL PLET DE 1646

La prosperitat i bona ventura dels ‘Miquels’ va insuflar les esperances de la línia per coronar el seu ascens social amb l’obtenció del vincle dels Camatxo, el qual –com sabem– incloïa el senyoriu de la Llosa-Beniatia i això els elevaria de rang. En paraules de Frederic Barber al seu estudi sobre els Miranda, «ser propietari d’un senyoriu obria moltes portes interessants, com poder estudiar a la universitat, entrar al servei de l’Església o cridar l’atenció de les famílies nobles de València a l’hora d’emparentar els seus membres».²⁵⁸

Segons hem avançat en el capítol 3, al segle xvii el vincle dels Camatxo estava en mans d’Anna Maria. En efecte, des de la mort de son pare, Alonso, en 1605 ella s’havia erigit en la titular del fideïcomís familiar, si bé per la seua minoria d’edat l’administració ordinària havia recaigut en els seus tutors legals. En complir els quinze anys els mateixos tutors, que eren uns oncles materns, la van casar amb un cosí germà per evitar la dispersió de la seua fortuna, la qual era considerable tenint en compte que era l’última supervivent de l’opulenta branca valenciana del llinatge.²⁵⁹

A pesar que, en aparença, els olivers no mantenien cap mena de contacte amb la parenta de València, és indiscutible que sabien de la seua existència i de tant en tant els

258 F. BARBER, 2014: 37.

259 C. MENGUAL, 2022: 66. Aquest cosí era Jeroni Valldeperes Adell.

arribarien notícies de la capital que confirmarien que continuava sense infantar. De la mateixa manera, el contingut del primer testament d'Àngela Martí s'havia filtrat i els d'Oliva estaven assabentats que la vídua del notari Camatxo havia ordenat que si la branca valenciana s'extingia, el vincle instituït pel seu marit havia de traspasar-se a la branca olivera. Curiosament, desconeixien o feien l'orni sobre el contingut del segon testament, el qual era l'únic vàlid en tant que era el darrer, on a més ja no eren ells els hereus explícits del vincle, sinó que seria el «més propinch parent que [...] se trobarà del dit quòndam Sebastià Camacho, y del nom de aquell, de son linatge y parentela».

Amb aquestes idees en ment, quan transcorregueren dènou anys del matrimoni entre Anna Maria i el seu cosí i la possibilitat d'un embaràs es presumia un miracle, Miquel Camatxo (pare) es va plantar a València per a demanar una còpia del primer testament de la Martí. Comptat i debatut,

[...] instant y requirent Miquel Camacho, de la vila de Oliva, jurà tenir interés en aquell com consta ab la provisió feta per lo justícia civil de la present ciutat de València en lo dia de hayr, registrada en lo dit llibre judiciari de casa lo dotor Lop, altre de sos ordenaris assessors sots dit calendari. E inseguint lo orde y contengut en aquella, per mi Nicolau Real [...] ab alta e intel·legible veu que tots lo podien bé entendre, fonch llest e publicat de la primera línea fins a la darrera inclusive. E llest e publicat aquell, lo dit Miquel Camacho dix e respost que ab multiplicació de gràcies acceptava y accepta tot lo que en dit testament fa en son favor e no altre, sens perjuí de qualsevols drets que li puguen competir en dits béns [...].²⁶⁰

Podem imaginar la cara radiant de Miquel en regressar a Oliva, així com la satisfacció que sentiria en comentar amb els seus conveïns que tard o d'hora heretaria per carambola un bon pinyol; el qual, a més, l'equipararia de sobte a famílies riques de la localitat com els Pasqual o els Maians.

Molt lentament el murmuri va anar estenenent-se per la Vila i el Raval, si bé adquiriria més força després que Anna Maria enviduara en 1633. La cosa no va acabar ací perquè la valenciana va intentar un segon matrimoni en 1637, tot i que aquesta unió va ser més curta que l'anterior i igual d'estèril. Llavors, Anna Maria va decidir romandre vídua per sempre.²⁶¹

Amb l'eufòria desbocada, ara ja sí visualitzant-se com a senyor de vassalls i perceptor d'importants rendes anuals, Miquel Camatxo no amagava la seua felicitat. Semblava inevitable que la indiscreció arribara per boca-orella a Anna Maria, com així va ocórrer, però el que resulta incomprensible és que ella reaccionara de forma tan irada. Seguint la cronologia dels fets, l'estiu de 1646 la dama valenciana va denunciar Miquel Camatxo per difamació o jactància, adduint que «éste esparció voces

260 ACCV, Protocolos, 17149 (5 de febrer de 1608), nota marginal.

261 C. MENGUAL, 2022: 75. El nom del segon marit era Baltasar Ladrón.

suponiendo que después de la muerte de aquella, le pertenecían a él y a sus hijos los bienes que fueron de Sebastián Camacho en virtud de lo dispuesto por Ángela Martí». ²⁶²

Aquest plet a simple vista pueril, donat que s’havia originat per una xarramenta que ni tan sols afectava l’honor de la teòrica difamada, es va resoldre bastant de pressa i amb una sentència pragmàtica. Segons es diu, el jutge «declaró en la referida sentència que los bienes de dicho fideicomiso no eran de libre disposición en Ana María, sí [sinó] que estaban sujetos al vínculo dispuesto por Ángela Martí, y que por entonces no había lugar a declarar a quién pertenecía la sucesión». En conseqüència, «se había de esperar que llegase el día de la sucesión», és a dir, a la defunció d’Anna Maria.

Tanmateix, aquest plet suposa una fita cabdal per a les aspiracions futures del llinatge perquè per primera vegada un magistrat reconeixia en seu judicial que «los Camachos de Oliva eran de la familia y agnación de Sebastián Camacho», el notari de la Inquisició. Així mateix, establia el parentesc entre la branca valenciana i la branca olivera, cosa primordial per a dilucidar els drets successoris de les generacions següents.

5.4 EL SOBRENOM ‘DE CAMATXO’ I ELS TURC

A la documentació valenciana, des de sempre, s’ha recorregut a la inclusió dels àlies i malnoms de les persones si amb això quedaven ben identificades. Al principi, però, era una pràctica aïllada (segles XIII-XIV), i caldria esperar fins al segle XV i la tendència a la concentració dels noms de pila perquè aquest costum s’estenguera i continuara en les centúries següents. ²⁶³

Circumscriuint-nos a Oliva, es corrobora que els protocols més antics conservats (primera meitat del segle XV) ja incorporaven distincions elementals entre barons homònims, com ara els coneguts «major de dies» i «menor de dies», sénior, «pus jove» o similars. Tanmateix, és a l’àlies on es troba informació original i genuïna sobre els membres de la comunitat, és per això que són més interessants, i s’empraven tant per a població cristiana com mudèjar. A l’Oliva de 1425, per exemple, hi habitaven els cristians Pere Eximéneç àlies ‘Gomiç’ i Francesc Llopis àlies ‘Marqués’, o els mudèjars Mahomet Abarrafé àlies ‘Polopí’ i Mahomet Modiffi àlies ‘Xoli’. ²⁶⁴

Els àlies anteriors al·ludeixen a llinatges amb els quals estaven vinculats els susdits —moltes vegades per llaços matrimonials—, així que per trobar malnoms derivats de característiques personals (físiques, professionals...) cal avançar en el temps fins a 1511, data de què es conserva un altre protocol notarial. Ací, observem que els escrivans no sols encara referien els malnoms en les seues escriptures quan ho consideraven escaient, sinó que el seu ús era major. A més, a la tradicional fórmula *àlies* per a introduir el sobrenom, s’hi afigen els articles *el* («lo») i *la*.

262 BV, XVIII/510 (18).

263 A. FURIÓ, 1986: 286.

264 J. BORDES, 2019: 38 i 74.

TAULA 5	
Malnoms d'Oliva (1511)	
Cristians	Mudèjars
Antoni Escrivà àlies 'Pa y Aygua'	Pal·lux 'lo Negre'
Na Jàfera 'la Viuda'	Asmet Manri àlies 'Faquinet'
Joan Palomines àlies 'Alcait'	Alí Batlet àlies 'Temi'
Joanot 'lo Barber'	(innominat) 'lo Alfaquí'
Miquel Martínez àlies 'Mario'	Çat Alaylèlle àlies 'Castellà'
Berenguer Escrivà àlies 'lo Roll'	Abraham Axeret 'lo Gros'
Antoni Escrivà àlies 'de Russafa'	Abdul Carim àlies 'Chumeri'
Joan Escrivà àlies 'Arrover'	(innominat) àlies 'Bernises'
	Beari 'lo Chich'

Font: APSM, Protocol J. Burgal de 1511.

Al segle XVII continuaren emprant-se per sobrenom els llinatges, tot i que se substituï la forma *àlies* per *de*, tal com veiem en «Jaume Fenollar de Riera» o «Francés Iviça de Navarro».²⁶⁵ Doncs bé, és en aquest context on sorgeix el sobrenom «de Camacho» per a identificar a un dels diversos 'Francesc Turc' de l'Oliva del Sis-cents.

Pel que fa als seus orígens, ara per ara es desconeixen els seus avantpassats immediats, sent així que tant podria descendir dels Turc instal·lats a Oliva en el segle XVI, com tractar-se d'un dels múltiples nouvinguts a repoblar la moreria després de l'expulsió, perquè, en efecte, el cognom «Tur» es troba en la nòmina del «readrezo».²⁶⁶ En qualsevol cas, la història de Francesc Turc 'de Camatxo' és la de tants altres camperols d'extracció social baixa de la crisi del Barroc, els quals van recórrer a estratègies diverses per a sobreviure. Francesc Turc, per tant, constitueix un *apèndix* del llinatge Camatxo i exemplifica una altra forma de vida, per davall no sols dels 'Miquels', sinó també dels 'Sebastians'.

Com s'ha avançat, en la terminologia de l'època l'ús d'aquest tipus d'àlies equivalia a dir que tal home era gendre de tal altre, és per això que inferim que l'origen del sobrenom 'de Camatxo' siga que Francesc Turc s'havia casat en primeres núpcies amb una Camatxo. Malauradament, aquest registre eclesiàstic no es conserva, com tampoc hi ha altres referències sòlides (baptismes, confirmacions, defuncions) de les dones adultes del llinatge en aquest lapse temporal.²⁶⁷ Si es confirmara aquest enllaç, estaríem davant d'una unió entre membres del sector humil de la població, tal sem-

265 APSM, Racional de 1603 i 1622. Curiosament, alguns com Francesc Ivissa 'de Navarro' compaginaven aquest sobrenom amb un altre. En el seu cas, també era conegut com «Francés Iviça alias 'Rocus'» (ibídem).

266 F. PONS, 1981: 311 i ss.

267 Fora dels llibres parroquials, el 1600 es documenta una Esperança Camatxo a Cullera, la que molt probablement estiga emparentada amb el llinatge d'Oliva, tant per la proximitat geogràfica com perquè era un cognom inusual al regne de València (ARV, Governació, Processos Criminals, exp. 1331).

bla ser el cas de la família Camatxo rere la mort de Cosme, l’herència del qual hem vist que s’havia volatilitzat. I en una situació d’aquestes característiques les xiques casadores de la llar eren les més vulnerables.

Les primeres informacions sobre Francesc Turc es remunten a 1623, quan ja era vidu i es disposava a contraure un segon matrimoni amb Caterina Sòria. Des d’aquest instant, en tant que s’havia convertit en «gendre de Sòria», va ser més conegut com «Turch de Sòria», si bé la denominació anterior havia quedat molt arrelada en l’Oliva del seu temps. De fet, ell mateix continuava presentant-se oficialment com a «Turch de Camacho», raó per la qual el seu àlies arribà a prendre la forma recarregada de «Francés Turq de Sòria o de Camacho», val a dir que puntualment.²⁶⁸ Al capdavant, l’àlies inicial ‘de Camatxo’ va quedar sovint agregat a la seua identitat com si es tractara d’un cognom compost, i així es troba amb freqüència en els arxius fiscals i tributaris del comtat i de la parròquia.

Socialment, Francesc Turc estava enquadrat en el grup dels llauradors, dins del qual ocupava un dels rangs més baixos, ateses les minses propietats que tenia declarades. En el primer capbreu únicament posseïa setze fanecades «de secà, és a saber, dotse de terra secà ras y quatre de figueral», ambdues a la partida de Benifarés.²⁶⁹ Amb tan poca terra, o tan poc rendible, era imperatiu guanyar-se el pa per una altra via. En referència a la Vallidigna, però extensible a Oliva, Eugenio Ciscar concloïa que fam extrema no n’hi hagué perquè «casi todas las familias (o al menos, muchas) tenían algún *tros* donde cultivar lo esencial para vivir. Para completar eso se recurría con frecuencia a contratos *a miges*, ya sea de cultivo de la tierra o de cría del ganado.»²⁷⁰ En aquest sentit, Francesc Turc va trobar suport econòmic i laboral en una de les cases més esplendoroses d’Oliva: els Celada-De la Cerda. El seu poder i influència eren tan grans que els seus tentacles podien abastar, d’una manera o una altra, a qualsevol veí de la vila comtal, però la relació amb Francesc va ser especialment estreta i fructífera. Això, almenys, extraïem de les anotacions privades de la noble família, conservades per fortuna a Santa Maria.

La primera vegada que Turc va acudir als Celada es remunta a 1626, tres anys després del casament amb la Sòria. En aquell moment, Francesc desitjava comprar la casa del Raval situada «en lo carrer dit del forn de les Fateres», la qual estava valorada en 35 lliures. Pel seu preu baix i perquè només pagava de cens al duc 12 sous i 6 diners, quan la taxa habitual era una lliura, ens indica que era un habitatge menut, segurament sorgit després de dividir per la meitat una casa preexistent de grandària estàndard. A pesar del seu baix cost, era un habitatge que quedava fora de les seues possibilitats, és per això que va recórrer al mateix producte creditici que ja havíem vist en Miquel Camatxo: el debitori. En aquesta ocasió el prestador dels diners era mossén Josep de Celada, a qui Turc es comprometia a tornar-li’ls en sis anys, pagant-li

268 APSM, Deutes i obligacions (1504-1844), núm. 25; Llibre major de col·lecta (1629); i Varis (segles XVI-XX), núm. 5/2.

269 AHNOB, Osuna, C. 1063-1.

270 E. CISCAR, 1998: 150.

en l'interim una pensió anual de 35 sous.²⁷¹ Tanmateix, igual que a Miquel Camatxo amb el seu debitori, el termini dels sis anys de Turc va véncer i els diners tampoc no es van retornar, cosa que no disgustava al prestador mentre el prestatari continuara satisfent la pensió any rere any.

No obstant l'ajut econòmic anterior, la relació més íntima i llarga va ser amb dona Clara de la Cerda, vertadera benefactora dels Turc 'de Camatxo'. Segons es reflecteix en la comptabilitat de la dama castellana, Francesc va entrar al seu servici en 1637, això era tres anys després que ella enviduara i prenguera les regnes de l'administració del seu ingent patrimoni, no sense enfrontar dificultats perquè va deixar escrit que «como no ay barón en mi casa se burlan de mí.»²⁷²

Els tractes entre De la Cerda i Turc abastaven temes de diversa índole, i anaven des de l'arrendament d'un bancal de les Passadores per 11 lliures i 10 sous, al préstec de diners per «adobar el aladre» (10 sous) o «adobar la rexa» (altres 10 sous), l'entrega de distintes quantitats de blat, dacsa, faves i civada, o altres despeses tan curioses com per «pelar la cañamiel, 8 lliures» o «para ir a Balensia a bender el caballo, 20 sous». Per tot plegat, entre 1637 i 1640 el deute contret per Turc ascendia a 63 lliures 11 sous i 4 diners.²⁷³

Préstecs de diners o de productes com aquests es repetien entre dona Clara i altres particulars d'Oliva, tal com ella es va encarregar d'anotar. La satisfacció del deute, en canvi, es feia sempre pagant en metàl·lic, si bé hi hagué algun cas en què el deutor preferí «paga[r] en labrar los olivares».²⁷⁴ Francesc Turc, com a camperol de pocs recursos, anà reduint el gran deute econòmic com bonament podia, bàsicament amb productes en espècie, mà d'obra o la venda de porquetes. Tot i això, encara no era suficient per a quedar en pau.

TAULA 6	
«Francés Turq a pagado» (1637-1640)	
Data i concepte	Valor
El año 1637 dio 7 hormas de asúcar	28 libras
Más, a dado ocho libras de una marranchona que bendió a Salort	8 libras
Más, a dado de una marranchona que bendió a Bartolomé Torres	3 libras 8 sueldos
Más, dos barsellas dio de garbansos	2 libras
Más, a dado 4 jornales de esporgar el año 1639 a tres reales el jornal	1 libra 4 sueldos
Más, el año 1639 labró y sembró en las Pasadoras tres jornales	21 sueldos
A pagado 43 libras 13 sueldos	
Queda debiendo 19 libras 18 sueldos	

Font: APSM, Llibre d'administració de Clara de la Cerda (1610-1646).

271 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

272 M. MARTÍ, 2000: 62.

273 APSM, Diversos (1655-1755).

274 APSM, Àpoques i albarans (segles XVI-XVIII).

Aquests tipus d'acords entre dona Clara i Turc semblen la continuació natural d'altres pactes anàlegs que des de la dècada anterior ja anaven mantenint les seues famílies, si bé en aquell moment (1629) els feien don Alonso de Celada (marit de Clara) i Josep Company (oncle polític de Francesc). Mitjançant una mena de declaració jurada dels nostres dies, aquell tracte entre Celada i Company havia consistit en el següent:

[...] dich yo, Juseph Company, jermà de la muller de Jusep Sòria, abitador en lo Raval de la present vila de Oliva, que's veritat com Alonso de Çelada m'a donat a miges dos vaques paridores, la huna pèl vermell y l'altra pèl ros, ab quatre gònechs, és a saber, los dos de dos ayñs y los altres dos de llet, fills de les dites vaques, en preu de sent lliures reals de València, lo qual preu de les dites cent lliures tostemps lo y he de reservar al dit Çelada y la demás ganànsia que Déu nos donarà ademés de les dites cent lliures agam de partir entre los dos migerament. Y per la veritat y no saber escriure feu fer lo present de mà de tersera persona, y fermat de la mà del señor Beltran d'Osta y de la mà de Juan d'Osta son fill. Fet en Oliva en 23 de abril 1629.²⁷⁵

Paral·lelament als préstecs i devolucions referits, una altra forma d'ajuda de dona Clara cap a Turc va ser col·locar-lo com a temporer de la seua vasta hisenda. Si acudim novament als apunts comptables dels Celada-De la Cerda, trobem que des de 1638 el nom de Francesc apareix com un dels jornalers habituals que lloga per a birbar les hortes o sembrats, açò era, tallar les males herbes del camp (en el vocabulari de l'època, «jercolar»). Com quasi totes les tasques agràries, majoritàriament eren homes els qui birbaven per a dona Clara, però el dit any de 1638 la filla de Francesc també s'hi trobava integrada en la colla de temporers birbadors com una treballadora més, i de les fixes.

TAULA 7 Jornalers de dona Clara (1638)
Primer [día] jercolaron: Jusep Soria y su hijo, y Jayme [Baybar], y la hija de Turq
Segundo día jercolaron: Soria y sus dos hijos, y Jayme, y Sanpere y otro hombre con Sanpere (no he pagado estos 2 jornales, se deben)
Terser día jercolaron: Jusep Soria y la hija de Turq, y Jaime Baybar, y Fransisco y Siscar
Quarto día jercolaron: Jayme Baybar, Siscar, Turq (medio jornal) y su hija
Quinto día jercolaron: Jayme Baybar, Siscar, Turq y su hija
Primer biernes de Quaresma jercolaron: Siscar, Turq, Juan Ferrando, Jayme Baybar
Primer sábado de Quaresma jercolaron: Siscar, Jayme Baybar, Juan Ferrando, Torres (hijo de Selfa), Francisco, Siscar, Jayme, Ysabel [Turc?]

Font: APSM, Apoques i albarans (segles XVI-XVIII).

275 APSM, Àpoques i albarans (segles XVI-XVIII).

El salari per una jornada birbant era 4 sous per als homes i 3 sous per a les dones. A més del sou, l'amo del camp –dona Clara, en el nostre cas– els proporcionava alguna ració de vi i garrofes, dos aliments ben considerats en la societat agrícola tradicional pel seu alt valor energètic. Aquesta despesa, per tant, era necessària per a vigoritzar la mà d'obra.

Dos anys després, en un altre apunt comptable, Turc i la filla no sols encara birbaven per a la senyora, sinó que a la colla de jornalers s'havia afegit Caterina Sòria, juntament amb una altra dona («na Rramona»). Es tractava de la campanya de gener-febrer de 1640, la qual requeria menys personal, però el protagonisme de la família Turc era indiscutible.

TAULA 8 «Quenta de lo que se gasta el año 1640»	
A 9 de enero	Por Soria an jerculado Jayme Fuster y su yjo: 8 sueldos
	Na Rramona, un jornal: 3 sueldos
	Por Francés Turq dos jornales de mugeres: 6 sueldos
A 12 de hebrero	Na Rramona: 3 sueldos
	Francés Turq: 4 sueldos
	Su hija y muger: 6 sueldos
A 10 de hebrero	Tirar los sarmientos, Soria: 12 sueldos
A 13 de hebrero	Gercolar, na Rramona: 3 sueldos
	Francés Turq: 4 sueldos
	Su muger y su hija: 6 sueldos
Martes 14 de hebrero	Na Rramona: 3 sueldos
	Francés Turq: 4 sueldos
	Su muger e hija: 3 sueldos

Font: APSM, Àpoques i albarans (segles XVI-XVIII).

Tal vegada perquè l'experiència de l'arrendament de les Passadores de 1637 havia resultat un fracàs, per Tots Sants de 1640 dona Clara i Francesc Turc havien acordat una explotació «a medias», és a dir, ell conrearia la terra a partir de la llavor que ella li proporcionara (en concret, «4 barsellas y media de trigo»), i en arribar la collita ell li retornaria la mateixa quantitat de llavor i a més es repartirien a mitges el guany. A més del blat per a les Passadores, uns mesos després dona Clara també li va donar mig cafís de faves perquè les sembrara. Aquesta forma d'explotació i propietat de la terra a través de mitgers la va repetir amb altres camperols, com ara Vicent Verdura, qui en gener de 1641 va rebre «3 barsellas de trigo para sembrar la marchal a medias, de las Pasadoras»; o Jaume Ivissa, a qui va entregar «2 barsellas y un almud a ras» per a sembrar a la partida de «las Yegudas» (les Jovades), amb l'aclariment de que la cavalleria o bèstia per a treballar l'aportaria Ivissa («él pone la labor, que yo no la tengo»).

A pesar de les atencions de dona Clara, per algun motiu la situació econòmica a calcs Turc encara era asfixiant, és per això que al voltant de 1641 es va enrolar a l'exèrcit. La font d'informació continua sent la comptabilitat dels Celada-De la Cerda, de manera que només es troben un parell de dades aïllades, imprecises i difícils de connectar, però, tot i això, és indubtable que Turc va marxar i va deixar en un compromís a la seua muller perquè dona Clara prèviament els havia prestat 20 sous «por cuenta que [Turc] segaría el trigo el año 1641», però com «fuése con los soldados», Caterina Sòria li implorà ajuda i finalment la senyora «para el mismo bancal, presté a su mujer 1 libra 7 sueldos para segarlo». És a dir, que per l'absència del marit, la Sòria hagué de contractar segadors a jornal. Així mateix, en arribar el pagament del delme y la primícia, qui hagué de traure la cara per ell va ser dona Clara, i per això deixava escrit que «e de pagar almud y medio [de habas] de diesmo y primisia por él y por mi.»²⁷⁶

Altres petits préstecs que va rebre Turc i que semblen relacionats amb la seua faceta militar són els 10 sous que va sol·licitar «para herrar el caballo quando fue a Binerós» (Vinaròs) i els 2 sous 4 diners que demanà «por unos aforros de mangas».

L'etapa castrense va ser curta, o si més no intermitent, donat que en 1642 tornava a estar a Oliva i tornava a demanar ajuda a dona Clara. Així, en una de les darreres anotacions, ella hi va escriure: «a Fransés Turq de Sòria, soldado, e fiado un caís de trigo a como yrá por todo mayo de 1642. A de pagar de la paga del rey que cae en agosto de dicho año 1642».²⁷⁷

Segons aquests indicis, Turc degué formar part de la lleva de 1640 a 1642, tot i que manquem de documents per a confirmar-ho. De moment, les referències més antigues corresponen a les anyades de 1645 i 1648, i tan sols són tangencials. Per exemple, aquella que diu que el 8 de juny de 1645 Joan Ivissa, síndic d'Oliva, cobrà 6 lliures del clero de Santa Maria, les quals «lo reverent clero donà en ajuda de la paga dels tres soldats han cabut a la present vila de Oliva en lo repartiment fet per los elets dels tres estaments per a servir a sa magestat en la ciutat de Tortosa per temps de sis messos en la primera lleva d'este any»; o aquella altra anàloga de 1648 en què el síndic, llavors Miquel Bertomeu, recaptà 35 lliures dels mateixos eclesiàstics «per lo que toca a pagar al dit reverent clero en ajuda de la lleva dels set soldats caberen en lo repartiment a la present vila de Oliva en lo any propassat mil sis-cens quaranta-sis, en los mil y dos-cens hòmens donà lo present regne per al servisi de sa magestat per a la defensa de la ciutat de Tortosa».²⁷⁸

Imaginem que rere la defunció de dona Clara en 1648 la subsistència dels Turc 'de Camatxo' es ressentiria, més quan continuaven igual d'empobrits que al principi. La senyora, en un últim gest d'agraïment i misericòrdia cap a «Francesc Turq de Sòria», mitjançant un llegat testamentari li va condonar els eventuals deutes que encara poguera arrossegar amb ella: «si muerta yo, dona Clara de la Serda, se allare escrito de mi mano me debe algo de las miserias que atrás tendré escritas, se las perdono por

276 APSM, Llibre d'administració de Clara de la Cerda (1610-1646).

277 APSM, Èpoques i albarans (segles XVI-XVIII).

278 Ibidem.

algunos serbiçios que me a echo [...]; [hago] esta buena obra porque es pobre y tiene muchos hijos y conmigo a tratado siempre con lealtad y verdad.»²⁷⁹

Aquesta situació d'estretor s'aprecia en el segon capbreu, quan després del seu periple vital Francesc Turc mantenia una situació patrimonial similar a la del capbreu anterior. Les setze fanecades de Benifarés les havia perdudes, però n'havia guanyat vint-i-huit a la Carrasca, també de secà amb arbres.²⁸⁰ La llar familiar era la mateixa casa menuda del Raval, la qual romania carregada amb el debitori de la compra.

D'aquesta manera, després de la mort de Turc (1667) va ser Caterina Sòria, «viuda de Francés Turch de Camacho», qui es va fer responsable de la pensió anual de 35 sous;²⁸¹ i a continuació, els seus hereus: Antoni i Miquel. Aquesta generació no sols no va poder cancel·lar el debitori, sinó que reduïren encara més l'habitatge dividint-lo en dos, acordant que cadascú satisfaria la meitat de la pensió (17 sous i 6 diners). Per acabar-ho d'adobar, les filles d'Antoni i Miquel restaren habitant les casetes i pagant el debitori a mitges, o almenys en teoria, perquè en 1744 Josepa Tur (la filla d'Antoni) reconeixia que posseïa la mitja casa i el mig debitori, però que «respeto a que la restante quantía de dies y siete sueldos y seis dineros que tocaron a Miguel Tur, su tío, solo quedó una hija sin heredero, tan mísera que va mendigando y que de no encargarse en la responsión anual será cargarse muchas pensiones y damnificarse a sí mesma, siendo así que ha de venir a parar a la otorgante o sus hijos la restante mitad de casa», Josepa acceptava voluntàriament encarregar-se del debitori sencer amb tal d'evitar mals majors.²⁸²

Com veiem, els descendents de Francesc Turc van deixar d'usar el 'de Camatxo', inclús suavitzaren la pronúncia del 'Turc' eliminant la *c* final. No obstant això, administrativament l'àlies s'emprà fins ben avançat el segle XVIII, segurament amb una finalitat pràctica dels creditors i buròcrates, interessants en tindre ben identificats els deutors i els seus drets de cobrament.²⁸³

---

279 M. MARTÍ, 2000: 66.

280 AHNOB, Osuna, C. 1412-2.

281 APSM, Capbreu de 1667-1681.

282 APSM, Censals de 1735-1853, núm. 28.

283 APSM, Quadern de registre de col·lecta de 1701-1709 i de 1710-1716, entre altres.

6. ALTRES ASPECTES SOCIOECONÒMICS

6.1 ACTIVITATS ECONÒMIQUES ADDICIONALS. LA PLAÇA DE CAMATXO

A pesar d'haver-se erigit en un dels majors hisendats d'Oliva en un procés d'ascens social vertiginós, Miquel Camatxo Savall no es va detindre en la consecució de noves terres i cases, sinó que va diversificar les seues inversions en altres sectors econòmics, com el ramader i el comercial.

D'entrada, ja hem referit la «botigueta» que tenia muntada al seu carrer, segurament en una de les cases que fan la cantonada amb l'actual travessera o plaça de Ganguis perquè fitava amb dos carrers. Aquest immoble era gran, atés que pagava un cens dominical de 2 lliures 15 sous i 6 diners, un impost elevat si recordem que una casa estàndard pagava 1 lliura, el que indica que seria d'una grandària (o valoració) superior a la mitjana. I sobre la botiga, quins productes es despatxarien al seu interior? Imaginem que no hi faltarien els agrícoles, en un intent de donar eixida als excedents de la seua ingent producció. I aquesta botiga, contribuiria a forjar la llegenda del moro Camatxo i el seu basar?

A Oliva, locals de petites dimensions com el de Miquel ja es documenten des del segle anterior, dinamitzant l'activitat mercantil del comtat. Per exemple, el comerç situat al costat de l'hostal dels Cava, «en lo carrer dit del portal del Raval, lo qual [hostal] afrontava en casa de Jaume Alazarach, que era la botigueta que hui poceix dit Cristòfol Cava, y en casa de Antoni Quezada, que après fon de morisco [...]».²⁸⁴

L'interés de Miquel per obrir una tenda i ampliar els seus ingressos sembla imitar el comportament de les famílies més granades d'Oliva, grans propietàries de terra però també dedicades al que hui anomenem *servicis*. Per oferir dos casos, els Ciscar posseïen «lo hostel de fora del portal de la Mar», mentre que els Ferrandis de Mesa una botiga a Dénia, al costat del port.²⁸⁵

L'altre negoci pel qual va apostar Miquel, la ramaderia, el va mamprendre en l'etapa de maduresa plena. El projecte va consistir en la construcció o l'adquisició d'uns corrals de bestiar en el Raval, anomenats popularment «los corrales de ganado de los Camachos».²⁸⁶ Queda per saber si es tractaria de ramats d'ovelles, cabres, porcs o vaques, però és indubtable que la seua explotació li reportaria rèdits importants, ja que el

---

284 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

285 L'hostal dels Ciscar, més conegut com l'hostal de Baix, antigament havia estat regentat pels Morató, una nissaga d'hostalers (Ibídem).

286 J. SANCHIS, 2016: 27.

guany es podia obtindre per múltiples vies: venent l'animal, la carn, la pell, la llet... Inclús comerciant amb el fem, un producte especialment disputat a Oliva perquè abans de cada plantada de canyamel calia femar la terra en abundància.²⁸⁷ I també ací, en la gestió de ramats grans, els Camatxo s'assimilaven a l'oligarquia local, ja que llinatges com els D'Osta –per posar un exemple– també detenien corrals, com a mínim dos: un «cerca del horno nombrado de les Fateres, que alinda en el barranco», més un altre «pati o corral dirruít» al carrer de les Moreres.²⁸⁸

El fet que Miquel Camatxo Savall s'embarcava en assumptes ramaders, a pesar de no disposar de precedents en la família, encaixa perfectament en el context del moment. Segons explicava Antonio Mestre, «en el Antiguo Régimen, durante las etapas depresivas, al mismo tiempo que disminuye la agricultura aumenta la ganadería. Pues bien, eso mismo ocurre en Oliva [...] en los años centrales del siglo XVII –época clave de la crisis– existe una fuerte actividad ganadera.»²⁸⁹ En consonància amb açò, l'exportació de llana entre 1630 i 1650 s'havia incrementat, cosa que el deguera encoratjar a provar sort i fer-se també ramader.

Al remat, la seua actitud a l'hora de diversificar la seua economia recorda les estratègies que l'oligarquia local venia practicant, almenys, des de dos segles arrere. Frederic Aparici, al seu article sobre l'Oliva del segle XV, va donar a conèixer el cas del prohoms Jaume Agustí, els negocis del qual s'intueixen per l'inventari dels seus béns: eines del camp, bestiar, animals de tir, alguns ormeigs de pesca, objectes relacionats amb el cardatge de la llana, etc.²⁹⁰

Tornant a les edificacions, encara que es parla de 'corrals' –en plural–, sense especificar el número, és raonable pensar que foren dos, i no més. Així mateix, aquestes instal·lacions ramaderes es completaven amb unes «casas a estos anexos», les quals devien ser més aviat estances subsidiàries per als pastors i l'emmagatzematge, i no tant uns habitatges d'ús familiar.²⁹¹

Gràcies a un interrogatori instruït cap a 1690 per a clarificar els límits territorials de cada parròquia, on els corrals dels Camatxo servien com una de les fites divisòries, se sap que van ser bastits després de 1660, molt probablement al voltant de 1675. De la mateixa manera, en aquest interrogatori s'assegurava que tant els corrals com les cases contigües eren obra nova, feta en una zona en plena expansió urbanística a l'últim terç del segle XVII. Literalment es deia que «antiguamente y de tiempo inmemorial no ha auido hasta estos últimos años en que se ha hecho la nueva reedificación, casas edificadas ni vestigios algunos de solares antiguos, sí que dichas casas y corrales se han edificado sobre solares nuevos y en tierras que no eran patios de casas.»

Corrals de bestiar com els dels Camatxo poblaven el Raval i compartien espai amb les cases del veïnat. La concentració en aquest punt d'aquestes infraestructures

287 F. PONS, 1981: 284.

288 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

289 A. MESTRE, 1978: 279.

290 F. APARICI, 2008: 88.

291 APSM, Varis (segles XVI-XX), núm. 4.

pecuàries es devia a dos factors capitals, tals eren l'existència de l'assagador que unia l'important mercat de Xàtiva amb el port de Dénia (conegut com 'la senda dels Lladres') i l'abundància d'aigua.²⁹² A tall d'anècdota, la presència de corrals era tan acusada que de vegades encerclava les cases dels paisans, com la de Macià Pous, qui fitava «en corral de Bastiste Garcia, en corral de ganado de dit Francesc Girau y corral de ganado de Perelló.»²⁹³

La proliferació de caps de bestiar va repercutir en la convivència pobletana per «los destrozos provocados por los ganados en los campos. Las ovejas, cabras, cerdos... campaban a lo largo y ancho del término municipal destruyendo los productos agrícolas.» Evidentment, Miquel Camatxo es veuria afectat per aquesta polèmica doblement, tant per ser propietari d'animals com d'una vasta extensió de secà. En un intent d'enfrontar el problema, el Consell d'Oliva es va reunir el 13 de setembre de 1676, any en què previsiblement els ramats dels Camatxo ja pasturaven pels encontorns.²⁹⁴

Vista de la plaça de Camatxo als anys cinquanta del s. xx.

Un altre tema és situar dins del perímetre del Raval el lloc que ocuparien els corrals dels Camatxo. L'esmentat interrogatori fa una descripció tan minuciosa dels límits de les parròquies que és fàcil resseguir mentalment el traçat, en bona part perquè s'han mantingut els topònims històrics. A grans trets, els confins del barri eren:

292 REVIVAL, 2015: 81.

293 APSM, Llibre vell de censals (1627-1683).

294 A. MESTRE, 1978: 280. Ramats de vaques també n'hi havia i causaven els mateixos maldecaps. A la Valldigna, inclús, «en algunas ocasiones se planteó la posibilidad de expulsarlos del respectivo término municipal» (E. CISCAR, 1998: 100).

[...] la casa de Juan Torner, vulgarmente dicha la Canterería o el obrador de hacer cántaros, y desde este puesto prosigue hasta la casa de Pedro Parets, que también antiguamente era cantería de Francisco Quintana, y está ya en la calle dicha de la Guerrería como quien va a la Fuente de en Carroz, [...] la calle nombrada de la Fuente [...] hasta el corral de ganado de Don Francisco Faus [...] y desde dicho corral de ganado de Don Francisco Faus sigue la línea hasta el barranco y continúa línea recta por dicho barranco a cuyo lado ay un camino que va y rodea el tosal dicho de Dois hasta la calle vulgarmente nombrada del Poet de Serrans, [...] prosigue dicha línea del Arrabal [...] la calle nombrada de Sancta Anna, [...] continúa por el lado de dicha calle de Sancta Anna [...] y prosigue hasta la torre de Palacio y ultima acia la parte de la ciudad de Denia, la qual torre está al lado del portalet de Palacio, y desde esta torre sigue la línea de la muralla de la villa hasta bolver a llegar al sobre dicho portal nombrado del Arrabal, [...] donde enpieza la delineación de dicho Arrabal.

Segons aquestes referències, els corrals dels Camatxo es localitzaven darrere del corral de Faus i pròxims a la fita del barranc, unes coordenades que Doméneç Morell va identificar com l'àrea de la moderna plaça de Camatxo o els seus voltants.²⁹⁵ Tot i que és una hipòtesi pendent de confirmar, resulta versemblant que l'origen del topònim de la plaça es dega al fet que en aquest punt es trobaren els corrals del llinatge. Encara més, la tradició oral conta que la casa del moro Camatxo i la mina d'or que el va fer ric s'ubicaven en els números 24 i 25 de la referida plaça.²⁹⁶

Possiblement, la intervenció urbanística més important de la plaça és la que es va produir en els anys seixanta, arran de la instal·lació del clavegueram i la pavimentació d'aquest indret del Raval. En un article publicat aleshores a la revista *Sant'Ana* s'informava d'aquestes millores en «la antiquíssima plaza de Camacho» i els carrers adjacents, i descrivia aquest racó del Pinet en els termes següents:

[...] La topografía accidentada de esta parte alta ha dificultado la solución de los problemas que el alcantarillado y pavimentado presentaban –suelo rocoso, casas endebles, pendientes acentuadas, nivel de piso de las casas distinto a la rasante correcta del pavimento, etc.– pero la competencia y el esfuerzo de los técnicos municipales lograron resolverlos. Queremos significar en este orden cómo ha sido deseo de la Corporación Municipal el aprovechar las singularidades topográficas de ciertas calles de este barrio alto para mantener su tipismo, máxime en

295 D. MORELL, 2022: 65. I afegit que antigament, a la plaça de Camatxo, «es feia una fira o un mercat de vendre animals i que hi havia una casa amb molta documentació fins als anys 1960.»

296 Agraïsc a Carmina Desena, de 'les Rodamons', aquesta informació.

una época como la actual en la que por reacción a la uniformidad que todo lo avasalla, tanto se cuida el elemento singular y caracterizador. Y así citamos, entre otras, [...] la plaza de Camacho, cuyas peculiaridades, lejos de borrarse, se han reforzado para siempre [...]. Toda una zona de edificaciones humildes que había ido levantándose en la partida del Tosal Gros, en la propia ladera noreste de la montaña de la Cruz, entre la antigua plaza de Camacho y el no menos antiguo carrer de Sant Francesch, y que apenas se tenían una embrionaria urbanización, se ha transformado radicalmente constituyendo hoy las calles de Vista Hermosa, Morerals, Tosal Gros, Alta y Vall de Azafor.²⁹⁷

6.2 EL SERVICI DOMÈSTIC

En una vila com Oliva, capital dels estats dels Centelles i dinamitzada pel negoci florent del sucre des dels segles XIV-XV, habitada per famílies de cavallers, benestants i un cos creixent d'eclesiàstics, els servidors i empleats domèstics resultaven especialment indispensables. Aquest grup ampli de població tenia en comú la seua subjecció a l'amo, però llevat d'això constituïa un sector divers, amb notabilíssimes diferències segons el subgrup social a què es pertanguera. Bàsicament, el gran tret distintiu era el règim jurídic, ja que els esclaus eren captius i la resta, lliures. No obstant això, arran de l'expulsió dels moriscos va sorgir una *nova* categoria de servents, amb un estatus intermedi, a partir dels morisquets i morisquetes no deportats i retinguts com a botí de guerra.²⁹⁸

D'entre tots, l'estrat inferior el conformaven els esclaus, els quals per la seua condició servil es consideraven un bé patrimonial més de l'amo, i en aquest sentit eren un objecte comerciable com qualsevol altre. De fet, era una activitat tan lucrativa que la Corona s'havia reservat certes prerrogatives per al seu control i fiscalització. Però tampoc dins de l'esclavitud hi havia homogeneïtat, donat que no era el mateix ser l'esclau d'un artesà, qui el feia servir per a les tasques més ingrates, que d'una llar acomodada, on exercien tasques domèstiques. Ací, eren exhibits com un signe de riquesa, i per això solien estar millor cuidats.²⁹⁹

Un exemple de tot açò el tenim en Alonsico, un serf o captiu («*servum sive captivum*») de deu anys que en 1511 el mariner de Dénia Pere Turc va vendre al benestant oliver Arnau Ferrandis per poc més de 20 lliures. Alonsico, capturat a la ciutat de Triol, era oriünd d'un país islàmic («*de natione sarracenorum*»), raó per la qual l'havien batejat i llavors ja era cristià.³⁰⁰

Juntament amb el Magrib, pàtria d'Alonsico, la majoria dels esclavitzats procedien dels territoris del sud del Sàhara, és per això que sovint s'emprava el terme 'negre' com a sinònim d'esclau. Sabent açò, resulta fàcil identificar altres esclaus de l'Oliva

297 ANÒNIM, 1966: 8.

298 J. MAS, 2012: 79.

299 V. GRAULLERA, 1978: 135-139.

300 APSM, Protocol de J. Burgal (23 de febrer de 1511).

del segle XVI, tot i que no se'ls denomine com a tals, com ara «lo negre de Miquel Llopis», «una negreta de Porta» i també «una negreta de Julbi» (el cavaller Xulbi). Com podem observar, de cap dels tres es refereix el nom, tal era la seua invisibilitat.³⁰¹

Altres esclaus coneguts, ja del segle XVII, eren «Pere, esclau de don Antoni Siscar», i altres innominats com ara «l'esclau de Faus» o un «esclau de Luis Mayans, generós». Així mateix, al Sis-cents, hi ha una altra referència força interessant perquè revela que les parròquies oliveres també disposaren d'alguns esclaus i comerciaren amb ell, segons llegim en la següent anotació: «[un] sclau de l'església de Santa Maria, i ara criat de dona Madalena Subirats» (muller de don Pere Siscar).³⁰²

És previsible que una part d'aquests esclaus assoliria la condició de llibert per decisió de l'amo, després que aquest l'hagués manumés. El professor Graullera explicava que «el esclavo ganaba su libertad, en la generalidad de los casos, por la graciosa donación de su amo quien obraba, casi siempre, impulsado por sentimientos humanitarios o en agradecimiento de servicios prestados». A falta d'una escriptura de manumissió sobre un esclau d'Oliva a l'Edat Moderna, podem citar-ne una anàloga dels Centelles, del segle XV. Així, en 1470 Baltasar de Centelles (nebot de don Gilabert) alliberà un esclau etiop que havia rebut en herència, dit Joan Gall, per «humanitat i sentiments cristians i afecte i pels molts servicis que li ha prestat».³⁰³ Tanmateix, no era l'única via per obtenir la preuada llibertat, ja que en algunes ocasions podien rebre el permís per demanar almoïna i així, de mica en mica, reunir la quantitat suficient amb què redimir-se. Una altra via, restringida en exclusiva a les dones, era la prostitució amb els mateixos fins recaptatoris, com li va ocórrer a Fàtima, una esclava mora d'Oliva a qui van concedir llicència per a prostituir-se fins que reunira les 80 lliures del seu rescat.³⁰⁴

Una darrera qüestió a ressaltar referida als esclaus i el llinatge té a veure amb el fet que, en determinades situacions en què calia donar identitat pròpia al captiu o llibert, aquest adoptava el cognom de l'amo. Una vegada assignat un llinatge, l'esclau el podia mantenir, encara que després canviara de propietari, com veiem amb Joan Gall, qui tot i deure la seua llibertat als Centelles continuava usant el cognom d'un amo anterior.³⁰⁵

Un món diferent era el del servici domèstic remunerat, representat per criats i criades. L'accés al mercat laboral es feia a la infantesa, al voltant dels set o huit anys, i per a les famílies d'escassos recursos suposava una eixida honrosa on col·locar la fillada, ja que, per una banda, s'estalviaven una boca que alimentar, i per altra, els diners que guanyaria el menor serien molt útils per al seu futur, especialment si eren xiquetes perquè havien de proveir-se d'un dot per a casar-se adequadament.³⁰⁶ Per la

301 APSM, Racional de 1564.

302 APSM, Racional de 1672, 1673, 1676 i 1706.

303 ACCV, Protocols, 11436 (6 d'octubre de 1470). Cita traduïda i adaptada del llatí.

304 V. GRAULLERA, 1978: 157 i 159.

305 Ídem: 124.

306 I. A. BAIXAULI, 2020: 51; i J. APARICI, 2019: 76.

seua joventut i inexperiència, l'amo assumia en certa forma el rol patern perquè no sols li ensenyava les destreses de l'ofici a l'infant, sinó que també costejava la seua manutenció (aliments, vestimenta, calçat, medicines).³⁰⁷

Era habitual que la relació entre amo i servici domèstic es regulara per un contracte dit 'd'afermament', una espècie d'acord de formació i treball entre les parts, on s'inclouïa la duració, el salari (soldada) i altres clàusules rellevants, com ara la referida manutenció. Les ocupacions específiques de cadascú depenien de la voluntat dels amos, però bàsicament servien en les tasques quotidianes de la llar, d'acompanyament i de comandes.³⁰⁸

Per a Oliva, disposem del contracte d'afermament de Joana Monyós (1516), una jove òrfena de tretze anys, natural de Benigànim, qui va començar a servir al sastre Joan Daviu. A pesar de la distància del seu poble, la vinguda de la beniganina fins al comtat es devia al fet que el seu germà, Garcia Monyós, era pescador i hi residia ací. Encara més, era el seu germà qui en qualitat de representant legal signava en nom d'ella el contracte d'afermament amb el sastre, les condicions del qual detallaven una duració de nou anys i una soldada de 20 lliures. Daviu, per la seua banda, es comprometia al pagament de la soldada i a vestir-la i calçar-la, ja estiguera sana o malalta; així com a manar-li únicament coses lícites i honestes, el que manifesta una preocupació latent en la mentalitat de l'època per frenar els excessos d'alguns amos i l'honra de les serventes.³⁰⁹

L'agraïment dels amos pel seu personal de servici es plasmava sovint en els testaments d'aquells, els quals incloïen algun llegat per a criades, criats o inclús els esclaus. Per exemple, el prevere Miquel Ciscar dictava testament en 1511 i llegava a «na Arnau» cinquanta sous «en remuneració de la servitut que n'ha feta [...] e huna clocha de drap de les mies».³¹⁰ Llegats com aquests eren habituals entre les elits de l'Oliva d'aleshores, si bé les quantitats entregades oscil·laven considerablement, com ara de les 10 lliures que la senyora Magdalena Alcaràs li deixava a la seua criada (Serafina Mora, en 1661), a les «cent lliures y un vestit dels que yo tinch, además de la soldada que aquella té guanyada en ma casa» que Vicenta Galiana rebia de la seua ama «na Gallarda»³¹¹ (Francesca Ferrando, en 1619).

Menció a part requereix la clàusula del cavaller Bertran d'Osta (1644), ja que a més del típic llegat monetari a la minyona «pels bons servicis que de aquella he rebut», anava més lluny i pretenia garantir-li el treball amb el manament insert al seu testament: «que lo hereu meu si aquella voldrà estar en sa casa après dels dies de la mia fi y muller mia, la haja de tenir y tinga en sa casa tots los dies que aquella viurà, dant-li a menjar, vestir y calsar, estant emperò aquella en son servici».³¹²

307 M. MARTÍ, 2013: 377.

308 Ídem: 60.

309 APSM, Varis (segles XVI-XX), núm. 4.

310 APSM, Protocol de J. Burgal (27 de juliol de 1511).

311 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII).

312 APSM, Censals de 1700-1757, núm. 64.

Pel que fa als Camatxo, la línia benestant dels ‘Miquels’ va disposar de servici domèstic des de la dècada de 1640, com a mínim. Amb certesa, només podem afirmar que en 1647 servia la casa de Miquel Camatxo i Magdalena Savall la criada Isabel Joan Turc, filla del ja conegut Francesc Turc ‘de Camacho’. Com hem dit anteriorment, moltes serventes provenien de nuclis precaris, cosa que quadra amb la situació personal dels Turc, però en aquest cas, a més, que contractaren a Isabel Joan i no una altra sembla obeir a raons de solidaritat familiar (en sentit ampli, de clan).

Magdalena Savall va testar en 1647 i, en recordar-se de la criada, li va llegar 30 lliures «per raó de la soldada que pot pretendre de tot lo temps que m’a servit». Així mateix, «per los bons servicis que de aquella he agut», «ultra les dites trenta liures dexe y llegue a la dita Ysabet Juan Turch: tres lançols, dos tovalles, sis torcaboques y que la visten y hagen de vestir lo hereu meu davall escrit [Miquel Camatxo, el marit] de nou, bé y honrradament, segons sa condició y calitat, ab son manto de ceda nou de pessa».³¹³

És previsible que aquesta solidaritat al·ludida es repetiria en altres entorns allerats de l’Oliva de l’Edat Moderna, tot i que manquem de la documentació necessària per a confirmar-ho. No obstant això, en un dels protocols notariais conservats de forma fortuïta, l’abans referit prevere Miquel Ciscar es referia a Ausiàs Mançanera, fill de la seua germana, com a «nebot i criat meu». Tanmateix, Mançanera no degué ser un criat de l’oncle a l’ús, sinó més aviat una barreja entre servidor i deixeble.

En virtut de la relació familiar que es creava entre contractant i contractat, si la persona de servici premoria a l’amo, aquest es feia càrrec del soterrament i decidia el tipus de funeral. Si la família disposava de sepultura pròpia, les despulles del criat o criada descansaven per a l’eternitat juntament amb els ossos dels avantpassats del llinatge, no debades els llaços que unien els assistents i col·laboradors amb la casa podien ser tan forts com els sanguinis. Valga per exemple el sepeli de Nicolaua (1626), «criada de la viuda de Hierony Sala», qui no sols va ser sebollida a la capella de Santa Maria de Betlem que posseïa la seua ama, sinó que aquesta li va costejar un funeral esplendorós, «ab assistència general de preveres y frares».³¹⁴ Evidentment, cada amo s’ajustava a la seua situació social i econòmica, i altres contemporanis al cas anterior però de menor categoria, soterraven a la seua criada amb l’assistència de només dos capellans «y la creu dels albat».³¹⁵

Si ens fixem en els Camatxo, també els ‘Miquels’ hagueren de soterrar a alguna criada, i pel tipus de funeral que li van preveure es corrobora tot el que s’ha dit fins ara. Així, en 1671, davant la defunció de la serventa Clara Miralles, era Miquel Camatxo Savall qui manava convocar quatre beneficiats de Santa Maria, quan per als seus fills morts prematurament n’havia convocat sis, és a dir, que la distinció que es

313 ACCV, Protocols, 8879 (25 de maig de 1647).

314 APSM, Racional de 1626.

315 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII). Les dades corresponen a Maria, criada de Francesc Llopis. El cost del soterrament eren 40 reals castellans, els quals s’havien de prendre dels béns de l’amo.

feia entre parents i empleats era mínima.³¹⁶ I per a més familiaritat, ordenava que fora inhumada al monestir de Nostra Senyora del Pi, que era el recinte sagrat on ja jeien els membres d'aquesta línia del llinatge, com tindrem ocasió de tractar.

Tanmateix, a ningú no se li escapa que hi hauria situacions en què l'entesa i l'afectivitat entre amos i servents seria impossible. Dona Clara de la Cerda va patir les anacoretas amb Vicenta Oltra, una criada díscola i traïdora que va entrar a sa casa amb onze anys, afermada pel «padre de güérfanos» d'Oliva, que llavors era «Jayme Ebiça, de la calle de las Sorias». En l'àmbit local, la persona que ostentava el càrrec assistencial de pare d'òrfens tenia com a una de les principals funcions trobar feina a la xicalla i a la jovenalla més vulnerable per tal que no caiguessen en la marginalitat, actuant com a agent de col·locació.³¹⁷ Doncs bé, la xicona va començar a servir a casa dona Clara el 15 de novembre de 1639.

La malvolença cap a Oltra es va originar cap a 1642, arran d'uns furts que la senyora va descobrir. Al principi, creia que la desaparició de diners es devia al seu propi descuit, però en posar més atenció es va adonar que inclús guardant-los tancats en una caixa ferrada s'esfumaven igualment, d'on va inferir que la pillarda era la criada: «es mi presunción que la mosa hurta para sus hermanos, y yo por cojerla con el hurto en la mano pongo dineros en la caxa, y serrada con llabe no puede ser sino que tiene llabe [...] y de mañana, quando estoy en la cama, asen la bellaquería».³¹⁸

La intenció inicial de dona Clara era corregir la insolència de la jove, i evidentment descomptar de la soldada tot el sostret, però a pesar que «yo la e llebado con gran castigo, [...] no abido jamás enmienda, sino que en descuydarme tornaba a su bicio». Al remat, l'ama va expulsar la serventa i per si de cas el pare d'òrfens o la mateixa lladre encara li reclamaren alguna cosa, dona Clara havia anat anotant els successius furts al seu dietari amb una intenció inequívoca: «dejo esta memoria por que no se atreban a pedir soldada». Per la seua singularitat, reproduïm algunes d'aquestes anotacions del dietari:

[...] Año 1642, a 4 de octubre me faltaron 10 sueldos, [...] mismo año, 4 días después de Todos Santos me faltó un papel de menudos, [...] mismo año, un día después de Santa Catalina me faltó otro papel de menudos, [...] pasado Nabadad, en enero, el año 1643 me faltó otro papel de menudos, [...] más, el año 1643 sábado a 7 de febrero, hurtó otro papel, todos a 2 libras cada uno, [...] en la tienda de Blasco pagué 12 sueldos 4 dineros que tomaba fiado en mi nombre y en las otras tiendas debía de golosinas, tomado todo en mi nombre, [...] más, de mis ojos bi una mañana salir de la bodega con un redoma grande llena de azeyte a darla por la pared de la muralla [...].³¹⁹

316 APSM, Racional de 1652, 1662 i 1671.

317 I. A. BAIXAULI, 2020: 33.

318 APSM, Àpoques i albarans (segles XVI-XVIII).

319 Ibidem.

Un altre benestant de qui es coneix alguna informació sobre el seu servici domèstic és mossén Celada, cunyat de dona Clara. En els seus papers de comptabilitat es localitzen algunes de les despeses que va despendre per Francesca i Esperança, les quals va tindre *afermades* per 8 lliures anuals. Per a la primera, va gastar per «unes sabates per Nadal» 10 sous, per una butlla 4 sous, per una lliura de tonyina 8 diners, etc.; mentre que per a la segona, unes sabates per 7 sous, altres 12 sous «que demanà per unes calses quant li comprí les sabates», 6 sous «per adobar lo mantó», unes faldilles blaves...³²⁰

6.3 CÀRRECS LOCALS I REPRESENTACIÓ PÚBLICA

De la mateixa manera que al segle XVI la bona situació econòmica i social de Benet Camatxo havia facilitat la seua elecció com a justícia d'Oliva, ara, amb el ressorgiment del llinatge personificat en els 'Miquels', altres membres de la família assoliren altes responsabilitats dins de l'esfera local. Per les dades de què disposem, aquesta representació pública dels Camatxo del segle XVII es pot dividir en dues fases: 1639-1649 i 1662-1690.

En la primera d'elles, Miquel Camatxo i el seu fill Cosme ostentaren el càrrec de jurat, com a mínim, en tres ocasions (el pare en 1639, i el fill en 1644 i 1649).³²¹ Segons la definició de Francisco Pons, «los jurados eran oficiales de la población con carácter puramente administrativo. [...] El cargo de jurado comportaba aconsejar al justicia, organizar fiestas, procesiones y otras manifestaciones externas; también, ponían tasas a los artículos de subsistencia y ordenaban las reformas y mejoras que se debían ejecutar en la población. Era potestad de los jurados nombrar junto con el justicia a los guardas de la población y del término.»³²²

La inexistència de l'arxiu històric municipal impedeix oferir detalls sobre les qüestions que hagueren d'enfrontar durant els seus mandats o juraderies. L'única dada al respecte, tristament insubstancial, diu que en novembre de 1644 Miquel Ferrando, fabriquer de Sant Roc del trienni 1639-1641, havia entregat 31 lliures corresponents al seu exercici a «Lloís Montaner, fabriquer en lo present any, per orde de Cosme Camacho, jurat, y del rector mossén Marcel·lo Mur, les quals 31 lliures 19 sous 9 diners ha rebut lo dit Montaner en esta forma: 8 lliures en un albarà de mà del rector y les 23 lliures 19 sous 9 diners de contants [en efectiu], a 24 de nohembre 1644.»³²³ Així mateix, aquesta anyada el cavaller Joan d'Osta era un dels altres jurats.³²⁴

320 APSM, Llibre de censals de 1607-1632. Recordar les dates en què començaven a treballar era fonamental per a controlar la soldada, és per això que també es posava per escrit: Francesca «vingé dia de Senta Magdalena en 22 de juliol 1624 a servir», i Esperança (Torres?) «vingé a ma casa en s'endemà de Pasqua del Esperit Sant».

321 AMO, FC 316, 602/39 (microfilms Osuna).

322 F. PONS, 1981: 180.

323 APSR, Llibre de comptes, núm. 1 (1639-1863).

324 F. PONS, 2009: 174.

Sobre la reelecció de 1649, o millor dit, just després de finalitzar el mandat, se sap que Cosme Camatxo era el recaptador de l'impost local de la cisa. Tornant a les explicacions de Pons, «las sisas suelen cargarse por un período de tiempo fijo, y su finalidad radica en recaudar fondos bien para ayudar al señor feudal, o bien para acometer la construcción de determinadas obras o para otros menesteres. Los productos que, por lo general, son objeto de gravámenes o sisas son la carne, el vino y el pescado.»³²⁵ Doncs bé, en 1650 Cosme i Diego Vives, «colectores de la sisa», pledejaren davant del tribunal del governador d'Oliva «contra la villa, sobre empear a cobrar dicho derecho [de la cisa] para que se lo llevasen los soldados.»³²⁶

En referència a la municipalitat del segle XVIII, però vàlida per al temps dels 'Miquels', «ocupar el cargo de alcalde o de regidor no constituía sólo un cargo honorífico. Entrañaba, además, un instrumento de poder y un medio frecuente de enriquecimiento.»³²⁷ Tanmateix, en el cas de Cosme la informació sobre el seu patrimoni indica més aviat una tendència inversa, ja que va passar de posseir trenta-quatre fanecades de terra (dèsset d'horta, dotze de garroferal i cinc «de terra arborat») i una casa «en lo carrer dit de Abraham», a només vint fanecades (quinze d'horta i cinc de secà arbrades).³²⁸

Els càrrecs de la segona fase, en canvi, van ser d'índole parroquial, i més concretament *majoral* de la confraria. Cal saber que al llarg de l'Edat Moderna va ser habitual que a les nostres poblacions es fundaren confraries religioses, especialment a partir del segle XVII, dins del marc ideològic i espiritual del Barroc. Aquestes institucions pietoses canalitzaven la religiositat popular i la plasmaven en dues situacions diferents: en la festivitat onomàstica de la confraria i en els sepelis de cada confrare. La seua popularitat era tan alta que en els pobles on n'hi havia, tothom era membre; però la cosa anava més lluny en localitats de certa grandària com Oliva, on n'hi havia tres, ja que sovint s'era confrare de dos o més. A Oliva, per tant, coexistien les confraries de la Verge Maria i Sant Miquel, la del Santíssim Sagrament, i la de la Mare de Déu del Roser.

Però més enllà de la seua funció devocional, les confraries es convertiren en una plataforma més on es traslluïa el poder i la puixança de les famílies més influents. L'òrgan de direcció i administració el conformava el prior (normalment un beneficiat de Santa Maria), dos majorals, un clavari o tresorer, i l'escrivà.³²⁹ El seu mandat era anual, però els únics vertaderament renovats any rere any eren els majorals, per raons que ara veurem. La resta solia repetir en el càrrec indefinidament, de vegades de forma vitalícia. Al seu estudi sobre la confraria del Santíssim, Joan Francesc Pi va desvetllar com «en teoria tots els membres podien accedir a tots els càrrecs. Tanmateix, [...] una elit acaparava els càrrecs. A manera d'exemple, els llinatges del patriciat urbà de ciutadans i nobles sense titulació amb major freqüència d'ocupació i ostentació foren

325 F. PONS, 1981: 189.

326 AMO, FC 316, 602/39 (microfilms Osuna).

327 A. MESTRE, 1992: 203.

328 AHNOB, Osuna, C. 1063-1; i C. 1412-2.

329 M. MARTÍ, 1999: 105.

els Salelles, Ciscar, Climent, Savall, Arnal, Ibiza, Sancho, Maians, Vives, Mompó, Pasqual i Navarro, per aquest ordre.»³³⁰

Pel que sembla, aquesta presència dels benestants olivers a la cúpula de les confraries venia de lluny, almenys des de principis del segle XVI. Així, en 1511 la confraria de la Verge Maria i Sant Miquel estava presidida per prohoms dels grans llinatges d'aleshores, com ara el prior Jaume Sala o els majorals Joan Boil i Arnau Ferrandis, ambdós de l'estament militar.³³¹ Igual de fragmentària és la informació sobre les altres dues confraries, de les quals, com a dada significativa, podem dir que la del Roser va ser extingida en data imprecisa per l'autoritat eclesiàstica (els comissaris de la Santa Croada). El fervor de confrare del Roser, però, va perviure latent.

Els Camatxo, com a veïns d'Oliva i com a família benestant, van participar activament en les confraries i el seu univers. De les tres incorporacions existents, aquella on s'implicaren amb més decisió fou la del Roser, i sens dubte els actors principals de la família en aquesta àrea van ser –de nou– Cosme i el seu nebot Josep Camatxo.

Sobre l'oncle, és molt probable que es trobara present la jornada de 1650 en què el veïnat va sol·licitar la restauració de la confraria a un delegat del convent dominic de Llutxent, de visita a la vila comtal, a qui demanaren «se servís refundarla de nou, lo qual aderint als prechs y súppliques de tots los desús dits, fundà dita confraria». A conseqüència d'aquesta circumstància, la confraria quedà sota el patronatge honorari del convent llutxentí de predicadors, el prior dels quals exercia de màxima autoritat: «a quien toca y pertenece la confirmación del priorato y cofrades de la cofradía del Smo. Rosario de la villa de Oliva como a convento [de dominicos] más cercano».³³²

Com a notícia assenyalada, el nom de Cosme apareix en la primera llista de confreres «del número», els qui eren una minoria de prestància dins de l'organisme, segurament els promotors de la refundació. L'exclusivitat d'aquest sector s'entreveu del fet que eren places limitades, les vacants de les quals es cobrien portant un registre de «confreres del número que van entrant per mort de altres confreres».³³³ La resta de personal, en canvi, formava part del grup de confreres 'que no són del número', el qual era majoritari. Ací és on s'enquadraven els altres membres de la família, tant «la muller de Cosme Camacho» (Isabel Joana Ferriol), com «Sebastià Camacho y família» i, darrerament, «Miquel Camacho se asentà confrare y Sebastiana Garcia, [sa] muller».

Fins a la construcció de la capella de la Mare de Déu del Roser en l'església de Santa Maria, la confraria tingué la seu provisional a la capella de Sant Sebastià, «ahon acostuma juntar-se altres vegades per a tractar les cosses consernents y necessàries per a el bon govern de la confraria». Allí, cada primer diumenge d'octubre, la junta es reunia per a l'elecció dels càrrecs de la confraria per a l'imminent curs, és per això que s'advertia a «sus mercés mirassen les persones més aptes y benemérites per a

330 J. F. Pi, 2019: 95. A partir del segle XVIII es van afegir els càrrecs de llumener i pare de pobres.

331 APSM, Protocol J. Bungal (2 d'octubre de 1511).

332 APSM, Confraria del Roser, llibre 4 (1650-1879).

333 Ibidem.

exercitar dits officis, y venint a votar *ad aurem scribae* [secretament, a cau d'orella de l'escrivà]» es treien els elegits. Com veiem, el conclave era un acte solemne, al qual acudien els confreres que «graciosament volgueren assistir». Així mateix, hi concorria la plana major del comtat, formada pel governador, el justícia, els jurats, el mostassaf, el síndic de la Vila i l'escrivà de la Sala, i per descomptat, el plebà. Açò ens dona una idea que la rellevància dels càrrecs excedia el mer interès intern de la confraria, amb repercussions en l'òrbita local.

Seguint aquest cerimonial, Cosme Camatxo va ser nomenat majoral dues vegades: per al curs de 1662-1663, juntament amb Jaume Giner, i després per al de 1669-1670, amb Antoni Fuster. La família encara va tornar a assaborir l'honorabilitat del càrrec de majoral temps després, quan Josep Camatxo va ser escollit majoral per al curs de 1690-1691, en companyia de Rodolf Salelles.

Com a majorals de la confraria del Roser, entre altres tasques, els Camatxo tenien «obligació de aconpanar lo cos [del confrare difunt] al soterrar ab sos señals y de donar-li dos siris per a enllumenar lo cos», així com assegurar-se que el confrare difunt havia pagat totes les quotes.³³⁴ Per la seua banda, el prior de la confraria tenia per deures «escribir cofadres y aplicar todas las indulgencias concedidas a dicha cofadría, a qualquiera de sus cofadres», tant en vida com en el moment de la mort («*sive in vita sive in articulo mortis*»), «y que pueda bendezir rosarios, candelas y rosas, *etiam* aquellas candelas que sirven para el artículo de la muerte, las quales tienen especial bendición y especiales indulgencias».

Però a pesar de la seua popularitat, la majoria dels confreres tenien dificultats per pagar les quotes a temps, cosa que comprometia la bona marxa de la institució. De fet, sembla que les tres confraries d'Oliva sofriren problemes financers per causes diverses, com ara la del Roser, que hagué de rebaixar la «sitiada» (quota) dels 8 sous i 8 diners inicials als 6 sous; o la de la Verge Maria i Sant Miquel, que arribà a desaparèixer «l'any administratiu de 1650-51, perquè tots els anys els seus majorals quedaven creditors en els comptes d'aquella [...]. No obstant això, es va revalidar la seua fundació, a Roma, l'any 1654».³³⁵ Però ressaltem per pintoresca la del Santíssim, on es planteja a la junta el problema i es dona la solució:

[...] [Dia 2 de desembre de 1654] fon proposat per lo dit plebà, prior y majorals que la confraria va alcançada per no accedir los confreres a pagar les sitiades y que axí los confreres, com los que no ·u són, se an e meten a la çera y tallen alguns siris y trenquen y furten molta sera, que vegem sus merçes quin remey y aurà en açò. [...] fon determinat que's facen dos dotseros de broquereto per a la confraria y estos que servixquen per als conbregars y d'esta manera s'estalviarà sera a la confraria, y al que no és confrare ni al que dexa de pagar les sitiades, no se'ls done sera de ninguna manera.³³⁶

334 Ibidem.

335 J. F. Pl, 2019: 96.

336 APSM, Confraria del Santíssim Sagrament, llibre 2 (1653-1803).

Continuant amb la confraria del Santíssim, una ullada ràpida als seus comptes de la segona meitat del segle XVII es fa palés que normalment les despeses superaven els ingressos. En eixos casos de dèficit, els majorals pagaven de la seua butxaca i no reclamaven que els la reembossaren, sinó que s'entenia com un gest de caritat («fan gràcia a la confraria»). Normalment, eren quantitats menudes, però en anys negres com el de 1670 la diferència superava les 43 lliures. Els anys de superàvit foren anecdòtics, com 1676 o 1679, en què sobraren 15 sous i 10 diners, i 17 sous i 1 diner, respectivament; unes monedes que el majoral entregava en metàl·lic al tresorer perquè ho depositara a la caixa de cabals de la confraria: «paga de contant y els deposita en poder del clavari».³³⁷

En època de Cosme i Josep Camatxo, la solvència dels majorals era imprescindible perquè les despeses que sorgien es pagaven de bestreta. Així, tornant als majorals del Santíssim, sabem que aquests tenien l'obligació de pagar la diada del Divendres Sant, la festa eucarística de cada tercer diumenge de mes amb les sengles processons, més dotze misses... Per això, no sorprén trobar algun exemple de confrare elegit majoral i que renunciara a tan dispendiosa dignitat, com el de Francesc Navarro en 1671, qui en assabentar-se del nomenament «no volgué ser y en après se feu a Vicent Veces, notari».³³⁸

A poc a poc es proposaren solucions per alleujar la molèstia dels majorals, des de la norma més primerenca de 1654 que deia que «per a descans dels majorals se guarde açò: que la persona que exirà majoral no'l puguen tornar a traure que no passen sis anys complets, pasats los quals poran tornar-lo a fer»; a la més tardana i transcendent de 1700 ordenada pel plebà, a qui «parexent-li [...] que era cossa treballosa per a alguns que nomenen mayorals de dita confraria el aver de bestraure la quantitat de 40 o 50 [lliures] per a els gastos de dita confraria sens tenir ninguns emoluments per a dit gasto», va proposar que pagara de bestreta per ells el clavari: «que la persona que nomenacen clavari bestragués y pagàs tot lo que fora necessari per a gastos de dita confraria, y que en lo conte si els mayorals queden acreedors en alguna quantitat quede depossitada en poder del clavari, [...] y si queden deutors o paguen de contado a dit clavari per avero bestret per ells».³³⁹

Per una altra banda, relacionat amb les responsabilitats parroquials, però sense la càrrega institucional del majoral, Josep Camatxo va tornar a ocupar un lloc de gestió laic quan a finals del segle XVII la feligresia de Sant Roc «decidió construir el campanario desde los cimientos y confió el proyecto al arquitecto de Valencia D. Rafael Martí».³⁴⁰ Tot va començar «dilluns que contam 11 de abril 1695, dia del gloriós Sant Viçent Ferrer», quan «fonc ajuntada y convocada la parròchia del gloriós Sant Roc del Arrabal de Oliva, [...] a instància de mi, el retor». Assistiren les autoritats del

337 *Ibidem*.

338 *Ibidem*.

339 *Ibidem*. Ambdues mesures es refereixen a la confraria del Santíssim, però és versemblant que s'estendrien a les altres, donat que els inconvenients per als majorals eren similars en qualsevol d'elles.

340 F. PONS, 1978: 348.

barri (jurat en cap, jurat segon, mostassaf, lloctinent de justícia) i càrrecs parroquials (fabriquer, obrer de la Puríssima i pare de pobres) i cent cinquanta veïns –entre ells Josep Camatxo i el seu germà Francesc–, «los quals unànimes y conformes *et nemine discrepante* votaren», entre altres coses, «que es fera campanar conforme el retor proposa» i que «per a dit efecte es acaptara una bolta cada semana per a la fàbrica del campanar, y que tots los parrochians sien obligats a contribuir un diner lo menys cada semana.»³⁴¹

Seguidament, «nomenaren per a tots los barrios qui replegás y captás totes les semanas lo dineret», és per això que se'ls anomenava *col·lectors* o *setmaners*. Després, «los semaneros del dineret se entendían con el depositario o clavario de los fondos de la obra».³⁴² De les nou seccions en què fou divit el territori parroquial, Josep Camatxo va ser nomenat col·lector de «los carrers de les Moreres [del Raval] y Abram». Això no significava que ell fora veí d'eixos carrers, tot i que vivia molt a prop perquè habitava a una de les cases tradicionals del llinatge, concretament la de Sebastià Camatxo del carrer de l'Abeurador.³⁴³ El «carrer de les Fateres o de Camacho» constituïa una altra secció, però al seu front designaren a Sebastià Morell.

Tram del carrer de Sant Vicent on a mitjan s. xvii se situava l'antiga casa dels 'Sebastians', després habitada per Josep Camatxo Garcia.

341 APSR, Llibre de fàbrica (1695-1769).

342 J. M. DOMÍNGUEZ, 1989: 122-124.

343 AHNOB, Osuna, C. 141-2. Per la seua banda, el seu germà Francesc ho feia en l'antiga casa pairal de la cantonada, fitant amb la séquia mare (F. PONS, 1982: s/p).

El compromís de Josep en els assumptes directius de Sant Roc va continuar els anys següents, ja que en la supervisió dels comptes parroquials de 1699 se'l citava com un dels onze elets. Aquests, en acabar de revisar-los, «aprovaren dits contes» i acceptaren que el rector es reservara certa quantitat per a «blanquejar y adornar la yglésia», la decoració de la qual consistia a «fer les fayxes negres en les parets, arcs y la capella de la Puríssima».³⁴⁴

Darrerament, immers entre totes aquestes anotacions comptables de Sant Roc i el campanar nou, es documenta un topònim curiós sobre el llinatge: «el rincó de Camacho». Per a Doménech Morell aquest indret se situava en el tossal Gros,³⁴⁵ qui sap si relacionat amb els corrals de la família per la zona. En el poble també existia «lo Raconet», al costat del qual els Camatxo tenien una casa,³⁴⁶ però deuen ser ‘racons’ distints perquè en el «rincó» hi havia un forn de calç, la propietat del qual és incerta. En qualsevol cas, per a l’obra de la torre van comprar vint-i-huit burgants(?) i dotze forquetes «per al forn del rincó de Camacho», amb un cost de 2 lliures i 2 sous. I en 1701 el forn encara s’usava en favor de l’església del Raval, ja que eixe any es recaptaren 35 lliures «del forn del rincó de Camacho», en contraposició a les 51 lliures que s’extragueren «de un forn de calç que es vené del rincó de Ros».³⁴⁷

6.4 LA CAPELLA FAMILIAR DE SANT FRANCESC XAVIER

En la societat del passat, una de les coses que millor il·lustrava la idea de *llinatge* era, sens dubte, una sepultura familiar, ja que en ella es manifestava la riquesa dels patrons, la consciència i l’orgull de l’estatus assolit i el desig de transcendir a l’oblit inherent a la mort. A casa nostra, aquesta pràctica es remunta a la creació dels panteons reials de Poblet i Santes Creus (segles XIV-XV) i l’emulació que ben prompte feu l’aristocràcia de l’estament militar.³⁴⁸ A poc a poc, el costum es va anar estenent als estrats inferiors, fins al punt que al segle XVI qualsevol ricàs valencià disposava d’una fossa privada en alguna església o monestir on un dia descansarien les seues despulles i les del seu entorn.

Per al cas dels Camatxo, ja hem vist com gràcies a la figura del notari de la Inquisició, la branca valenciana s’havia enriquit i ascendit ràpidament en l’escala social, el que sumat al seu anhel per dignificar el seu cognom, feia inevitable que entre els seus projectes hi cabera la construcció d’una sepultura familiar. I, en efecte, així va ocórrer. Cap a 1547, aprofitant les obres de remodelació i ampliació de l’església de Sant Martí de València –d’on era parroquià– el notari Camatxo va adquirir una parcel·la

344 APSR, Llibre de fàbrica (1695-1769).

345 D. MORELL, 2022: 65.

346 «[...] una cassa en lo Raconet, afronta en vídua de Batiste Mañes, Miquel Camacho y en dit carrer» (APSM, Varis, núm. 6). Una altra de les nou seccions del Raval era «los carrers del Rinconet y Barranc».

347 J. M. DOMÍNGUEZ, 1989: 125. Més referències al forn de Camatxo en J. BLAY, 1960: 132.

348 F. ESPAÑOL, 2022: 16-17.

de la nau «davant l'altar major, junt dels banchs»,³⁴⁹ on va «fabricar e constituir» un vas per al llinatge que ell havia catapultat.³⁵⁰

Aquest primer hipogeu familiar va romandre en possessió dels Camatxo de València fins a 1665, quan arran de la mort d'Anna Maria i la consegüent extinció de la branca valenciana el fossar «ahon estan soterrats tots los [...] del nom de Camacho» va quedar desemparat i aviat es va perdre el dret d'enterrament.³⁵¹ Segons el costum de l'època, aquest dret es demostrava i es renovava any rere any el dia de Tots Sants, quan els patrons de les tombes o algú del seu servici depositava un ciriet encés sobre la llosa del sepulcre en senyal de propietat. Si transcorrien tres anys consecutius sense deixar la llumeta, s'entenia que la tomba havia quedat abandonada, i en conseqüència, disponible perquè el rector la venguera.³⁵² I per com van succeir els esdeveniments –una llarga crisi successòria, com veurem–, la conservació d'aquest espai mortuori tan significatiu per al llinatge fou impossible.

Tanmateix, a Oliva, en la segona meitat del segle XVII es van tornar a reunir les condicions oportunes de riquesa i ascensió social en els 'Miquels', raó per la qual van ressuscitar el projecte de soterrament familiar, a l'estil dels llinatges olivers més allerats. De fet, «la major part de les famílies poderoses d'Oliva i del ducat de Gandia, en algun moment de la seua trajectòria, van accedir a una capella destinada a ser el seu panteó familiar: un lloc sagrat digne on soterrar l'estirp i una manera de separar-se de la resta que, en no tenir diners, s'havien de conformar en soterrar els seus al carner.»³⁵³ Ara bé, cal saber que no es tractava d'una sepultura per a *tots* els Camatxo de la localitat, sinó sols per als benestants, que era el mateix que dir per als 'Miquels'. La línia dels 'Sebastians', per tant, quedava exclosa.

A diferència d'altres capelles funeràries familiars d'Oliva, la dels Camatxo possiblement és la més desconeguda i poc documentada. Es trobava dedicada a Sant Francesc Xavier i s'ubicava a l'església del convent franciscà de Nostra Senyora del Pi (actual església del Rebollet), on altres llinatges locals ja disposaven de capelles i tombes personals. A tall d'exemple, la capella de Sant Dídac pertanyia als Escrivà, la de Sant Antoni de Pàdua als Pi, la dels Àngels als Ruiz...³⁵⁴

Per l'ostentació que feien les famílies propietàries de les capelles privades, era comú que els vasos es conegueren pel nom del llinatge titular. Per citar alguns casos contemporanis a la capella dels Camatxo, a Oliva es parlava del «vas dels Garcies, construït enfront de l'altar de Sant Cristòfol» o del «vas dels Salelles y Yvises, que està davant lo altar de la capella de Betlem», ambdós a Santa Maria.³⁵⁵

De la capella dels Camatxo, les úniques referències explícites que indiquen la seua existència són tardanes (1703-1714), just quan els 'Miquels' ja es trobaven en

349 ACCV, Protocols, 17149 (5 de febrer de 1608).

350 ACCV, Protocols, 14100 (21 de març de 1585).

351 C. MENGUAL, 2022: 80.

352 J. L. SANTONJA, 2021: 36.

353 F. BARBER, 2016: 101.

354 J. CASTELL, 1992: s/p.

355 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles xv-xvii), núm. 27 i 115.

decadència i el futur era obscur. Per això és versemblant que el patronatge de la capella siga anterior, coincidint amb l'auge econòmic que experimenten en el segle XVII. Al principi, però, encara que la família s'havia traslladat al Raval arran de l'expulsió dels moriscos, quan havia mort algun albat dels Camatxo Savall els pares havien preferit que les despulles de la criatura descansaren a Santa Maria i no a Sant Roc, com així va ocórrer amb un «albadet» en 1619.³⁵⁶

La predilecció pel cenobi franciscà arranca amb Magdalena Savall en 1647 i serà una constant durant una setantena d'anys. En eixe període de temps, almenys a catorze 'Camatxos' (set adults i set menors) i una criada se'ls va donar terra dins de l'església conventual del Pi. Malgrat tot, els registres mortuoris de l'època eren tan telegràfics que no especifiquen el lloc concret d'inhumació dins del temple. No és fins a 1703 quan trobem la primera referència a l'advocació de la capella («*Sant Francisco Xavier*») i fins a 1710 quan es verifica la titularitat de la mateixa als Camatxo («*en capella pròpia*»).³⁵⁷

Tot i que el més comú en aquest tipus de capelles funeràries era que estigueren proveïdes d'un vas, la de Sant Francesc Xavier del Pi pot ser que no el tinguera. En alguna ocasió, el rector de Sant Roc va indicar que havia soterrat un «*albadio yjo de Migel Camacho*» en el Pi, «*a voluntad de su padre y sin tener propia sepultura.*» Aquestes anotacions es devien al fet que el rector retenia certs drets rectorals sobre els funerals dels seus parroquians, i per això li calia recordar que el pare del xiquet «*dize pagará dos libras i media al vaso de la iglesia [de Sant Roc] por averle dado licencia*». ³⁵⁸ No obstant això, la referència més clara a que els Camatxo se soterraven en terra, excavant fosses individuals en cada ocasió —«*haciendo en ella un oyo*», com solia dir-se— la tenim en un dels darrers funerals dels 'Miquels': Antònia Camatxo Gregori (1712), qui «*fonch soterrada en lo convent del Pi, en sepultura dels Religossos perquè en lo seu altar de San Francisco Xavier estava lo pavimento impedit de fèretros dels seus.*»³⁵⁹

Queda per conèixer com van accedir a la propietat de la capella, i si van ser els primers patrons o no. Recordem que el monestir nou es va consagrar el 4 d'octubre de 1606, si bé la seua finalització es va dilatar en el temps, com era habitual en edificis d'aquesta envergadura.³⁶⁰ Però el cert és que, des del primer moment, personatges puixants i famílies adinerades d'Oliva mamprengueren la construcció de les seues capelles privades. Un cas ben documentat és el del mercader benestant Pere Gallart de Sostrada, qui en testar en 1619 explicava que «*elegeix sepultura en la yglésia del convent y monestir dels frares de Nostra Senyora del Pi y [...] quant sia feta y obrada la capella de Nostra Senyora de la Concepció en la yglésia nova que's fa en dit convent, la qual capella té establida [...]*».³⁶¹

356 APSM, Racional (fragments).

357 APSM, Racional de 1703; i APSR, QL 5 (19 de maig de 1710).

358 APSR, QL 2 (4 i 6 de gener de 1652).

359 APSR, QL 5 (3 de març de 1712).

360 J. CASTELL, 1990a: s/p.

361 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII), núm. 32.

La possessió d'una capella comportava una sèrie d'obligacions, tant sobre la conservació de l'espai com pel lluïment de la festa de l'advocació. Valga per exemple el beneficiat Manel Vives, qui llegava el deure de

[...] conservar el altar de Nuestra Señora de los Desemparados existente en Santa María la Mayor, en la capilla del Rosario, en que me hallo patrono, su lámpara ardiente de continuo y de haver de comprar todos los años quatro velas de a quatro onzas cada una para iluminación en la novena y gozos cantados en cada día de esta, que se hará anualmente y pagará al beneficiado que hiciera dicha novena de la Virgen de los Desamparados una libra.³⁶²

Imaginem que els Camatxo farien quelcom similar amb la seua capella i la festivitat del sant, però de moment només ha transcendit que en 1712 Laura Gregori (vídua de Josep Camatxo) va ordenar el següent llegat testamentari: «que sobre sus bienes [...] de dies libras y rédito de dies sueldos [...] a favor del síndico del convento de Nuestra Señora del Pyno de Oliva, por obs de selebrar todos los años una misa cantada en la capilla de San Francisco Xabier [...]»³⁶³ Més encara, el parell de referències localitzades sobre el culte antic a Sant Francesc Xavier en Oliva manifesten que cap a 1700 a l'església de Santa Maria també hi havia una capella dedicada al mateix missioner jesuïta, sota patronatge o devoció dels Fuster, els qui costejaven una dobla (missa votiva) anual. I altre tant ocorria a Sant Roc.³⁶⁴ Per a major desolació l'advocació 'xavierina' de la capella dels Camatxo es va perdre posteriorment, de manera que al segle xx no hi havia memòria seua ni vestigis materials (retaule, imatges o objectes de culte), com s'aprecia en l'article de José Castell sobre els estralls de la guerra Civil de 1936 a l'església del Rebollet.³⁶⁵

El patronatge de les capelles podia ser hereditari, com sembla ser el cas dels Camatxo. L'interès de les famílies benestants per les seues capelles i vasos era tan gran que no és estrany que alguna vegada sorgiren disputes entre les faccions de la nissaga per la seua titularitat. A Oliva, l'enfrontament més sonat per un assumpte així degué ser el de Josep Sempere Martí, qui a finals del segle xviii hagué de defensar en dues ocasions «la posesión del derecho de patronato y eclesiástica sepultura de la capilla de San Pedro mártir de la parroquial yglesia de la villa»; primer, pledejant contra el clero, i després, plantant cara als seus parents. Com a patró, ell tenia orde «para que componga y lusca la dicha capilla», és per això que demanava als Sempere «que aleguen su derecho, caso le tengan, y justificado contribuyan para el luscimiento de

362 APSM, Clàusules testamentàries (1587-1831).

363 APSM, Obres pies i testaments (1664-1720).

364 APSM, Llibre de comptes de 1566-1581 i 1581-1879; Racional de 1717; i F. PONS, 1978: 357.

365 J. CASTELL, 1990c: s/p.

dicha capilla, y si no decláreseme por único patrono de ella», cosa que pareix que finalment va aconseguir.³⁶⁶

Una altra qüestió diferent era que els patrons decidiren cedir una part de la capella o sepulcre a un altre, a canvi de compartir les despeses, com així van fer l'any 1600 els Ferrandis de Mesa, «señors de la capella y vas de Nostra Senyora de Gràcia, de la parrochial yglésia de Oliva» amb Joan Vives i Francesc Font, cunyats. La cessió consistia en «donant-los la una boca de dos que'n té la sepultura de dita capella, la que stà devés la paret de la trona, ab obligació de pagar a dit clero *annuatim* 1 lliura 13 sous 9 diners mitat de aquelles 3 lliures 7 sous 6 diners se paguen tots ayñs a dits beneficiats per los aniversaris y misses dels Ferrandisos».³⁶⁷

Pel prestigi de les capelles o per amistat amb els patrons, de vegades algunes persones alienes al llinatge que detenia la titularitat demanaven sebolir-se en tal vas de tal família. Per a la capella dels Camatxo no en consten de peticions, però als testaments de 1660-1715 és fàcil trobar-les sota fórmules del tipus: «[demana ser soterrat] en la capella eo vas de Sant Antoni aguda licència del patró», «a contento de la sua patrona» o «enterrado en la sepultura de Nuestra Señora de Bel·lem, sobre que encargó se le pidiese al patrón licencia de ser enterrado». Tanmateix, més eloqüent resulta la de la donzella Josepa Ivissa perquè quan apel·lava a la benevolència de la titular trobem una al·lusió al llinatge: «eligió sepultura en la capilla de la Virgen Nuestra Señora de Bedl·lem, de quien es patrona Leonida Rodrigo y de Escrivà, su tía, a quien suplica la admitiese como a otra de sus parientes».³⁶⁸

Les últimes exèquies a la capella familiar de Sant Francesc Xavier es van celebrar en 1714.³⁶⁹ A partir d'aquesta data, els Camatxo 'dels Miquels' van ser sebolits en altres llocs, sobre tot en Sant Roc.

---

366 APSM, Clàusules testamentàries (1587-1831).

367 APSM, Censals de 1627-1683.

368 APSM, Obres pies i testaments (1664-1720).

369 APSR, QL 5 (24 de febrer de 1714).

7. LA INVERSIÓ DELS ESTATUS

7.1 PRIMERA CRISI DINÀSTICA

Tots els pronòstics sobre l'extinció de la branca valenciana es van acomplir en 1665, any en què va faltar Anna Maria. Per tant, segons havia sentenciat el jutge del plet per difamació de 1646, el moment de dilucidar qui havia d'heretar el vincle instituit pel notari Camatxo havia arribat. Ja sabem que per les circumstàncies que van originar aquell litigi entre 'Camatxos' valencians i olivers, els d'Oliva donaven per descomptat que els successors serien ells, és per això que l'ufanós de Miquel havia parlotejat del tema amb la confiança que a la curta o a la llarga seria proclamat titular del fideïcomís del llinatge. Dissortadament, Miquel havia premort Anna Maria.³⁷⁰

Aquest anhel, però, s'havia transmés als seus fills, els coneguts Cosme Camatxo Carbó i Miquel Camatxo Savall, els quals havien esperat en silenci l'òbit de la longeva *tia* de València per a reclamar els seus drets i reparar la memòria de son pare. Els dos germans van fer un front comú en la causa, no debades Cosme era major i sense descendència, de manera que seguint l'orde successori del vincle, per força Miquel i els seus serien els següents posseïdors. A més a més, gràcies a l'ampla fortuna d'aquest els seria més fàcil accelerar els tràmits sense temor a les despeses pròpies d'un procediment judicial. I amb aquest convenciment es van posar en marxa a penes s'assabentaren del traspàs d'Anna Maria.

La sorpresa deguera ser majúscula quan des de terres manxegues uns tals Bartolomé Camatxo i «María Díaz Moreno, alias María Camacho» s'hi afegien a la causa amb la mateixa pretensió que ells: exigir la propietat del vincle al·legant ser els parents més propers del notari de la Inquisició. Lògicament, la seua aparició va complicar la resolució judicial, més quan els castellans presentaven un arbre genealògic que els entroncava amb el notari completament diferent del dels olivers. Per a nosaltres, que hem seguit el fil del llinatge, sabem que els d'Oliva eren els parents reals, però per als manxecs «dicho Sebastián Camacho fundador [del vínculo], su origen y familia es de dicha villa de la Membrilla, de donde vino por causa del oficio de secretario del Santo Oficio de la Inquisición de esta ciudad [de València]».³⁷¹ En síntesi, el quid

---

370 «Convocació de sepultura de la Raval al convent. Tanda doble / Dumenge a 13 novembre present any 1650 a hora de missa convocà lo retor de la Raval en tanda doble de sepultura de Miquel Camacho, major en dies, set preveres [...]» (APSM, Racional de 1650).

371 ARV, EC, 1716, exp. 123.

de la qüestió va versar sobre la identitat i la pàtria del notari Camatxo, així com en la refutació mútua dels arguments arguïts per l'adversari.

Per a major complicació, en 1674 un altre candidat es va afegir a la pugna, si bé aquest era un vell conegut perquè es tractava de Sebastià Camatxo Fenollar, el seu cosí germà. La relació entre tots tres era estreta, amb els afectes i els favors propis de parents tan arrimats com ells, a pesar de les diferències econòmiques i socials que els separaven. Així es comprova en els actes més íntims dels 'Sebastians', com ara bodes i batejos, en les cerimònies dels quals els 'Miquels' de vegades apareixen com a testimonis del casament o padrins dels nounats. Curiosament, aquests honors no es produïen a la inversa, segurament perquè els rics preferien a rics.³⁷²

Faltaria saber quina reacció van tindre Cosme i Miquel en descobrir que el seu cosí s'incorporava al plet successori, tot i que *a priori* no els preocuparia en excés donat que el primer testament d'Àngela Martí atorgava preferència als 'Miquels' sobre els 'Sebastians'. Per això mateix, la irrupció de Sebastià Camatxo Fenollar suscita interrogants del tipus: què el va motivar a rivalitzar amb els seus cosins, si —en principi— el seu dret hereditari quedava relegat darrere del d'ells; i, posat a enfangar-se, per què ho va fer tan tard.

Les respostes assenyalen cap a Macià Albinyana, un notari destacat de València que per raons inescrutables esdevingué col·laborador de Sebastià Camatxo Fenollar. Per l'evolució dels fets, i tenint en compte els bons contactes d'Albinyana, és presumible que disposara d'informació privilegiada del cas, especialment de l'existència del segon testament d'Àngela Martí. Recordem que en aquell altre document la vídua del fundador del vincle havia reformulat la clàusula successòria del primer testament, invalidant la preeminència dels 'Miquels' sobre els 'Sebastians', i simplificant el dret successori al «més propinch parent que en dit cas y temps se trobarà del dit quòndam Sebastià Camacho, y del nom de aquell, de son linatge y parentela». Dit en altres paraules, el típic orde de primogenitura. Això resoldria els interrogants plantejats, així com per què des de l'entrada de Sebastià Camatxo Fenollar els seus cosins li cediren voluntàriament el protagonisme, com si s'hagueren adonat de la seua derrota.

La hipòtesi anterior sembla corroborar-se amb el conveni que Albinyana va signar amb el fill de Sebastià, qui aleshores exercia de representant legal del pare, anomenat Sebastià Camatxo Piera. Per a distingir-los, els seus contemporanis empraven les fórmules tradicionals «*iunior*» (júnior) i «*senior*» (sénior), les quals passem a usar d'ara endavant per a facilitar la comprensió. Doncs bé, Sebastià júnior va acceptar la minuta astronòmica d'Albinyana de 1.000 lliures, això sí, «sempre y quant lo dit Macià Albiñana com a procurador dels dits Camachos obtinga sentència a favor de aquells dels llochs de la Llosa y Beniaÿsa [...] y demás béns del vincle del quòndam secretari Chamacho [sic] sobre els quals lochs es porta pleyt per la Real Audiència [...]»³⁷³

L'aposta sense fissures d'Albinyana pels 'Sebastians' evidencia el seu convenciment que els tribunals reconeixerien el seu dret successori en la mesura que descendien de la

372 APSR, QL 2 (24 de juny de 1625, 30 de novembre de 1642, 1 de febrer de 1649); i QL 3 (18 de febrer de 1656).

373 ACCV, Protocolos, 12922 (30 de juny de 1674).

línia del primogènit, en oposició als seus cosins que ho feien de la del secundogènit. Al capdavant, no li importava la poca solvència que aleshores pogueren tindre pare i fill, perquè veia la victòria cantada. Per això mateix, juntament amb la minuta, «és estat pactat, avengut y concordat per y entre les dites parts que lo dit Macià Albiñana [...] se obliga seguir y portar lo dit plet fins a sentència com a procurador [...] subministrant tots los gastos que se oferiran en dit plet *expensis suis propriis*, y en cas que obtinga com se ha dit desús sentència en favor se li hachen de refer y pagar *ultra* de dites mil lliures, segons que ab lo present capítol promet lo dit Sebastià Camacho en dits noms, pagar al dit Macià Albiñana, notari, en dit cas de obtenir sentència en favor tots los gastos que se hauran fet en dit plet, com són memorial, supplicacions, escriptures, comparendos y demás despachs que convindrà fer en aquells.»

Al cap de tres anys de treball, les gestions encertades d'Albinyana reportaven avanços gegants que presagiaven el final del plet i que aquest seria favorable als 'Sebastians'. Valga per exemple l'estranya concessió a Albinyana del càrrec de «procurador del segrest» (les rendes del vincle s'havien segrestat per precaució en 1673), en un acte en què, per a més inri, va actuar de testimoni Sebastià Camatxo júnior.³⁷⁴ Al remat, tot quedava a casa.

A més d'Albinyana a València, els Camatxo comptaren amb l'ajut professional d'un paisà d'Oliva. Es tractava de don Joan Ciscar (avi de Gregori Maians) i la seua participació es coneix per una declaració molt posterior de don Andreu Ciscar, besnet del susdit. Segons afirmava aquest, «don Juan Siscar, bisagüelo del testigo, era muy inteligente en la jurisprudencia y fue quien dirigió la causa que sobre dicho vínculo o fideicomiso que se litigó siguieron don Sebastián y don Cosme Camacho».³⁷⁵ Per entendre millor el paper intel·lectual de don Joan en el litigi dels seus conveïns, només cal veure la semblança que retrataven els seguidors de Maians i la repercussió del seu avi en la seua formació, de qui deien que «los estudios privados de D. Gregorio eran los que ocupaban la mayor parte de su tiempo, los que formaban su entendimiento con más solidez y á los que debió después su científica y general instrucción. Su abuelo D. Juan Siscar, literato de gran crédito, le aconsejaba las obras que debía estudiar, y él se desvivía en su lectura y prolijo examen.»³⁷⁶

La sentència final es va publicar el 29 de juliol de 1679, açò és, catorze anys després d'haver-se obert el litigi. Els tribunals determinaren que la genealogia presentada pels manxecs era «supuesta, fingida y viciada» i reconegueren als olivers «ser del linaje y parentela del dicho» notari Camatxo.³⁷⁷ Així mateix, admetien que els cosins Sebastià i Cosme posseïen el mateix grau de consanguinitat, però que atenent l'orde de primogenitura la línia prevalent era la dels 'Sebastians'. Conseqüentment, el senyoriu de la Llosa-Beniatia i la resta de béns del vincle van recaure en Sebastià Camatxo Fenollar.³⁷⁸

374 ACCV, Protocolos, 2553 (10 de setembre de 1677).

375 ARV, EC, 1716, exp. 123.

376 M. GONZÁLEZ, 1832: 5.

377 BCCV, sign. 124-6/5 (4).

378 C. MENGUAL, 2022: 84.

Amb tot, en arribar la notícia a Oliva Cosme i Miquel la degueren rebre a disgust, no per inesperada, sinó perquè confirmava l'esvaïment de les seues aspiracions d'estabilitat econòmica i promoció social. La pèrdua del vincle, quan damunt al principi l'havien tingut a tocar, seria un revés difícil d'assumir.

Llevat del malhumor dels 'Miquels', sembla que uns altres aprofitaren millor aquestes noves, en particular les referides a les lloances dels mèrits d'Albinyana. En efecte, casualitat o no, el plebà i els beneficiats de Santa Maria van contractar els seus servicis com a síndic laic i procurador seu. Entre altres assumptes delicats, Albinyana va intervindre en els plets del clero contra la vila sobre «que la vila donàs als beneficiats carns sens la sissa paliada que en lo preu d'ella tenia, aon no el clero fes carniseria per a els beneficiats y ses families»; contra Sant Roc per la demarcació territorial de les parròquies; contra els frares del Pi i els seus drets en els funerals, etc.³⁷⁹ Anys després, en fer balanç de la seua labor, el plebà expressava la seua satisfacció perquè «al reverent clero havia servit el dit ofici [de síndic i procurador] Matias Albiñana, notari, y que havia acudit molt bé en ses obligacions en tota sollicitud, cuydado y llealtat.» En agraïment, els eclesiàstics nomenaren el fill d'Albinyana «abogot extraordinari del clero».³⁸⁰

7.2 EL VINCLE COM A TRAMPOLÍ SOCIAL DELS 'SEBASTIANS'

La declaració successòria en el vincle del notari Camatxo va resultar un excel·lent revulsiu per a la posició socioeconòmica dels 'Sebastians'. Tant era així que la situació prèvia per a la família era de penúria extrema, com testimonia el registre mortuori de la muller de Sebastià sènior, Josepa Piera, en 1677: «no feu testament per ser pobre y no tenir de què testar».³⁸¹ No obstant això, encara pogueren rascar-se la butxaca i pagaren a dos capellans perquè acompanyaren les seues despulls.

La defunció de Josepa serveix per a marcar el punt àlgid del declivi del llinatge a Oliva, almenys del que hem vist fins ara, però la pèrdua de l'estatus anava anunciant-se des de temps enrere. Així, la mare de Sebastià sènior havia mort en 1614 amb un funeral bastant digne (assistida per cinc capellans i cinc frares del Pi), però quan en 1636 li arribà el torn a son pare, el capital domèstic només donava per a un capellà i quatre frares. Tanmateix, allò que més crida l'atenció del soterrament del progenitor és el canvi d'ubicació inicialment prevista per al seu cos, ja que «fon soterrat en la iglésia parrochial de Sant Roch en lo vas del Christo, señalat per conte del fossar».³⁸²

A aquests indicadors de la progressiva degradació dels 'Sebastians' caldria afegir-ne un altre, tal és que es van desprendre de la casa del carrer de l'Abeurador, aquella que la família havia detingut al Raval des de la repoblació del barri posterior a l'expulsió dels moriscos. El motiu i la data de la pèrdua es desconeixen, però quan morí Josepa Piera el matrimoni habitava als Hostals, una zona localitzada davant de la porta de

379 APSM, Varis, núm. 2 (1626-1698); núm. 6 (segles xv-xx); i Correspondència (1490-1776).

380 APSM, Varis, núm. 2 (1626-1698).

381 APSM, Racional de 1677.

382 APSR, QL 2 (23 de març de 1636).

la Mar i que devia el nom als dos hostals que flanquejaven el camí d'accés a la Vila: el de Dalt i el de Baix.

Una de les referències més antigues als hostals, de mitjan segle XVI, parlava de les «cases-ostal de la viuda de mestre Jolià de Camino, pedrapiquer», al voltant de les quals hi havia «l'abeurador de la vila», el «camí de les Eres de la Creu», el «morerall del Bordell», el «camí antigament dit de l'Aturador» i el «camí que davalla a la mar»,³⁸³ però caldria confirmar si aquest indret de la geografia olivera havia sofert transformacions des d'aleshores. En qualsevol cas, que els Camatxo Piera s'hagueren traslladat als Hostals no era casual perquè era el lloc on residia una de les seues filles, casada amb un fill dels Colomar.³⁸⁴

Als Hostals, ¿viuriem allotjats en algun dels dos establiments o en un habitatge contigu? El més raonable és que disposaren d'una casa, per menuda que fora, però no està documentada ni en el patrimoni dels 'Sebastians' ni en el dels Colomar. De fet, ara per ara no consta que al voltant dels hostals existiren domicilis particulars, i les comptadíssimes vegades que al llarg del segle XVII es registra un *veí* d'aquesta zona, es tracta del mateix hostaler (1628) o d'hostes (francesos, en 1678 i 1679). Per això, per si tenien alguna relació directa amb els hostals, acudim a l'explicació d'Eugenio Ciscar sobre aquests edificis i els servicis que proporcionaven:

[...] el hostel (mesón) [...] era la taberna típica, pero también se vendían allí algunos alimentos, podían comer y pernoctar los forasteros; disponía de un *pou* propio para abastecerse de agua, un patio y establos para recoger las caballerías de los viajeros y alimentarlas de paja y algarrobas; en su interior, una nave amplia con mesas, una *cuina* al fondo con su chimenea, alguna habitación susceptible de servir de zona de juegos, y una primera planta alta donde algunas *cambres* podían servir de dormitorio o almacén.³⁸⁵

Tornant als Camatxo, per aquest panorama previ a la declaració successòria marcat per la fretura, el contrast amb el que va vindre després encara va ser major, ahora que corroborava la relació causa-efecte entre la possessió del vincle i la projecció social que oferia. Els fets i les dates parlen per ells mateixos: si en juliol del 79 es pronun-ciava la sentència a favor de Sebastià sènior, el mes següent era el seu fill, Sebastià júnior qui contractava matrimoni, i no amb qualsevol donzella. Esperança Coratjà pertanyia a una família de mercaders allerats de València, la qual havia vist que el d'Oliva era un bon partit.³⁸⁶ El casament va ser tan immediat que denota que l'aliança entre ambdós llinatges s'havia negociat amb certa anterioritat. En la recta final del

383 AHNOB, Osuna, C. 1441.

384 APSM, Racional de 1669 i 1673.

385 E. CISCAR, 1998: 50.

386 C. MENGUAL, 2022: 89.

plet Sebastià júnior s'havia traslladat a València, segurament per a seguir de prop l'evolució de la causa, així que durant aquest període ben bé pogueren reunir-se les parts a la ciutat per a convindre els detalls. Com a curiositat, perquè Sebastià poguera dissimular la seua humilitat i poguera moure's per l'urbs amb la decència suficient, el seu procurador, el notari Albinyana, li havia avançat de bestreta algunes quantitats «*pro alimentis et vestimentis*».³⁸⁷

Deixant de banda l'aliança matrimonial i els beneficis mutus que d'ella es derivarien, el fet més estrany d'aquesta unió és que quan Sebastià júnior va portar a l'altar a Esperança rondava les trenta-set anyades, una edat avançadíssima per a l'època. Cap la possibilitat que s'haguera casat anteriorment, però això sí, descendència no n'havia tingut. Fora com fora, la parella es va instal·lar a València i allí transcorregueren els primers anys de vida conjugal.³⁸⁸

Amb motiu del casament estava previst que la núvia aportara una sèrie de béns valorats en 560 lliures –un import elevat–, entre els quals hi havia mobles, objectes i teixits idonis per a proveir la nova llar d'un parament distingit.

TAULA 9	
Parament de casa dels Camatxo Coratjà	
Mobles	Valor
Set cadires de vaqueta ab claus daurats	16 lliures
Sis taburets de vaqueta ab claus daurats	14 lliures
Dos bufets de nogal	7 lliures
Dos taburets alts de vaqueta	1 lliura
Un guarda-ropa de nogal en cinch calaixos	15 lliures
Un bufetillo de nogal	18 sous
Una mesilla de llit	10 sous
Un scriptori de pi	6 lliures
Cinch caxes, la una de nogal y les altres de pi	4 lliures 10 s.
Quatre caxetes chiquetes	1 lliura
Un contadoret	4 sous
Una altra caxa	4 sous
Un llit sancer de nogal ab lo caps daurats	5 lliures
Dos empostats de llit	1 lliura 4 sous
Set matalafs	13(?) lliures
Un almari de pi tinit de vert, negre y jaspent	2 lliures

387 ACCV, Protocolos, 2557 (29 de març de 1681).

388 C. MENGUAL, 2022: 90.

Imatges devocionals	Valor
La image de Nostra Senyora de Agost en una vidriera en tots sos aliños	20 lliures
Un retaule de la Puríssima	1 lliura
Un quadro de masoneria de la Mare de Déu, el Niño Jesús y Sant Josep	2 lliures
Un quadro daurat de la Mare de Déu	12 sous
Un almariet en un Niño de pedra	1 lliura
Un altre almariet en una Mare de Déu de pedra en lo Niño al bras	1 lliura
Un quadret daurat en la Mare de Déu y el Niño	10 sous
Teixits	Valor
Una antipuerta de seda ab sa gotera	1 lliura 4 sous
Una antipuerta de chamellot carmesí	16 sous
Dos antipuentes teixit de casa	16 sous
Una gotera de alcova de seda	6 sous
Dos cortines de seda blaves	1 lliura
Huyt llansols	12 lliures
Dotzena y mija de torcaboques	2 lliures 14 s.
Dos jochs de coxineres	1 lliura
Mija dotzena de tovalloles	1 lliura 4 sous
Altres	Valor
Una conca, caldera y poal de coure	5 lliures
Cinch candeleros de bronze	1 lliura 10 sous
Una pastera	6 sous
Dos seps de devanar y un forent (?)	10 sous
Una arpa	1 lliura 10 sous

Font: ACCV, Protocols, 5124 (14 d'agost de 1679).

El lligam amb els Coratjà, però, va ser curt per la mort prematura d'Esperança, succeïda abans de desembre de 1683. A més, el matrimoni no havia tingut prole, així que el contacte amb la família política es va esvaïr aviat.

Amb tot, la prova definitiva de l'ascens social dels 'Sebastians' arran de la possessió del vincle es va produir en el segon matrimoni del júnior, celebrat en gener de 1684.³⁸⁹ En aquesta ocasió, els Camatxo emparentaven amb els Claramunt, uns patricis ennoblits de València. Aquesta nissaga tenia arrels cavalleresques, tot un símbol de prestigi, raó per la qual estaven adscrits al rang elitista dels *generosos*. Segons els tractadistes contemporanis, l'estament dels cavallers es componia de quatre classes, i en referència als *generosos* es deia que «los de tercera se llaman oy *generosos* y antiguamente *doncells* y son lo mesmo que hijosdalgo en Aragón. [...] Todas estas quatro

389 ACCV, Protocols, 27707 (índex de 1684).

especies o grados de nobleza están comprendidos debaxo de la razón general de *cavalleros* [...]»³⁹⁰ A l'Oliva del segle XVII, també s'hi trobaven representants d'aquest estament, com ara els d'Osta, els Miró, els Pasqual i els Maians.

Com a membres de la baixa noblesa, els Claramunt anteposaven al seu nom el tractament distintiu 'don/dona', per això la segona muller de Sebastià júnior sol aparèixer a la documentació com «dona Teresa Claramunt». Com que el tractament pertanyia al seu llinatge, Teresa el va ostentar tota la seua vida, però el seu marit no tenia dret a emprar-lo. Al contrari, si el llinatge ennoblit era el de l'home, la dona el podia assumir amb normalitat.³⁹¹

Llevat de l'esplendor dinàstica, el vertader atractiu dels Claramunt estava en el seu conglomerat d'immobles a la capital, si bé aquest patrimoni procedia dels Ricart, que era la línia materna de Teresa. Així, fruit del conjugí dels Claramunt i els Ricart la segona muller de Sebastià s'havia criat en un entorn privilegiat, amb el paratge dels primers i la fortuna dels segons. Pel costum de l'època, el gruix dels immobles els va heretar el germà major de Teresa, però ella i l'altra germana reberen tres de les cases, segurament amb la intenció d'engrossir-los el dot (Taula 10). De fet, el dot de la germana va ascendir a 1.000 lliures,³⁹² és per això que el de Teresa degué ser molt similar. Un dot tan espectacular com aquest haguera sigut impensable per als 'Sebastians' d'abans de 1679.

TAULA 10	
Patrimoni immoble dels Claramunt a València	
Immoble (unitats i tipus)	Localització
Tres portals de cases	Pl. de l'Olivera
Una casa	C/ Bolseria
Una casa	C/ Cavallers
Una casa	Tendetes de Campanar
Cinc portals de cases	C/ les Barques
Dos escaletes	Pl. les Barques
Una casa baixa i escaleta	C/ de la Barraqueta
Hostal dels Reis	C/ Tapineria
Una casa (*)	Pl. de la Seu
Una casa baixa i escaleta (*)	C/ Russafa
Una casa (*)	C/ Nou de Pescadors

Font: ACCV, Protocols, 2079 (23 de març de 1678).

[(*) Cases de Teresa i la germana]

390 H. DE SAMPER, 1669: 257.

391 Vegeu, per exemple, el cas d'Anna Maria Camatxo amb el segon marit en C. MENGUAL, 2022: 76.

392 ACCV, Protocols, 1711 (31 de maig de 1687).

Una singularitat més caldria afegir a la família dels Claramunt, tot i que anecdòtica, perquè el pare de Teresa era prevere. Tanmateix, no es tractava d'un eclesiàstic temptat pel pecat de la carn, sinó en una vocació tardana. En efecte, «mossén Christòfol Claramunt, generós, prevere» havia rebut els ordes sacerdotals després de la mort de la seua muller.

Les novetats derivades del segon enllaç de Sebastià Camatxo júnior no van acabar ací, perquè, a diferència de l'anterior, la parella es va traslladar a Oliva, on van establir la seua residència. És previsible que els 'Sebastians' adquiririen algunes terres per ampliar el seu escanyolit patrimoni previ, però la manca de capbreus en aquesta cronologia impedeix oferir dades completes. Un altre tant ocorre amb les cases, per bé que per algunes referències secundàries se sap que arribaren a tindre'n tres: una al carrer de l'Hospital –possiblement el domicili conjugal– i dos al carrer Major. D'aquestes últimes, una fitava «en cases de Vicent Machause, de Leónida Rodrigo, en muralla carreró enmig y en dit carrer»,³⁹³ i l'altra «por enfrente con el convento de las monjas de Sancta Clara dicha calle en medio, por un lado con casa de Luis Maians calle en medio, por otro con casa de Ambrosio Peña, y casa de Pasqual Maians».³⁹⁴

Aspecte actual d'una de les cases dels 'Sebastians' al carrer Major.

393 APSM, Llibre de la renda en censals, deutoris i llegats (1745-1847).

394 ACCV, Protocols, 9768 (27 de gener de 1718). En l'actualitat, es tracta de la casa amb el núm. 14.

No obstant això, solien passar «algunas temporadas largas» al senyoriu de la Llosa-Beniatia, segons declaraven els seus propis vassalls. Un d'ells, per exemple, afirmava que «el testigo ha conocido muy bien de trato, vista y comunicación a [...] Sebastián y Teresa, señores del lugar de Llosa de Camacho, de donde el testigo es natural, y haver ido frecuentemente a dicho lugar a morar en él y a percibir sus derechos y frutos.»³⁹⁵

Encara que, certament, les estades al senyoriu es podrien justificar per les raons que indica el testimoni, crida l'atenció que dels quatre fills que tingueren, tres nasqueren a la Llosa.³⁹⁶ Podria tractar-se de mera coincidència, fruit d'aquelles «temporadas largas», però cal tenir en compte la polèmica que llavors hi havia oberta a Oliva sobre les parteres i les ordes del plebà, qui havia instaurat «obligació de fer obrir les dones que's moren preñades, per a que la criatura es bateges». Per això, sembla més plausible que per escapar d'una eventual carnisseria, aprofitaren les darreres setmanes de l'embaràs per visitar *casualment* els seus dominis.

Per entendre la determinació del plebà en la mesura, així com el rebuig que sentien les famílies, només cal llegir una anotació de la parròquia sobre el tema, la qual té com a protagonista Roc Salelles, que per a més inri era el notari particular del clero de Santa Maria:

[...] El doctor Jacinto Roses, prevere, plebà d'esta iglesia parrochial de la vila de Oliva, com a tant gelós y cuidadoso de la salvació de les ánimes, anant tant solícito en que ninguna de sos feligresos malográs el fi per a que Déu la avia criada, advertí que en Oliva morien algunas dones preñades y que les criaturas morien també sens bategar-se per omisió de aquellas personas a càrrech de qui estava el cuidado de fer les diligències per a fer-les bategar, procurà y diligencià que después de mortes les fesen obrir y traguesen la criatura y la bategasen.

Y estant molt confiat que u farien, quant venia el temps de aver o de fer no volien, y d'esta manera quedaven privadas les animetes del descans de la eterna benaventuransa. Y per a que no es burlasen d'ell conforme avien fet en altres ocasiones, ans que morís Maria Miñana, muller de Roch Salelles, notari, que morí en 23 de juliol 1692, exortà al dit Salelles per a que la fes obrir después de morta y bategasen la criatura, y vist que no u volia fer, donà avis al governador y el governador o feu fer, estant allí el doctor en Medicina y Juseph Sempere, cirugià, que fonch qui la obrí.

[...] y per a que en lo devinidor ne aga memòria y no es repugne el fer una obra tan bona y del servici de Déu o continuí [escriví] en 7 de mars 1694. Sanchis, archiver.³⁹⁷

395 ARV, EC, 1716, exp. 123.

396 C. MENGUAL, 2022: 90. Parlem de Rosa, Sebastià i Cristòfol, nascuts respectivament en 1684, 1686 i 1690, mentre que Silvestre –albat– ho feu en Oliva en 1687.

397 APSM, Varis, núm. 2 (1626-1698).

7.3 AFECTACIONS FAMILIARS I PATRIMONIALS DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ

En aparença, la vida de Sebastià sènior després de l'obtenció de la declaració successòria de 1679 va ser plàcida, residint a Oliva i casant les darreres filles amb pretendents de la contrada.³⁹⁸ En tot moment va disposar de l'estreta col·laboració del seu fill, Sebastià júnior, per atendre els assumptes senyoriais, no en va tard o d'hora acabaria posseint el vincle com a únic baró de la fillada. Per això sorprén que en 1690 el pare decidira cedir-li la titularitat del fideïcomís perquè fora ell, el jove, qui percebera i administrara les rendes del senyoriu, dels censals i dels lloguers de la casa de València.³⁹⁹

Malauradament, Sebastià júnior només va ostentar aquesta responsabilitat dos anys, ja que en novembre de 1692, «estant malalt en lo llit de greu malaltia detengut, de la qual tem morir», va dictar l'última voluntat. Pel que fa al patrimoni, va concedir a dona Teresa l'usdefruit de tot, tant dels «béns vinculats y que són de la herència del quòndam secretari Camacho», com dels béns propis, «so és, respecte dels que tinc lliures i haja adquerit». Ara bé, li imposava dos límits clars: per als vinculats, «fins que Sebastià Camacho fill y hereu meu haja cumplit edat de vint anys o haja pres estat», i per als propis, «tan solament vivint viuda casta y sins marit».⁴⁰⁰

Les clàusules testamentàries restants les va reservar per a planificar el seu funeral, com era habitual. Per falta d'una capella-panteó com la dels 'Miquels' al Pi, va ordenar ser sebollit en el vas comunitari del Roser, a Santa Maria. Llevat d'açò, la resta de les pompes fúnebres eren les adequades a un benestant d'Oliva del seu nivell, com ara destinant 50 lliures per bé d'ànima, perquè entre altres coses «el dia de mon enterro [...] en la processó de aquell assistixquen y acompanyen lo meu cos y cadàver tot lo reverent clero y capellans de Oliva». Per si no n'hi haguera prou, encara va disposar una obra pia de major distinció, tal era la institució d'un perpetua de misses:

[...] Ítem, vull e man que sobre mos béns y herència sien carregades cinquanta lliures en propietat i ànnua [pensió] de cinquanta sous per dona Teresa Claramunt [...] per a que de aquells se haja de celebrar un aniversari per ànima mia y dels meus en la iglésia parroquial de Oliva el dia del gloriós Sant Sebastià.

Per a major realç, per iniciativa de dona Teresa el cos del seu marit va ser introduït en un taüt fet *ex professo*, un objecte que aleshores era elitista.⁴⁰¹ Normalment, era el mateix testador qui ho demanava, com per exemple va fer la beata Vicenta Bertomeu en 1690 (50 lliures per bé d'ànima i «sia portat lo meu cos y cadàver dins un ataüt a

398 Prèviament, s'havia maridat Francesca (1665, amb Francesc Ferrer), Maria (1666, amb Gaspar Colomar) i Josepa (1673, amb Abdó Llidó). Després del plet ho feren Esperança (1687, amb Salvador Arlandis) i Àngela (1689, amb Dionís Torres) (APSR, QL 3 i 4).

399 C. MENGUAL, 2022: 88. Sebastià sènior va faltar dos anys després, a la Llosa.

400 ARV, EC, 1716, exp. 123.

401 APSM, Llibre de culte i fàbrica (1638-1854); i Racional de 1692.

dita sepultura») o don Joan Ciscar en 1712 (100 lliures i «el gasto que se oferirà en fer-li un ataüd en què vol ser soterrat»),⁴⁰² De vegades, inclús, reposar en un fèretre tenia un valor pràctic afegit, tal com s'explicava sobre el funeral del mercader ric Pere Gallart de Sostrada (1619): «elegeix sepultura en la yglésia del convent y monestir dels frares de Nostra Senyora del Pi y vol ser soterrat ab lo hàbit del pare Sent Fransés y en atahüt per a que quant sia feta y obrada la capella de Nostra Senyora de la Concepsió en la yglésia nova que's fa en dit convent, la qual capella té establida, lo puguen més còmodament treslladar en la sepultura que's farà en dita capella.»⁴⁰³

En virtut de la disposició marital, Teresa va governar el senyoriu de la Llosa –i la resta del vincte– uns vint anys, primer entre 1692 i 1706 (any en què el primogènit assolí l'edat prescrita pel pare), i després entre 1708 i 1715. El motiu d'aquestes dues senyories o regències és que el primogènit va morir prematurament als vint-i-dos anys, solter i sense descendència, el que la va obligar a reprendre les regnes del patrimoni familiar fins que el secundogènit fora adult. Durant aquest llarg període es va involucrar amb decisió en la gestió, com palesa la quantitat i la varietat de documents sobre la seua activitat com a regent. Entre altres, va ampliar i consolidar el feu dels Camatxo establint terres als vassalls, es va enfrontar judicialment al baró d'Alcalalí pel terç delme, tractava amb els llogaters del casal de València...⁴⁰⁴

Gràcies a aquesta nombrosa documentació se sap que dona Teresa va seguir residint a Oliva, a pesar que a la ciutat haguera trobat moltes comoditats al caliu dels Claramunt, potentats en extrem i amb els qui mantenia una excel·lent relació afectiva. Com a curiositat, aprofitava les estades a València per a comprar teles sumptuoses i robatge, les quals imaginem que causarien sensació entre les seues companyes de l'elit local olivera.⁴⁰⁵

El seu compromís de residència era tal, que només va abandonar la vila comtal a causa de l'ocupació francesa, en el marc de la guerra de Successió al tron espanyol i els setges de Dénia. A pesar del clima prebèl·lic anterior a la proclamació de l'arxiduc com a rei (18 d'agost de 1705),⁴⁰⁶ Oliva devia semblar un lloc segur, més quan havien demostrat fidelitat a Felip V quan havia sol·licitat ajut econòmic per a la defensa de Barcelona. Segons consta, el clero de Santa Maria va col·laborar amb el «donatiu voluntari que es fa per a sa magestat per a la cavalleria de Barcelona», enviant 30 lliures. Al *Manual de diferents coses* s'hi va plasmar amb les següents paraules:

[...] En 4 de desembre del any 1704 el doctor Jacinto Roses, plebà, [...] proposà que havent rebut este clero en dies passats dos cartes, la una del señor vicari general de 30 de octubre y la altra del secretari dels Estaments de 22 de dit mes, les quals cartes notificaven que havent sa

402 APSM, Obres pies i testaments (1664-1720).

403 APSM, Testaments i clàusules testamentàries (segles xv-xvii).

404 C. MENGUAL, 2022: 94.

405 ACCV, Protocols, 4892 (21 de maig de 1701); i 4894 (31 de març de 1703).

406 J. E. ALONSO, 1998:131. Gandia va caure entre l'11 i 12 de desembre.

magestat encarregat en carta de 3 de setembre del present any a este regne que contribuïxca en lo magor número de cavalls que puga per a ocurrir en Cataluña a les invasions del enemich, y contribuint les ciutats, viles y llocs del present regne en lo servici de 600 infants, ha determinat el señor arçobispo donar permís per a que contribuïxca el estat eclesiàstich voluntàriament en part de dit servisi, lo qual estant proposat en dies passats y determinà per la magor part dels residents de esta yglésia es fera deligència de lo que els demás cleros servien a sa magestat, se ha tengut la noticia que el clero de Sant Thomàs apòstol servia en la cantitat de 30 lliures y el de Sant Miquel en la mateixa cantitat, y determinaren tots los capitulars ser de parer servira este clero a sa magestat en la cantitat de dos doblons de a huit, que fan suma de 30 lliures.⁴⁰⁷

A partir d'ací, el conflicte armat va arribar a la Safor i tot va quedar capgirat. A Oliva bàsicament distingim dues fases, lligades a les grans fites polítiques de la batalla d'Almansa i la caiguda de Dénia: una inicial d'ocupació austriacista (agost de 1705-abril de 1707) i una subsegüent borbònica (abril de 1707-novembre de 1708). Lògicament, la vida quotidiana va quedar alterada des del primer instant, com veiem als llibres de la confraria del Roser, on es diu que «en lo ayñ 1705 en 1706 no es feu nova elecció y així proseguiren los mateixos oficials».⁴⁰⁸ No obstant això, encara existia bastant seguretat per a la població, com demostra que el flamant cap de família, Sebastià Camatxo Claramunt, es desplaçara a València a cobrar uns lloguers, mentre sa mare continuava residint a la casa. A les ordes del cèlebre capità Basset, Oliva obeïa les seues imposicions i es fortificava davant un eventual atac del bàndol contrari, tot i que calgué emprar els diners recaptats per a la construcció de l'església nova. Així, a través de

[...] don Gerónimo Pasqual, clavario que fue de dicha administración, dio de estos efectos a la presente villa en sesenta doblones en oro, a saber es: çiento noventa dos libras y dies sueldos que sirvieron para entregar a don Juan Bautista Bazet quando estava en la villa de Alzira, y treinta y ocho libras y dies sueldos que sirvieron para armas para la defensa de esta villa.⁴⁰⁹

Les mateixes dificultats econòmiques es mantenien quan es va girar la truita i l'exèrcit francès prengué el control, establint a Oliva una de les bases d'operacions per al setge de Dénia. Altra vegada s'exigiren diners, i altra vegada hagueren d'acudir als fons de la parròquia, d'on extragueren «mil çiento veinte y seis libras nueve sueldos y onze dineros, que el dicho don Gerónimo Pasqual de efectos de dicha administración pagó por cuenta de esta villa en esta forma: mil ochenta y ocho libras por el donativo

407 M. MARTÍ, 2017: 90; i APSM, Varis (segles xv-xx), núm. 6.

408 APSM, Confraria del Roser, llibre 4 (1650-1879).

409 APSM, Diferents papers de l'obra nova de Santa Maria (segle xviii).

del caballero Dasfeld quando estava sobre el sitio de Denia en el año mil setecientos y siete, y las restantes [...]».⁴¹⁰

Tanmateix, el canvi de signe polític va comportar l'extorsió i la barbàrie. En relació a d'Asfeld, Josep Sanchis referia que «en els seus actes és tan diabòlic, que a més de cobrar les quantitats sol·licitades, mana demolir aquelles cases no ocupades per haver sigut en principi desposseïdes i, en conseqüència, deixades en abandó per aquells que van desertar de la vila davant la presència francesa». La desolació era tal que les autoritats locals d'Oliva escrivien per carta al duc transmetent-li que «motivando estas contribuciones no solamente a que no se restituian a esta villa los que abandonaron sus casas, sino a que los desamparen los que se quedaron»; o també que «la cosecha de trigo en que afianzábamos algún consuelo se desgració, de manera que los que pretendían recoger cien caíces, no tendrán dies, y para esto a sido preciso valerse del ardit de traer la espiga a casa».⁴¹¹

Com a testimoni de la brutalitat del general d'Asfeld, als registres comptables de Santa Maria trobem un parell d'anotacions sobre algunes de les cases afectades per la seua crueltat. A tall d'exemple, dels habitatges del sastre Francesc Climent i del matrimoni de Miquel Salort i Pasquala Pissarro s'aclareix que «perí la cassa en la entrada de tropas», i en els d'altres, com la dels Gisbert «en lo carer de la Goleta», va ser incendiada: «aver cremat la cassa en la entrada de les tropas».⁴¹²

A banda dels habitatges demolits i incendiats, altres foren requisats per a allotjar a les tropes. La residència de dona Teresa va ser un d'aquests, ja que es diu que «de dicha cassa se hizo quartel». La família degué ser desnonada a la força i amb violència, pel fet que l'arxiu del llinatge («los papeles y sentencias») va quedar al domicili a mercé de l'ocupant, sofrint gran dany («han padecido ruina»)⁴¹³ De situacions com aquesta és al que semblen al·ludir les autoritats municipals en una altra carta al duc, quan li relataven «el exceso que hicieron las reales tropas en las casas que encontraron yermas en la primera entrada, rompiendo y saqueando quanto en ellas se encontraron, y muchas dellas habitadas a vista de sus dueños, se llevaron alguna ropa y cavaladuras, no dejando recurso alguno».⁴¹⁴

Amb aquest panorama per davant en què s'afirmava que «esta villa camina a un total exterminio», no és estrany que dona Teresa i els seus fills abandonaren Oliva i es refugiaren a la Llosa, on a més no hi havia guarnició militar. Per motius que es desconeixen la família ja no va tornar a Oliva després que les tropes marxaren,

---

410 Ibidem. Tampoc es va recuperar la rutina a les institucions, ja que a la confraria del Roser «en los anys 1707, 1708 y 1709 foren elegits magorals de la lloable confraria de N^a S^a del Roser Francisco Blay y Silvestre Fuster, continuant los demás oficiales en los mateixos encàrrecs per causa de no haver-se pogut la dita confraria juntar en los dies acostumats per les turbacions del temps» (APSM, Confraria del Roser, llibre 4 [1650-1879]).

411 J. SANCHIS, 2016: 134-135.

412 APSM, Censals (1627-1683).

413 ARV, EC, 1716, exp. 123.

414 J. SANCHIS, 2016: 232.

possiblement per l'estat de devastació en què havia quedat el seu patrimoni. La Llosa, per tant, es va convertir en el seu lloc definitiu de residència.⁴¹⁵

Vista de la Llosa de Camatxo, amb Oliva al fons.

La presència dels ‘Sebastians’ a Oliva finalitza ací, tot i que els fills de dona Teresa hi conservaren lligams socials i interessos patrimonials durant les seues vides, com tindrem ocasió de descobrir en el tancament. Així mateix, ens referim a la presència masculina, perquè la femenina (és a dir, les cinc germanes Camatxo Piera) van romandre a Oliva fins al final dels seus dies.⁴¹⁶ Tanmateix, en la mentalitat de l’Edat Moderna no es contemplava que elles transmeteren el llinatge, donat que basant-se en el dret romà consideraven que «la voz *linage* comprende en el sentido propio tan solamente a los agnados o descendientes por parte de padre», o el que era el mateix, «los hijos no siguen la familia y nombre de la madre, sino del padre, y el linage que distinguía las familias no lo recibían los romanos de la madre, sino del padre.»⁴¹⁷

415 C. MENGUAL, 2022: 97.

416 Cronològicament: Josepa en 1702, Francesca en 1709, Maria en 1716, Esperança en 1731 i Àngela en 1737 (APSR, QL 5 i 6).

417 BV, XVIII/510 (18).

7.4 EL PATRIMONI EN VENDA. LA DAVALLADA DELS ‘MIQUELS’

Quasi en paral·lel a la fulgurant promoció social dels ‘Sebastians’, l’altra línia dels Camatxo va experimentar el procés invers. En efecte, després d’haver capitanejat l’èxit del llinatge durant bona part del Sis-cents, cap a finals de la centúria els ‘Miquels’ manifestaren símptomes de problemes financers, els quals constituïren el preludi de la gran davallada posterior.

El canvi de conjectura sembla que s’originà arran de la mort de Miquel Camatxo Savall en 1694, no debades havia sigut el motor econòmic de la família. Aquest, com a bon potentat, va tindre un funeral de primera gràcies a les 50 lliures per bé d’ànima que es va deixar: «fonch portat a soterrar al convent de Nostra Senyora del Pi [...] ab assistència de tot lo reverent clero, del curat de Sant Roch y dels religiosos de dit convent. Digueren-li tres misses cantades, ab sis responsos.»⁴¹⁸ Així mateix, per a major ostensió de riquesa, «es dexà un perpetual de 50 lliures a rahó de un sou per lliura celebrador en esta iglésia [de Santa Maria] per ànimes de Miquel Camacho, Sebastiana Garcia, sa muller, y Cosme Camacho, son germà. Se ha de carregar sobre ses terres.»⁴¹⁹

D’entrada, sorprén la inclusió de Cosme en el perpetual, però cal saber que quan aquest havia finat en 1682 sense descendència havia nomenat per hereu el seu germà.⁴²⁰ I d’ací l’obligació, diguem-ne moral, de Miquel per vetlar per la salvació de l’ànima del seu parent.

D’aquesta manera, el patrimoni voluminós de Miquel es va dividir entre els seus tres fills, el que ja suposava el debilitament de la fortuna familiar, si bé el repartiment va ser desigual. A pesar de disposar de dades fragmentàries, s’aprecia una clara i inexplicable distinció entre els fills, ja que el gros de la hisenda va recaure entre el secundogènit i el terciogènit –Josep i Miquel, respectivament–, mentre que el primogènit –Francesc– no va rebre res, aparentment. Així, el segon va obtindre unes quaranta-una fanecades del pare (vint d’horta i vint-i-una de secà) i el tercer unes quaranta-tres (huit d’horta, cinc de marjal i trenta de secà). Segurament per compensar el menor valor del secà, a aquest darrer també li va tocar la casa de la botigueta.⁴²¹

Francesc, en canvi, només apareix com a propietari de deu fanecades d’horta, les quals procedien, per més senyes, de l’herència de Cosme. Per això, per tal de pal·liar la descompensació del pare, a aquest primer fill li calgué recórrer a la compra de terres per ampliar els seus béns i les possibilitats de vida. Com a mínim, va adquirir vint fanecades «de tierra secana plantada de algunas higueras y cepas», valorades en 30 lliures, situades a la Raconada.⁴²²

418 APSR, QL 4 (29 d’abril de 1694).

419 APSM, Racional de 1694.

420 APSM, Censals, núm. 4 (1700-1754), lligall 44.

421 AHNOB, Osuna, C. 1412-2.

422 AHNOB, Osuna, C. 603, núm. 59 (1701).

Amb independència de la major o menor porció del patrimoni patern rebut, la situació econòmica de cap dels tres fills no era boiant, a jutjar pels sengles préstecs que requeriren. Gràcies al finançament de Santa Maria, que durant l'Edat Moderna actuava com una institució de crèdit local, «en 18 de setembre 1694 Francés y Miquel Camacho, germans, feren exida de caixa d'esta iglésia de les contra escrites 149 lliures 17 sous [...]».⁴²³ Després, en 1696, va ser Josep qui sol·licitava 250 lliures; i darrerament, «en 7 de desembre 1699 Miquel Camacho y Vicenta Piera, còniugues, feren eixida de la caixa de la present iglésia» de 144 lliures.⁴²⁴

Com sabem, aquest tipus de crèdits eren concedits a canvi d'una pensió anual fins que es redimira l'import original íntegre i s'aportara un aval hipotecari. Josep, per exemple, havia pres les 250 lliures amb l'obligació de pagar al creditor 16 lliures cada any, presentant com a garantia dènou fanecades del seu haver. A més d'aquests gravàmens imposats per ells, els tres germans havien de satisfer les obligacions creditícies que arrossegava el patrimoni familiar, ja foren deutes contrets pels seus parents pròxims o per antics propietaris de les terres i les cases.⁴²⁵ Sense anar més lluny, en 1661, «Cosme Camacho y Ysabel Juan Ferriol, cònjugues, veneren y originalment carregaren a favor del reverent clero [...] 140 sous pagadors tots anys en 15 de dehemebre, los quals se poden quitar per preu de 140 lliures, imposats sobre sis fanecades de terra orta franca en lo terme de Oliva en la partida de les Pasadores [...] y generalment sobre tots sos béns.»⁴²⁶ La pensió sobre l'horta de les Passadores, però, no era l'única contribució del terreny perquè anteriorment ja s'havia deixat per aval en 1519 («por Alí Fadal y su mujer»), 1538, 1577, 1603 i 1637.⁴²⁷ Al remat, entre préstecs vells i novells, aquesta onerosa horta pagava més de 20 lliures a l'any, distribuïdes en huit terminis.⁴²⁸

Dels tres germans la línia genealògica dels 'Miquels' només es va perllongar a través del benjamí. Amb ell, Miquel Camatxo Garcia, el llinatge va entrar en una altra fase agreujada d'asfíxia econòmica, segurament derivada de l'etapa d'endeutament precedent. Pel que sembla, el préstec de 144 lliures de 1699 havia resultat insuficient per portar estabilitat, i per això des de 1704 el matrimoni va començar a vendre a bon ritme algunes de les seues possessions. Només en huit anys es despregueren de

423 APSM, Llibre d'administració d'Àngela Pasqual (1689-1800).

424 *Ibidem*; i Censals, núm. 3 (1650-1699). És el mateix préstec referit per J. BLAY, 1960: 105, amb un error de transcripció de nom i data («Miguel Camacho y Vicenta Pusa», «diciembre de 1639»).

425 Encara més, altres càrregues d'índole eclesiàstica, dominical i municipal planaven sobre «las fincas heredadas» com «una inextricable red de impuestos, deudas e intereses» que al propietari «cada día le hundía más en la miseria y que, podemos decir, le hacían alternar entre el mal vivir y el bien morir.» (J. CAMARENA, 1978: 205).

426 APSM, Censals, núm. 4 (1700-1754), doc. 44.

427 AHG, DA 870, f. 93.

428 Per aquesta circumstància, els Camatxo eren un dels principals deutors de la 'banca' de Santa Maria, per darrere de la Vila (atorze pensions) o el plebà Roses (tretze pensions). Altres benestants com els Ferrandis, els Salelles o els Ciscar en pagaven menys (sis/set pensions) (APSM, Quadern de registre de col·lecta de 1701-1709).

trenta-set fanecades i mitja (d'horta, marjal i secà) i seccionaren la casa del «carrer que pucha [...] al forn de les Fateres», contigua a la séquia mare.

TAULA 11			
Béns venuts per Miquel Camatxo i Vicenta Piera (1704-1712)			
Any	Extensió i localització	Preu	Comprador
1704	Part d'una casa al Raval	–	Bernat Ripoll
1705	11 fanec. d'horta a les Passadores	700 lliures (?)	Joan Antoni Maians
1708	12 fanec. de marjal en la Raconada	50 lliures	Pere Vicent Vidal
1709	10 fanec. de secà en el Cambronar	50 lliures	Miquel Malonda
1709	2,5 fanec. de marjal en les Marjaletes	28 lliures	Francesc Sebastià
1712	2 fanecades de secà en el Collado	60 lliures	Miquel Ferrandis de M.

Font: AHD, F. Històric, 315/20; AHG, DA 859, 860 i 861; AHNOB, Osuna, C. 1412-2.

Aquest era l'escenari deplorable en què es trobava el nucli familiar quan Miquel Camatxo Garcia va faltar en 1714.⁴²⁹ Amb tot, el seu funeral encara va ser lluït, deixant 30 lliures per bé d'ànima i ordenant en el testament

[...] que quando la voluntad de Dios Nuestro Señor fuere cervido de llevarme de esta precente vida a la otra, mi cuerpo sea enterrado en la yglecia del convento de el Pino de el seráfico San Francisco en la capilla de San Francisco Xavier, con la asistencia de la parroquia de San Roque y del reverendo clero de dicha villa de Oliva, y que mi cuerpo sea vestido con el ábito del seráfico San Francisco y que el día de mi entierro sea dicha y selebrada una misa cantada de réquiem en la dicha capilla de San Francisco [...].⁴³⁰

Cap la possibilitat que s'aventurara en negocis ruïnosos, com ara arrendaments, perquè en una clàusula del referit testament al·ludia a «mis trabajos» com un sector en el qual havia malbaratat els recursos conjugals:

[...] Ýtem, mando que todas mis deudas sean pagadas y que a la dicha Vicenta Piera, mi legúitima y amada muger, se le pague y restituya su dote de lo mejor de mis bienes sin disminución alguna, aunque se encuentre en algunos contratos aver vendido la dicha mi muger algunos de los bienes de mi herencia o de su dote, por averse obligado conmigo, pues todo a sido a mi voluntad y para alivio de mis trabajos, lo que declaro para que no quede en cosa alguna perjudicada en su dote.

429 APSR, QL 5, fol. 415v.

430 APSM, Obres pies i testaments (1664-1720).

Indefectiblement, rere la desaparició del pare, l'economia familiar es veuria més afectada, especialment perquè deixava una fillada de quatre barons menors d'edat. Per això, i continuant amb la inèrcia dels anys anteriors, Vicenta va prosseguir alienant algunes parcel·les més de la hisenda familiar.⁴³¹ Una d'elles, ben curiosa per la informació que inclou l'escriptura, va ser d'onze fanecades de secà «en dos pedasos contiguos, sitios en el distrito de les Senioles, un pedaso de 7 hanegadas plantado de moreras y el otro de quatro hanegadas [...]», una venda que la vídua admetia que feia «por pagar, satisfacer y corresponder los créditos» que acumulava; entre altres: al clero de Santa Maria «24 libras devidas de réditos devengados», a Josep Tur «12 libras de dineros que nos prestó», a l'apotecari Francesc Sanxo «dies libras devidas al dicho de medicinas que hemos tomado de su casa» o 8 lliures al duc «a cuenta de censos que dicha herencia [de Miquel Camatxo Garcia] está deviendo al dicho duque.»⁴³²

Amb vendes com l'anterior, efectuades clarament per acontentar els creditors, sorprén que deixaren de pagar els honoraris del notari que havia protocol·litzat el testament. Per això, anys després, veient que passava el temps i el deute romania impagat, a cals notaris De Vesés exigiren als germans Camatxo Piera que signaren un reconeixement de deute per les 13 lliures del «salario del testamento que Francisco Martí de Vesés, escribano, recibió de Miguel Camacho, padre de ellos».⁴³³

En fer-se adults i emancipar-se, els quatre fills de Miquel i Vicenta es van dedicar a l'agricultura, però no com el seu avi en qualitat de terratinent, sinó com a camperols. En poques dècades, per tant, els 'Miquels' havien passat de contractar mà d'obra per al conreu dels seus vasts dominis a cavallonar personalment cada pam del parell de terres que els quedaven.

---

431 AHG, DA 865, ff. 8v i f. 93; DA 868, ff. 53 i 82v.

432 APSM, Censals (1650-1699). Per a una altra venda feta per a saldar deutes, vegeu el document 3 dels annexos.

433 AHG, DA 873, f. 116v.

8. LES DARRERES GENERACIONS

8.1 DE CAMPEROLS A JORNALERS. LA CAIGUDA DEFINITIVA

Llevat de les vendes anteriors efectuades per Vicenta Piera, a mesura que els seus fills assolien l'edat adulta i s'emancipaven, la mare els anava fent donació *propter nuptias* d'un petit lot de terres «para que con más alivio pueda suportar los cargos del matrimonio». D'aquesta manera, aquelles propietats de l'herència que encara conservaven acabaren repartides en els casaments dels fills: Roc en 1726, Vicent en 1729 i Antoni en 1738. Miquel, el major, va romandre fadrí.⁴³⁴

Per al cas de Roc, aquesta donació de cara a l'imminent matrimoni va consistir en sis fanecades al Bovar i quatre a les Mànegues, més una casa «en el Raval, en la calle titulada dels Camachos, a saber, en la casa que saca la puerta en dicha calle, que linda con dos calles públicas y en casa de Francisco Morell». Es tractava, en conseqüència, d'un habitatge resultant de subdividir internament la casa gran de la botigueta. Per la seua banda, Maria Llidó, la núvia, va aportar per «dote y arras» 111 lliures corresponents al valor de l'aixovar, uns mobles i una horta a Maricarrítx.⁴³⁵ Segons l'estudi de Juan Antonio Castaño referit a Alacant, al segle XVIII el dot mitjà del sector camperol rondava les 120 lliures, el que confirmava la plena adscripció de Roc i Maria a aquest grup socioprofessional.⁴³⁶

A tall de comparació de la donació a Roc i el dot de Maria, portem a col·lació el matrimoni de Vicent Salelles i Anna Maria Torres, pertanyents a l'alta societat oliveira. Per a la celebració del seu enllaç en 1749, ella havia reunit un dot de 800 lliures derivades de l'estimació de diverses robes i mobles (176 lliures), un formidable olivar a les Jovades (450 lliures) i quatre censals (de 40 lliures cadascun); mentre que ell contribuïa amb 200 lliures en concepte d'arres «a la dicha Anna María Torres, doncella, por honor de su virginidad, decoro y respeto de su persona y limpieza de su linage».⁴³⁷ El dot total, en definitiva, ascendia a 1.000 lliures.

A banda del dot modest de Maria Llidó, un altre indicatiu de la humilitat amb què sobrevivia la parella el tenim en el seu propi funeral, ocorregut en 1736: «Disapte a 10 de nohembre fonch portada a soterrar a la parròchia de Sant Roch, arraval d'esta vila de Oliva, Maria Llidó muller de Roch Camacho, ab assistència de la confraria del

434 APSR, QL 5, f. 300v, f. 307; i QL 6 f. 820.

435 AHG, DA 870, ff. 232 i 233.

436 J. A. CASTAÑO, 1985: 181.

437 APSM, Varis, núm. 5 (segles XVI-XX).

Santíssim Sacrament». ⁴³⁸ Com veiem en el registre, únicament era confradesa d'una de les tres confraries d'Oliva, que era el mateix que dir el mínim, ja que la majoria eren de dos o molt sovint de les tres. A més a més, no van convocar cap beneficiat de Santa Maria, és per això que només va comptar amb la presència del rector de Sant Roc, que també era la presència eclesiàstica mínima.

Viudo de la Llidó i sense descendència, Roc es va casar per segona vegada dos anys després, ara amb Vicenta Bertomeu –també del Raval. En aquesta nova esposa trobem una altra mostra del lent declivi en el qual estava immersa la línia dels 'Miquels', i ell en particular, perquè el seu dot ni tan sols superava les 100 lliures. ⁴³⁹ Per contra, l'emparellament amb la Bertomeu va ser fecund en fills i filles.

Gràcies al primer capbreu del segle XVIII, de 1745, disposem de dades per conèixer el patrimoni dels quatre germans Camatxo Piera i quina part del mateix procedia de l'herència familiar. En general, el menor propietari era Miquel, una circumstància que s'explica almenys per dos factors, i ambdós tenen a veure amb la seua solteria. Perquè, en efecte, per no haver-se casat ni havia rebut el lot *propter nuptias* de sa mare ni tampoc havia tingut béns parafernals, que són aquells que aportava la dona a més del dot, normalment per herència o donació. Això afavorí la propietat dels altres tres germans, els qui augmentaren les possessions conjugals amb alguna parcel·la de la consort, però també tots tres arribaren a comprar alguna fanecada o casa. Encara més, crida l'atenció que cap dels bancals heretats no era d'horta, i l'únic dels quatre que en declarava alguna, l'havia obtinguda per dot o per compra (Taula 12).

Quan es va confeccionar el següent capbreu, just una dècada després, les dades de Roc i de Vicent reafirmaven la tendència a l'empobriment del primer, qui aleshores havia perdut totes les possessions manifestades en 1745, tot i que havia comprat dèset fanecades de secà a Benirrama i una caseta «sita en el arraval, en el barrio del Horno de les Fateres». Vicent, en canvi, conservava les propietats anteriors, a excepció de la marjal de l'Aigua Blanca, i inclús havia comprat dotze fanecades a les Màngues. ⁴⁴⁰ Dels altres dos, de Miquel no hi ha dades (hauria venut el poc que posseïa?) i Antoni havia faltat en 1745, ⁴⁴¹ mesos després de la redacció d'aquell capbreu.

Enmig d'aquest panorama desolador, els tres germans supervivents tractaren de reivindicar certs drets sobre antigues propietats dels 'Miquels', com ara enfrontant-se als Ivissa per una horta en la partida del camí de Piles. Tanmateix, el cas més singular és el de la disputa amb Josep Puentes per una casa al Raval, en concret la que havia sigut la residència de l'oncle Francesc Camatxo Garcia, qui l'havia venuda indegudament. Segons reconeixia Puentes, «Francisco Camacho no pudo venderle la deslindada casa porque Miguel Camacho [Savall], su padre, le nombró por su heredero con la precisa condición que si faltaba sin hijos pasase su haber a Joseph y Miguel Camacho [García], sus hermanos, y porque dicho Joseph premurió a dicho Francisco recayó

438 APSM, Racional de 1736; i APSR, QL 6, f. 1230.

439 ARV, EC, 1787, exp. 172.

440 AHNOB, Osuna, C. 1251-2.

441 Com a curiositat biogràfica d'Antoni, en 1733 va formar part de la primera lleva (J. M. VIDAL, 1933: 2). Sobre el malestar de les quintes i el sorteig, vegeu: A. MESTRE, 1992: 207.

el derecho en Miguel, por cuya causa Vicente y Roque han suscitado varias causas contra diferentes poseedores». L'eixida del conflicte va ser un acord extrajudicial salomònic, ja que Puentes, considerant que «se halla sin descendencia, con larga edad y pobre», assumia que la propietat legítima de la casa era dels Camatxo, raó per la qual «se ha convenido con Vicente y Roque en que cederá dicha casa en su favor, reservándose su uso durante su vida».⁴⁴²

TAULA 12		
Patrimoni dels germans Camatxo Piera (1745)		
Nom	Tipus de bé, extensió i localització	Procedència
Miquel	Casa al Raval (amb Vicent)	Herència
	9 fanecades de marjal a les Mânegues	Herència
	6 fanecades de marjal a les Mânegues	Herència
Roc	Casa al Raval	Compra
	5,5 fanecades de marjal a l'Aigua Blanca	Herència
	14 fanecades de secà a la Carrasca	Herència
	4 fanecades de secà a la Plana	Dot
	7,5 fanecades de marjal al Bovar o Revolta	Herència
Antoni	4 fanecades d'horta a Rafalatar	Dot
	8 fanecades de secà a Rabdells	Herència
	8 fanecades de secà al Ciprer (Benifarés)	Compra
	9 fanecades de marjal a les Mânegues	Herència (?)
	3,5 fanecades de marjal a la Revolta	Herència
	0,25 fanecades d'horta als Patins	Compra
	8 fanecades de marjal a l'Aigua Blanca	Herència
Vicent	Casa al Raval (amb Miquel)	Herència
	2,5 fanecades de marjal a l'Ullal	Compra
	2 fanecades de secà al Ramblar	Dot
	6 fanecades de marjal a les Mânegues	Herència
	4 fanecades de marjal a l'Aigua Blanca	Herència
	2 fanecades de marjal a l'Ullal	Compra

Font: AHNOB, Osuna, C. 1069-3.

De tota manera, la família s'encaminava a la ruïna, com s'aprecia en les últimes operacions de compravenda que van fer els anys següents. Així, en 1756, els germans Roc i Vicent van alienar una parcel·la a «les Govades o Gorch» que posseïen a mitges,⁴⁴³ però cadascú pel seu compte va continuar esquarterant la hisenda que li

442 AHG, DA 884 f. 25.

443 AHG, DA 886, f. 123.

quedava per a subsistir, tot i que recorrent a estratègies distintes. El benjamí, Vicent, optà per vendre terra bona i comprar-ne de menor qualitat si amb això aconseguia un poc de líquid, segons va fer en 1759 venent les tres fanecades i mitja dels Rabdells per 30 lliures (a 8,5 lliures la fanecada) i adquirint-ne deu a les Mânegues per 25 lliures (a 2,5 lliures la fanecada), amb què obtenia 5 lliures per afrontar despeses varies.⁴⁴⁴

La postura de Roc, en canvi, va ser prosseguir venent i prou. Segons els indicis, una vegada que Roc havia venut totes les terres que li quedaven, va passar a desprendre's de les cases, fins a límits tragicòmics. El primer moviment conegut es produïa en 1748 per a restituir-li a la vídua del seu germà Antoni una part del dot, és per això que li va fer donació d'«un patio o solar en el qual está empesada a fabricar la primer navada de casa, sito en el arraval dicho de Abajo de esta dicha villa, en la calle titulada de Abraham», valorat en 40 lliures,⁴⁴⁵ però les vendes en sentit estricte es van produir entre 1755-57. Al llarg d'aquests tres anys va vendre «una casa de morada sita en el arrabal de Oliva, barrio de el Horno de les Fateres» per 55 lliures; després, «la mitad de una casa» per 60 lliures, també al Raval «o barrio de les Fateres apellidado»; i finalment, la meitat de la meitat que hi restava, per 46 lliures.⁴⁴⁶ Al remat, el veïnat donava fe que «es cierto que a Roque Camacho no le conoce[n] otros bienes más que la casica» que habitava amb la muller i la fillada.⁴⁴⁷

Lògicament, la pèrdua total o quasi completa del patrimoni va repercutir de forma negativa en el seu delicat estatus, davallant-los del rang de *camperols* al de mers *jornalers*. La situació era tan greu que a Oliva els tenien per pobres de solemnitat, el que significava una caiguda major que la que havien experimentat els 'Sebastians' el segle anterior. Per exemple, de Roc es deia que «para su manutención y de su familia de muger e hijos necesita ganar un jornal, por lo que le tiene[n] por pobre»,⁴⁴⁸ però el paradigma de la dràstica regressió socioeconòmica el personificava el seu germà, Miquel. Aquest va morir en 1761 i com que mancava de béns amb què costejar un funeral mínimament honrós, va ser sepultat per caritat («*amore Dei*») a càrrec de la mateixa parròquia de Sant Roc, segons es feia amb els miserables.⁴⁴⁹ En consonància amb aquests soterraments barats i deslluïts, el seu cos es va inhumar al cementeri i no dins del temple –especialment al vas del Santíssim Crist–, amb una cerimònia tan senzilla que als registres de l'època s'hi feia constar que «se le cantó el preciso funeral, todo *amore Dei*, por ser pobre de solemnitad».⁴⁵⁰

444 AHG, DA 888, ff. 9 i 11.

445 AHG, DA 881, f. 48.

446 AHG, DA 885, f. 118; DA 886, f. 94; i DA 887, f. 52.

447 ARV, EC, 1716, exp. 123.

448 *Ibidem*.

449 APSR, QL 7, f. 197v.

450 X. CANYAMÀS, 2019 [recuperat de <https://olivahistorica.blogspot.com/2019/06/albats-i-funerals-amore-dei.html>].

8.2 LES EIXIDES DE LA POBRESA

Llevat de Miquel Camatxo Piera que va romandre fadrí, la descendència dels altres tres germans va ser nombrosa, si bé per l'alta mortalitat infantil d'aleshores molts moriren en els primers anys de vida. En xifres globals, entre 1731 i 1754 els Camatxo van batejar en Sant Roc dènou criatures, de les quals deu van ser albats.⁴⁵¹ En principi, la perspectiva socioeconòmica dels nou supervivents era més aïna feixuga, condicionada per la penúria dels seus progenitors a una irremissible reproducció del mateix baix estatus. Almenys eixos eren els pronòstics si continuaven a Oliva, però en un intent per fugir de la pobresa, aquesta generació del llinatge va emprendre camins alternatius amb què proveir-se un futur menys amarg.

Primerament, la desaparició d'Antoni Camatxo Piera en novembre de 1745 deixava dues filles òrfenes, Maria i Vicenta Antònia, de sis i quatre anys.⁴⁵² Per a les economies domèstiques de l'Edat Moderna la mort d'un pare «suposava un terrabastall per a la família i un període de màxima vulnerabilitat per a la seua supervivència. La unió patrimonial que fonamentava la família desapareixia.»⁴⁵³ Per pal·liar aquest buit, l'any següent l'autoritat municipal d'Oliva va nomenar curador de les xiques a Roc, previsiblement per ser el parent baró casat més major i pròxim a elles.⁴⁵⁴ En virtut d'aquesta responsabilitat legal, Roc va col·locar a les dues nebodes com a criades, segons hem vist que era el costum en casos similars. El més cridaner, però, és l'amo que els va buscar, ja que les germanes entraren a servir a casa de Cristòfol Camatxo. Amb aquesta decisió, es constata que les dues línies oliveres dels Camatxo tenien relació estreta, a pesar de la distància i del rang social oposat; i recorda la història de solidaritat familiar del segle anterior entre els 'Miquels' benestants i Isabel Turc 'de Camacho'.

La data concreta en què les filles d'Antoni es vestiren per primera vegada amb la còfia és incerta, però degué ser immediata a l'assumpció de la curatela per part de Roc, tant perquè el mercat laboral acceptava sense problemes a xiquetes amb la seua edat, com perquè econòmicament li resultava impossible criar-les. En qualsevol cas, les germanetes Maria i Vicenta Antònia encara treballaven per a Cristòfol en abril de 1765, tal com es reflecteix en el seu testament, on va donar bona mostra de l'estima que les professava concedint-les un llegat força generós:

[...] Otrosí, lego y mando [...] dar y pagar doscientas libras moneda de este reino a María Camacho, doncella, y otras doscientas libras de la propia moneda a Vicenta Antonia Camacho, también doncella, mis criadas, por los buenos servicios que he tenido y espero tener de estas,

451 APSR, QL 5, 6 i 7. Com a fet excepcional, en 1748 es va batejar a Sant Roc un Camatxo foraster: Bernat Gaietà Camatxo Mombina, fill d'un «soldado del regimiento de Dragones de Francia».

452 APSR, QL 6, f. 1935. Va deixar 15 lliures per bé d'ànima. Soterrat a Sant Roc.

453 I. A. BAIXAULI, 2020: 50.

454 AHG, DA 881, f. 48.

y en pago de cualesquiera derechos y acciones que pudiesen pretender contra mis bienes y herencia, sin embargo de tenerles satisfechos los salarios o soldadas.⁴⁵⁵

Per altra banda, si passem als tres fills –tots homes– de Vicent Camatxo Piera observem que cadascú es va procurar un avenir ben diferent. El major, Josep, es va encarrilar cap al sacerdoci, una ocupació que li garantiria un sosteniment econòmic digne i potser folgat, amb el qual inclús podria socórrer els pares. Aquest anhel per mitigar les estretors dels pares amb les rendes eclesiàstiques s'il·lustra a la perfecció amb el cas del subdiaca Martínez, un altre oliver de la segona meitat del segle XVIII d'extracció social baixa i a qui li urgia que l'ordenaren prevere per a començar a cobrar. En març de 1775, davant la impossibilitat del bisbe perquè Martínez rebera el diaconat (grau previ al presbiterat), el plebà va escriure a la cúria diocesana en els següents termes:

[...] Certificamos los abaxo firmados plebán y clero de la yglesia de Santa María la Mayor de la villa de Oliva, que mosén Francisco Martínez subdiácono, beneficiado en el beneficio de organista de dicha yglesia, [...] es pobre y de padres pobres (que actualmente viven y de alguna avanzada edad) y que en su modo de vivir y proseder siempre aspirado a ser eclesiástico; y deseando este su humilde y rendido clero que dicho mosén Francisco Martínez sea promovido al sagrado orden de diaconado, suplica a vuestra señoría ilustrísima le admita en estas próximas órdenes para que más se emplee en el servicio de Dios Nuestro Señor, consuelo de los vezinos de esta villa (que por ser un vezindario de más de mil vezinos necesita de sacerdotes) y al mismo paso pueda socorer la nesicidad de sus padres y consuelo de sus dos hermanas doncellas, favor que espera de la benignidad, recto y justo proceder de vuestra señoría ilustrísima.⁴⁵⁶

Com se sap, durant l'Antic Règim l'accés a l'educació estava restringit a les classes acomodades perquè eren les úniques que podien costejar les despeses dels estudis. En aquest sentit, la formació acadèmica eclesiàstica era igual d'inaccessible per a la plebs, raó per la qual era impensable que Josep es matriculara al seminari sense l'ajuda d'un benefactor extern. Per això, per tal de superar aquest obstacle econòmic impossible d'assumir per a una llar humil com la seua, tornaren a demanar ajuda a Cristòfol. Per segona vegada, el Camatxo ric auxiliava els parents pobres del llinatge, i pel que sembla ho feia de bon grat.

---

455 ACCV, Protocols, 3395 (1 d'abril de 1765). Així mateix, les llegava «un colchón, dos sábanas, dos almohadas y un cubrecama de tejido de casa a cada una de ellas, en pago de los enunciados buenos servicios que de las mismas he tenido y para que se acuerden de encomendarme a Dios Nuestro Señor». En assolir edat casadora van tornar a Oliva, on es casaren i romangueren tota la vida (C. MENGUAL, 2022: 117).

456 APSM, Varis, núm. 6 (segles XV-XX).

La protecció desplegada per Cristòfol vers Josep el seminarista va ser igual d'acurada que la mostrada cap a les criadetes òrfenes, o inclús major. Segons testimonis contemporanis, la relació afectiva entre ells era pròpia de familiars estretíssims, tant era així que deien que el senyor de la Llosa «tratava de su sobrino carnal» a Josep. En consonància amb aquest enteniment paternofilial, el seminarista va rebre «alimentos y demás necesario en la ciudad de Valencia para continuar sus estudios», un ajut material que va esprémer al màxim, ja que curs rere curs va anar superant nivells acadèmics fins a doctorar-se en Teologia.⁴⁵⁷

Amb tot, la finalització dels estudis en 1762 no va suposar l'extinció de l'auspici de Cristòfol cap al seminarista, ans al contrari. Per començar, li va concedir una còngrua o pensió eclesiàstica de 64 lliures anuals perquè poguera ordenar-se sacerdot i iniciara el seu ministeri.⁴⁵⁸ En paraules d'Arturo Jesús Morgado, «la congrua era un requisito fundamental, al menos en el caso del clero secular, puesto que se pretendía evitar que la Iglesia se convirtiera en un refugio de indigentes obligándose a los pretendientes a contar con un mínimo de ingresos propios que les permitieran un status medianamente decente que no redundara en detrimento de la dignidad del estado sacerdotal. Su importe era muy variable [...]»⁴⁵⁹ La idea era que Josep anara cobrant la còngrua fins que «lograsse otra congrua absoluta, como beneficio, curato, vicaría o qualquiera otra prebenda col·lada», moment en què la pensió quedaria extingida.⁴⁶⁰

A canvi de la còngrua, el receptor s'obligava a «celebrar misa [...] por sí o por otra persona en la parroquial del lugar de la Llosa, intitulada de los Camachos», el que significava convertir-se en ajudant del rector, qui vivia al poble del costat i sembla que deixava desatesa la feligresia llosera. De fet, el mateix Cristòfol reconeixia que concedia la còngrua a un prevere «a fin de que pudiesse asistir y consolar a los vasallos del exponente», ja que segons el seu relat «el lugar de la Llosa de Camacho, que poseo, carecía de sacerdote de continua asistencia, de forma que muchos morían sin sacramentos» i ell se sentia «deseoso del bien de las almas de mis vasallos».⁴⁶¹

Fruit d'aquesta angoixa espiritual, amb el temps Cristòfol va acabar fundant un benefici eclesiàstic al seu senyoriu, similar als que hi havia a Oliva des d'antany. El beneficiat disposaria d'una pensió anual de 148 lliures, una quantitat elevada si tenim en compte que els de Santa Maria aleshores cobraven entre 15 i 32 lliures,⁴⁶² o que dignitats més altes, com ara el vicari, en rebia 75.⁴⁶³ El primer beneficiat de la Llosa va ser el mateix Josep Camatxo, en virtut d'un altre gest de consideració que va tindre amb ell el seu parent llunyà i protector. I al senyoriu dels Camatxo va romandre fins al final dels seus dies.

457 ARV, EC, 1716, exp. 123.

458 C. MENGUAL, 2022: 103.

459 A. J. MORGADO, 2006: 69.

460 ADV, Fons històric, 270/10.

461 *Ibidem*; i ACCV, Protocols, 3395 (1 d'abril de 1765).

462 F. GIL, 1999: 63.

463 APSM, Visita pastoral de 1769, f. 15v.

L'obtenció de la plaça de beneficiat de la Llosa va repercutir en els seus familiars directes, com ho eren son pare i el seu germà, Vicent júnior. Ambdós aprofitaren l'avinentesa de Josep per a millorar les seues prospectives socials i econòmiques, és per això que abandonaren Oliva i s'instal·laren amb ell al llogaret. Per bé que el pare va continuar sense béns perquè «murió el 13 de enero de 1779 sin otorgar testamento por no tener de qué, [...] afrontando su hijo sacerdote los estipendios de sufragios, mortaja y demás gastos funerarios»,⁴⁶⁴ almenys mentre convisque amb Josep pogué oblidar-se de buscar-se el pa. Però dels dos, qui realment va traure partit va ser Vicent júnior, donat que a la Llosa va ascendir de categoria fins a integrar-se en el grup dirigent de la política local. Allí, no sols va ocupar el càrrec de regidor de l'Ajuntament diverses vegades, sinó que va emparentar amb un dels principals terratinents del senyoriu.⁴⁶⁵

Signatura de Josep Camatxo Àlvaro, prevere.

A banda de Josep i Vicent júnior, encara existia un altre germà dit Francesc, el qual va optar per una via més dràstica: l'emigració. Sobre aquest tema, referint-se al segle XVIII, Antonio Mestre contava com «pese a la riqueza agrícola y el evidente período expansivo, podemos vislumbrar algunos hechos curiosos que demuestran la complejidad de la vida en una villa valenciana del Antiguo Régimen. Algunos olivenses, quizás por razones económicas, se veían obligados a emigrar. [...] Otras veces los vecinos emigraban por decisión propia al interior o fuera de España. Al interior, tenemos el caso de la colonización de Sierra Morena.»⁴⁶⁶ Doncs bé, Francesc –qui era el benjamí de la casa–, havia fugit de la pobresa familiar quan era un xiquet («se ausentó de Oliva de corta edad»), emigrant a altres terres, més enllà de les fronteres del regne de València. Es desconeixen els detalls de la seua partida, com ara la data, el destí, qui el custodiava o en què treballaria; però a l'ocàs de la seua vida (cap a 1802) estava domiciliat a la Corunya. Segons s'infereix del seu relat, havia perdut el contacte amb els parents d'Oliva, els quals possiblement el donaven per mort. Per això la sorpresa deguera ser màxima quan, mig segle després de partir, reapareixia per a reclamar la seua part de l'herència dels Camatxo Àlvaro, formada per un parell de terres i «una casa sita en la calle que llamaban de Camacho y ahora de la Aurora [...]»⁴⁶⁷

464 J. MESTRE, 1970: 118.

465 C. MENGUAL, 2022: 127.

466 A. MESTRE, 1992: 199. I afegia que «sólo un caso he encontrado de un vecino de Oliva que emigra a América, que se halla presente en las batallas de la guerra de la independencia de las Trece Colonias de Norteamérica respecto a Inglaterra».

467 ARV, Protocols, 7496 (12 de maig de 1802).

A tall de recapitulació, la presència del llinatge a Oliva que representaven els ‘Miquels’ (els germans Camatxo Piera) va anar disminuint en la segona meitat del segle XVIII pels avatars d’uns i altres, ja fora per la manca de descendència (cas de Miquel, solter), o perquè havent-la era únicament femenina (cas d’Antoni) o perquè havent-la masculina es traslladaren a altres llocs (cas de Vicent). Darrerament, queda pendent descobrir què va fer la fillada de Roc, formada per dues xiques i dos xics, el futur dels quals es va capgirar per la segona i definitiva crisi successòria.

8.3 LA DARRERA GENERACIÓ DELS ‘SEBASTIANS’

A pesar que l’ocupació francesa d’Oliva en 1707 havia comportat la marxa irreversible dels ‘Sebastians’, els fills de dona Teresa Claramunt encara mantingueren algunes vinculacions econòmiques, socials i patrimonials amb el poble que els havia vist créixer. La filla major, Rosa, ni tan sols deguera presenciar els estralls de la guerra perquè després de casar-se en 1701 a Santa Maria amb don Josep Ferrer Escrivà,⁴⁶⁸ els novençans s’havien instal·lat a «Pobla Franca de Rugat» (la Pobla del Duc), la localitat del nóvio.⁴⁶⁹ D’aquest matrimoni només va nàixer un fill: Josep Ferrer Camatxo, el qual irromprà amb força en el marc de la segona crisi dinàstica.

En enviduar de Ferrer, Rosa es va remaridar en 1718 amb un altre pretendent ric, per nom Ferran Xolbi.⁴⁷⁰ Per si hi havia dubtes sobre la seua folgada posició, a l’epistolari de Gregori Maians trobem una referència molt aclaridora sobre la hisenda del segon marit de Rosa Camatxo. En una de les cartes que Manel Maians li enviava al seu cèlebre germà en 1735, li comunicava «la seguridad plenísima de los créditos» de cert censal que cobrava la família Maians, ja que el responsable de satisfer les pensions era un «sugeto cuya hacienda está justipreciada en catorce o quince mil pesos, sin quatro o cinco mil de caudal que tiene capacitados, parte en el abasto de estas carnicerías, parte en un préstamo que tiene echo a la villa por el desempeño de la primera tercia del equivalente, parte en otros créditos contra diferentes particulares. [...] Este sugeto es Pedro [sic, per *Ferran*] Cholvi, marido de Dª Rosa Camacho».⁴⁷¹

L’enllaç amb Xolbi es va produir en maig, però les negociacions prèvies anaven aparaulant-se des de l’hivern, com a mínim. Això explicaria que Cristòfol Camatxo, com a cap dels ‘Sebastians’, renunciara en gener als seus drets sobre una de les cases d’Oliva en favor de la germana, previsiblement per augmentar-li el dot. D’aquesta manera, el 27 de gener

[...] Don Christóval Camacho, señor del lugar de la Loza dicha de Camacho [...], por los respetos a mi bien vistos y cierto de mis derechos y de los que en este caso me competen, de mi buen grado y cierta ciencia, otorgo y conosco que renuncio a favor de Doña Rosa Camacho y

468 APSM, QL 2, f. 313.

469 ARV, EC, 1716, exp. 123.

470 C. MENGUAL, 2022: 97. Dona Teresa havia mort a la Llosa tres anys abans.

471 G. MAIANS, 2011: 287.

de Ferrer viuda, mi hermana, [...] todos los derechos y acciones que me competen en una casa que *pro indiviso* poseo juntamente con dicha mi hermana, sita en la villa de Oliva, en la calle Mayor [...].⁴⁷²

Ara per ara, la renúncia anterior suposa l'última informació coneguda sobre el patrimoni dels 'Sebastians' a Oliva. De les altres dues cases, l'altra del carrer Major havia sigut venuda en 1699 per dona Teresa a l'espardenyer Pere Gascó,⁴⁷³ i de la del carrer de l'Hospital no hi ha dades. Això no obstant, almenys Cristòfol va continuar lligat a Oliva per temes econòmics tota la seua vida perquè posteriorment, cap a 1760, un testimoni al·ludia a «sus negocios y rentas», tot i que sense proporcionar més detalls.⁴⁷⁴ El més probable és que foren terres de l'herència familiar, no debades una de les principals bases econòmiques de Cristòfol va ser la inversió i l'explotació agrícola. En aquest sentit, cal ressaltar l'interés i la dedicació que va mostrar per adquirir bancals grans i bons a l'interior de la Marina (Xaló, Alcalalí), i especialment al propi senyoriu, on es va convertir en un dels majors terratinents de la Llosa.⁴⁷⁵

Sense deixar la figura de Cristòfol, tal vegada la seua connexió més interessant amb Oliva raga en les relacions socials. Del parell d'exemples variats que podem oferir, el primer va tindre lloc en 1716, a penes va rebre la titularitat del vincle familiar. Aquest any els Camatxo de Membrilla van obrir un nou plet ressuscitant el seu pretés dret al fideïcomís, i ell acudí a contractar de bell nou els servicis de don Joan Ciscar, el mateix jurista que havia ajudat el seu avi a obtenir la declaració successòria de 1679. Segurament a aquesta segona contractació, més que no a la primera, faça referència l'expressió «las costas del pleito de los Camachos» que figura en una altra de les cartes maiansianes.⁴⁷⁶

Els manxecs, però, repetiren la mateixa estratègia de temps arrere, és a dir, que «no probaron los Camachos de Oliva concluyentemente ni aun semiplenamente que fuesen parientes del dicho Sebastián Camacho [notari i secretari de la Inquisició], como lo son verdaderamente los Camachos que proceden de la dicha villa de la Membrilla»; i insistien que a Cristòfol «no le puede tocar la dicha sucesión [...] aunque tenga el apellido de Camacho, pues procede de la villa de Oliva, sita en este reyno, de donde son originarios sus ascendientes, y el dicho Sebastián Camacho fundador, su origen y familia es de dicha villa de la Membrilla».⁴⁷⁷

Tanmateix, aquest segon plet per la titularitat del vincle es va resoldre amb celeritat, ja que el llarg judici de 1665-1679 havia servit per a dilucidar i establir la genealogia

472 ACCV, Protocolos, 9768, f. 30.

473 APSM, Llibre de la renda en censals, deutoris i llegats (1745-1847). Per a més senyes, aquesta casa era l'aval del perpetu de Sebastià Camatxo Piera, és per això que el pagament de les pensions anuals es va transferir a Gascó.

474 ARV, EC, 1716, exp. 123.

475 C. MENGUAL, 2022: 100.

476 G. MAIANS, 2011: 304.

477 ARV, EC, 1716, exp. 123.

d'ambdues parts litigants. Per tant, l'argumentació per a la defensa de Cristòfol tenia el camí aplanat, sent així que va bastar amb recordar-li al tribunal el contingut d'aquella sentència, en què «no solo fue declarado el abuelo de don Cristóbal [...] ser del linaje y parentela del dicho secretario», sinó també que «dicho don Bartolomé y doña María Díaz Moreno no fueron tenidos por parientes del dicho secretario».⁴⁷⁸ I com era previsible, es va confirmar als valencians la legítima possessió del fideïcomís.

A banda de Ciscar, Cristòfol també va acudir a professionals d'Oliva per a atendre altres necessitats més quotidianes, com ara la vestimenta i la construcció. En efecte, Francesc Hernández, un dels sastres olivers, reconeixia haver-se desplaçat a la Llosa «varias y muchas ocasiones [...] ejercitándose en su oficio de sastre» per a vestir el senyor;⁴⁷⁹ mentre que el mestre d'obra Gabriel Herrando i la seua colla aportaren la seua destresa per a bastir una petita església, també al llogaret. Per la fita que suposa aquesta edificació, que és l'actual parròquia de la Llosa, val la pena detindre's un instant en Herrando i la seua colla.

Abans que res, cal saber que la primera esglésieta de la Llosa s'havia alçat en 1635-1636, poc després de la repoblació del senyoriu. Aquest temple primitiu, de dimensions reduïdíssimes, cent anys després s'havia quedat menut a causa de l'explosió demogràfica que experimentà el feu dels Camatxo en les primeres dècades del segle XVIII. Prenent com a font els registres baptismals, la mitjana de nascuts entre 1721-1730 era més del doble que la de 1711-1720 (4,7 vs. 2,2).⁴⁸⁰ En aquest context de població en augment, acompanyat d'una fase de bonança econòmica, Cristòfol Camatxo va decidir construir una església nova, la qual va estar bastint-se entre 1746 i 1749. Segons es deia,

[...] la obra de dicha iglesia se llevó al subasto y se remató en favor de Gabriel Errando [...] por cierta cantidad y con obligación de aprontarle todos los materiales, que éstos les conducían los vecinos de dicho lugar, y don Cristóbal Camacho como a dueño del mismo pagava y pagó el tanto en que fue rematada dicha obra, y también daba de comer y habitación en su casa a los albañiles y aprendices.⁴⁸¹

Aquest testimoni excepcional correspon a Vicent Torres, aleshores un jove manobre («aprendiz») de la colla d'Herrando. Un altre integrant de la mateixa era Francesc Herrando, fill del cap o «maestro albañil». La seua declaració complementa la del company perquè indica que «la yglesia nueva de dicho lugar se hiso en el proprio citio y lugar en donde estava la antigua, que por ser esta reducida se hiso aquella más grande, tomando terreno competente al intento del que havia á los lados de la antigua». Així mateix, recordava que «Gabriel Errando, su padre, tomó a estajo la obra de la nueva yglesia, y el testigo concurrió en la demarcación y planta, y luego empesó la

478 BCCV, sign. 124-6/ 5 (4).

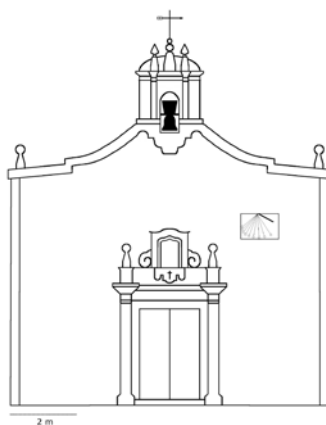
479 ADV, Fons històric, 405/10.

480 C. MENGUAL, 2022: 99.

481 ADV, Fons històric, 405/10.

obra desde sus cimientos, asistiéndole por aprendiz Vicente Torres, de la vecindad de Oliva, hasta que se concluyó».⁴⁸²

El resultat del treball de la colla d'Herrando va ser un recinte senzill, però que els artífexs no desmereixeren. Consisteix en una nau de dos trams, coberta per una volta reforçada amb arcs faixons i capelles entre els contraforts. L'alçat interior segueix l'esquema freqüent de les esglésies valencianes d'aquell temps, ordenat a base de pilastres, sobre les que corre un entaulament amb el fris llis, dentells i un ressalt sobre cada pilastra. Exteriorment, també seguia els paràmetres estètics de la primera meitat del segle XVIII, disposant una façana llisa amb perfil corb o mixtilini, originalment rematada per una espadanya.⁴⁸³ Malauradament, remodelacions insensates posteriors han esborrat una part de l'elegància amb què la colla d'Herrando va dotar l'església dels Camatxo, com ara la grada del presbiteri de traç trilobulat o l'artefacte de l'altar major, que consistia en un mecanisme ocult en un passadís amb què es descorria el cortinatge del retaule, una teatralitat pròpia del Barroc i que sens dubte encendria la devoció popular.⁴⁸⁴

Església de la Llosa de Camatxo, bastida per la colla d'Herrando. Estat actual i restitució de la façana original, amb l'espadanya en lloc del campanar i sense el finestral.

Tota aquesta ostentació de formes, línies i volums palesaven tant l'experiència de la colla d'Herrando en arquitectures religioses, com el domini del barroquisme clàssic, el gust imperant d'aleshores als nostres pobles. De fet, a Oliva, Herrando havia treballat poc abans en Sant Roc, una escola immillorable.⁴⁸⁵ Durant el trienni de 1744-1746 se'l documenta gràcies a aquesta anotació comptable: «Otrosí, da en descargo tres libras diez y seis sueldos que pagó a Grabiél Herrando, albañil, por su trabajo y de un manobre, incluso 100 ladrillos del remiendo se hizo en dicha parroquia». A partir de

482 Ibidem.

483 C. MENGUAL, 2011: 5.

484 C. MENGUAL, 2008: 3.

485 J. F. PI, 1999: 157.

1750, açò és en acabar l'encàrrec de Cristòfol, va tornar a l'església del Raval, segons consta en aquesta altra anotació:

[...] Otrosí, da en descargo dose libras seis sueldos y seis [dineros] que según pólisa pagó a Grabiél Errando, y son 12 sueldos por mesura y media de cal, 8 sueldos por haser la arena y conducirla a la obra, 17 sueldos 6 [dineros] por ladrillos que faltaron para la obra del órgano, 11 sueldos por caís y medio de yeso, 4 libras 8 sueldos por 2 manobres y 5 libras 10 sueldos por onse días de trabajar el maestro.⁴⁸⁶

En últim lloc, un altre oliver destacat de l'època de Cristòfol Camatxo va ser Francesc Sòria. En el seu cas, el protagonisme el deu a haver sigut l'arrendatari dels drets dominicals de la Llosa una quinzena d'anys, coincidint amb la decrepitud de Cristòfol.⁴⁸⁷ Tradicionalment, els Camatxo havien seguit el costum de la noblesa i havien arrendat les rendes dominicals, però pel que sembla, Cristòfol havia refusat aquesta opció durant tota la seua senyoria, segurament perquè al viure al llogaret li resultava fàcil (i més beneficiós) administrar personalment el seu patrimoni. Açò va canviar cap a 1750, quan va traslladar definitivament la seua residència de la Llosa a València, on va romandre fins al final.⁴⁸⁸ Sòria, per tant, va ser el primer arrendatari per a diverses generacions de lloeres i lloers.

En el sentit contrari, per mediació de Cristòfol també hi va haver trasbals de lloers cap a Oliva. Una mostra la tenim en Laura Serer, qui després de quedar òrfena de pare de jove havia entrat a casa del senyor com a serventa, segons es desprèn de les seues pròpies paraules: «[...] en tiempo que la testigo se hallava en la casa de don Christóval [...] después de la muerte de su padre».⁴⁸⁹ Aquesta circumstància deguera despertar el paternalisme de l'amo, i per això va pactar per a ella l'enllaç amb Lluís Climent, que era un dels cirurgians d'Oliva, un ofici amb certa consideració dins de la societat moderna i que garantiria a la xicota bastants comoditats.⁴⁹⁰

Amb la mort de Cristòfol Camatxo a València en 1766 es tanca la línia dels 'Sebastians' per via masculina, ja que de la seua unió amb Vicenta Gibertó es va malaguanyar tota la fillada. En conseqüència, estava previst que el vincle es transferira al parent del llinatge més pròxim, qui a simple vista era el seu nebot Josep Ferrer. Tanmateix, la realitat va ser ben diferent perquè tan bon punt soterraren a Cristòfol es van precipitar els esdeveniments, deixant al descobert un tripijoc que va desbaratar els plans. Així, els Camatxo de la línia dels 'Miquels', representats per Roc, reclamaren judicialment el seu dret hereditari per davant de Ferrer en atenció a l'orde de primogenitura i masculinitat que regia el fideïcomís, cosa que va desencadenar una crisi dinàstica similar

486 APSR, Llibre de fàbrica (1695-1769).

487 ADV, Fons històric, 405/10. Per declaració del fill de Sòria, l'arrendament incloïa «la partición de frutos, oja de morera y demás derechos, y también el orno de cocer pan».

488 C. MENGUAL, 2022: 101.

489 ADV, Fons històric, 405/10.

490 APA, QL 2 (matrimonis de 1750).

a la produïda el segle anterior arran de l'extinció de la branca valenciana. Amb la resolució d'aquesta segona pugna, no sols es va dirimir el successor del vincle del notari Camatxo, sinó que va suposar el colp de gràcia per al llinatge a Oliva.

8.4 SEGONA CRISI DINÀSTICA I DARRERA GENERACIÓ DELS 'MIQUELS'

Com s'ha avançat, la segona crisi dinàstica del llinatge es va obrir per la pretensió de Roc Camatxo per disputar-li a Josep Ferrer el vincle familiar. Tant un com l'altre van litigar amb vehemència per obtenir la declaració successòria corresponent, per bé que la candidatura de Ferrer partia amb avantatge «por ser el único varón más próximo de la línea efectiva o emposesada» (és a dir, la línia dels 'Sebastians'), perquè ell defenia que el fideïcomís era un «mayorazgo de naturaleza regular o a lo más de simple masculinidad». ⁴⁹¹ De fet, el mateix Cristòfol Camatxo només contemplava que el vincle havia de transmetre's al seu nebot, i per això havia inserit al seu testament una clàusula en què admetia que «mi sucesor en el vínculo y mayorazgo que poseo, y de todos los bienes recayentes en él (entre otros el lugar de la Llosa de Camacho)» havia de ser del «susodicho don Joseph Ferrer y Camacho, mi sobrino, como a hijo legítimo y natural de mi hermana». ⁴⁹²

En oposició a ell, Roc Camatxo al·legava que el vincle li corresponia «porque él es descendiente por línea recta de varón de los antiguos Camachos de la Villa de Oliva [...] y de aquellos que vivían en el siglo pasado, que como tal es de la familia y agnación de Sebastián Camacho, familiar del Santo Oficio de la Inquisición y fundador del nominado fideicomiso». ⁴⁹³ En altres paraules, cadascú interpretava les normes successòries instituïdes per Àngela Martí de forma interessada, ja que Ferrer s'aferrava a la prelatió de la línia per damunt del requisit de la masculinitat (el qual l'excloïa com a fill d'una Camatxo), mentre que el seu adversari propugnava tot el contrari.

Els arguments de Roc eren tan sòlids que Ferrer, per tal de debilitar-los, va recórrer a una estratègia de desprestigi, centrada a qüestionar la filiació del jornalier oliver amb la família del notari Camatxo i, alhora, acusant de favoritisme l'Ajuntament i responsables d'Oliva. Entre altres, van fer costat al seu conveí l'alcalde ordinari Andreu Ciscar Pasqual (nebot de Gregori Maians) i l'escrivà Pere Joan Climent. Aquest darrer, per exemple, assegurava que Roc descendia de l'antic tronc dels Camatxo d'Oliva, el que

491 BV, XVIII/510 (18). Sobre el significat de cada tipus de fideïcomís, en el *regular*, «las hembras están comprendidas a suceder, por lo que no entra el varón de otra línea mientras haya hembra más próxima»; mentre que en el de *simple masculinidad* «son llamados los varones, ya sean agnados o cognados, esto es, descendientes de varón o hembra, respectivamente».

492 ACCV, Protocols, 3395 (1 d'abril de 1765). En veritat, però, entre 1766-1769 el senyor *de facto* va ser Roc, donat que comptava amb l'aquiescència de la pagesia llosera (C. MENGUAL, 2022: 108).

493 Seguint amb els tipus de fideïcomís, en el d'*agnación rigurosa* «es aquel a cuya sucesión no se admiten las mugeres ni los hijos varones de ellas».

sabia per «papeles que a visto en el archivo de la casa de ayuntamiento de esta dicha villa, en los muchos años que ha sido secretario formando ynventarios de quantos papeles en él existen, por las muchas escrituras que existen en los protocolos de su difunto padre sobre la familia de los Camachos y sus intereses, que a visto muy bien el testigo por estar a su cargo dichos protocolos». Un altre testimoni va ser el regidor degà Francesc Savall, qui va avalar la pertinença de Roc al llinatge per haver-ho escoltat als seus majors i, així mateix, «porque cosa de veinte y cinco años atrás estando el testigo en el lugar de Xalón travó conversación con sierto sujeto muy inteligente en noticias antiguas, y con especialidad sobre la familia de los Camachos de esta dicha villa, quien manifestó al testigo la genealogía de estos».⁴⁹⁴

A pesar de tot, Ferrer insistia en «la falsedad, la poca noticia y engaño sobre el conocimiento del parentesco entre las personas de la familia de dicho fundador», i titlava a Roc de «falso de luces» perquè en alguna ocasió s'havia referit a Cristòfol com a «tío», «cuando no hay tal parentesco». Com a últim recurs, Ferrer va sol·licitar que s'extragueren noves compulses dels documents presentats pel jornalер, ja que «como Roque Camacho es vecino de Oliva y yo soy forastero, todos los de dicha villa unánimes tiran a favorecerle y a hazerle lado». Ara bé, per garantir la transparència, Ferrer demanava al tribunal que una altra persona «que no sea vecino de Oliva» realitzara la compulsua. La segona compulsua es va fer i es va comprovar que des del principi s'havia actuat amb correcció.

Al capdavall, el parer del tribunal en un primer moment va ser propici per a Ferrer, qui va ser declarat legítim successor a través d'una sentència *de Vista* (setembre de 1770) i una altra de confirmació o *de Revista* (març de 1771). Tanmateix, la ràpida reacció de Roc va reactivar la causa i, ves per on, la justícia va reconsiderar el seu veredict inicial. Gràcies a una sentència *de Vista* (maig de 1772) i la subsegüent *de Revista* (juliol de 1773), el jornalер oliver va ser reconegut com a vertader successor del vincle dels Camatxo.

TAULA 13	
Fases del 2n plet successori	
Període	Succés
Març de 1766 – març de 1769	Senyoria <i>de facto</i> de Roc Camatxo
Març de 1769 – setembre de 1770	Segrest de les rendes del vincle
Setembre de 1770 – maig de 1772	Senyoria de Josep Ferrer
Des de maig de 1772	Senyoria <i>de iure</i> de Roc Camatxo

Font: ARV, EC, 1716, exp. 123.

Cal pensar que el canvi de decisió del tribunal es fonamentaria en raons jurídiques, i en aquest sentit s'ha de ressaltar el bon treball dels advocats de Roc en la defensa i argumentació dels drets del seu representat, però l'existència d'una carta dirigida

494 ARV, EC, 1716, exp. 123.

per Gregori Maians al magistrat del plet indueix a creure que la seua poderosa influència podria haver contribuït a inclinar la balança del costat del seu paísà. Maians, en realitat, va fer d'intermediari, ja que la carta la va escriure Ignasi Camatxo (fill i hereu de Roc) en nom de son pare. El document fou redactat en octubre de 1772, és a dir, després de la segona sentència *de Vista* i mentre esperaven la *de Revista*, cosa que ajuda a entendre el seu contingut:

[...] Excelentísimo señor, suplico a v. ex. que sea para mi padre D. Roque Camacho el mismo que siempre ha sido para todos los miserables que tienen sed de justicia. El señorío de la Llosa pertenece a mi padre porque D. Sebastián Camacho [...] lo fundó llamando primeramente a sus descendientes varones, Camachos i de Oliva, con expresa exclusión de las hembras; i después de los Camachos de Oliva que son los de su familia, llamó a las hembras. Sin embargo de ser mi padre Camacho de Oliva, descendiente de los llamados por el fundador, pretende ser preferido en el llamamiento D. Josef Ferrer, que ni es del nombre de Camacho ni de Oliva, i expressamente está excluido porque no ha llegado el caso del llamamiento de las hembras [...].⁴⁹⁵

Després de suplicar-li que accelerara el procés –perquè les dilacions beneficiaven a Ferrer, segons assegurava el fill de Roc–, acomiadava la carta així: «díguese v. ex. de exercitar la rectitud de su justicia con unos pobres caballeros honrados i que deberán a v. ex. el recobro de su antiguo lustre». Per la seua banda, Maians hi va afegir al peu:

[...] Excelentísimo señor, lo que dice D. Ignacio Camacho en nombre de su padre es cierto. No es pariente mío ni en su pleito tengo interés, directa ni indirectamente. [...] Devo este testimonio a la verdad i a la justicia, i al deseo que tengo de que una i otra prevalezca. Dios mantenga esse ánimo invencible de v. ex. i le conserve para el bien común.

El contacte de Roc i els seus amb Maians venia de lluny, ja que a l'epistolari de l'il·lustrat amb el prevere Hermán en una de tantes cartes un li diu a l'altre que «por un tal Camacho embiaré dos gallofas» (1750), i en una altra posterior «a quien escrivo por Camacho» (1752).⁴⁹⁶ Encara que no es mencione el nom de pila, devia tractar-se de Roc o del seu germà Vicent, els quals és previsible que acudirien periòdicament a València a casa de Cristòfol, tant a retre-li comptes dels 'negocis i rendes' d'Oliva, com a veure les nebodes-criades.

Conjectures a banda, l'existència d'una altra carta dirigida per Roc a Maians en 1767, poc després d'haver-se obert el plet successori contra Ferrer, demostra que els Camatxo li tenien la confiança suficient per a fer-li una consulta jurídica, relacionada

495 AHMV, Serrano Morales, manuscrits, caixa 7263-8, núm. 2322. Dec la localització de les cartes dels Camatxo a l'epistolari de Maians a la cortesia d'Antonio Mestre.

496 G. MAIANS, 2001: 68 i 97.

amb el senyoriu. En aquesta altra missiva Roc saludava Maians com «mi amigo, dueño i señor», i seguidament manifestava el goig que sentia per poder acudir a ell: «no podia io darne mayor gusto i complacencia que avérseme proporsionado el proponer a v. m. un parecer, ya porque se gusta v. m. de ello, ya porque ninguno mejor me podrá dirigir y con maior gusto desempeñar [...]».⁴⁹⁷ De fet, Maians va seguir amb algun interès el plet sobre la segona crisi dinàstica perquè a la seua biblioteca es conserva un document titulat *Demonstración legal del derecho que assiste a Don Roque Camacho en el pleyto que sigue con Don Joseph Ferrer sobre la possession de los lugares de la Llosa y Benimatía, y demás bienes recayentes en el vínculo fundado por Sebastián Camacho, y como comissaria de éste, por Ángela Martí su consorte*.⁴⁹⁸

* * *

En març de 1766, quan Roc va assumir *de facto* la senyoria de la Llosa, de la seua extensa fillada amb Vicenta Bertomeu només hi sobrevivia el primogènit i dues filles (Ignasi, Maria i Vicenta, tots joves casadors) i Miquel, «religioso mercenario [sic, per *mercedario*] profeso».⁴⁹⁹ És per això que en aquest cas resulta imprescindible fixar-se en la cronologia de les dates per entendre fins a quin punt el desenvolupament dels fets va determinar els destins de la família, especialment en assumptes tan delicats i transcendents com la concertació dels matrimonis.

De la prole casadora, el primer a prendre estat va ser Ignasi en maig de 1774. Per aquestes dates, Roc feia dos anys que havia obtingut la sentència que el reconeixia com a titular *de iure* del vincle, si bé no era ferma per un recurs efímer que havia interposat Ferrer.⁵⁰⁰ L'enllaç es va celebrar a València, a l'església de Sant Esteve, d'on eren parroquians els dos contraents. Ella era «doña Cecilia Zúñiga, alias Chaves, doncella [...] hija de don Thomás Zúñiga y doña María Berlanga».⁵⁰¹ Del seu registre matrimonial crida l'atenció que des que Ignasi s'havia mudat a la ciutat (aprox. març de 1769), en només quatre anys havia residit en tres barris diferents. Si tenim en compte que, com ell mateix expressava a la carta de Maians, «yo por seguir el pleito [me he visto obligado] a servir en Valencia», sembla que la itinerància es deuria als successius canvis d'amo. Tanmateix, el més inquietant de l'esmentat registre és que revela que la parella únicament rebé una amonestació, «dispensadas por legítimas causas las otras dos». De quina causa justificada es tractaria? Tal vegada un embaràs clandestí?⁵⁰²

497 AHMV, Serrano Morales, manuscrits, caixa 7263-8, núm. 2317.

498 BV, XVIII/510 (18).

499 ARV, EC, 1787, exp. 172.

500 C. MENGUAL, 2022: 110. Ferrer, finalment, va desistir del recurs.

501 APSE, Llibre 8 de matrimonis, fol. 33v-34.

502 La hipòtesi de l'embaràs no desitjat és factible considerant que el primer fill, Ignasi Vicent Camatxo Chaves-Zúñiga, va nàixer cap a 1774-1775, segons s'infereix de la seua prematura mort en 1789 amb edat legal suficient per a testar (ACV, Racional de S. Pere de 1789).

El llinatge dels Zúñiga-Chaves era d'arrel burgalesa i noble, tot i que la família política d'Ignasi pertanyia a una línia il·legítima dels comtes de Miranda del Castañar. El pare i el germà de Cecília, com a caps successius de la casa, pledejaren per aconseguir el reconeixement judicial de la seua vertadera genealogia com a descendents naturals del XIII comte de Miranda, don Antonio López de Zúñiga y Chaves.⁵⁰³ És molt possible que aquesta unió entre els Camatxo d'Oliva i els Zúñiga-Chaves propiciara les noces en 1797 de Josepa Zúñiga-Chaves (cunyada d'Ignasi) i Francesc Maians Pasqual, fill de l'il·lustrat Gregori Maians. El dot de Josepa ascendia a 1.552 lliures, i això ens permet fer-nos una idea del dot que deguera aportar Cecília en el seu dia, ja que no diferiria massa.⁵⁰⁴

Per als matrimonis de les filles, en canvi, Roc Camatxo va buscar joves pretendents de bones famílies de l'interior de la Marina, com ara els Guardiola de Parcent per a la benjamina, Vicenta. A l'altra filla, Maria Camatxo Bertomeu, la va casar amb l'hereu de la segona fortuna més important de la Llosa: Pere Antoni Martínez.⁵⁰⁵

Encara que el casament amb Pere Antoni era ben profitós, a la llarga va comportar conseqüències amargues per als Camatxo, donat que Esteve Pons, primera fortuna de la Llosa i gran rival dels Martínez, també havia sol·licitat la mà de la filla del senyor per al seu primogènit. Arran d'aquest desaire, Pons va alimentar i canalitzar el malestar social que se sentia cap a la casta senyorial, cosa que va desencadenar un pertinaç i agosarat moviment antisenyorial difícil de sufocar. De fet, tot i que els disturbis van començar durant la senyoria de Roc, va ser el seu successor en el vincle, Ignasi, qui més va sofrir la rebel·lia del veïnat lloser.⁵⁰⁶

En paral·lel als incidents anteriors, Ignasi va desenvolupar una política econòmica pròpia, diferent de la de son pare. Mentre que Roc, segons sembla, es va limitar al cobrament passiu de les rendes senyoriales, el seu fill va invertir en arrendaments a l'horta de València, on de segur obtindria bons rèdits. Així, en 1788, Ignasi va arrendar sis cafissades de regadiu «plantadas de moreras y diferentes árboles frutales» per sis anys, a raó de 125 lliures per anyada; i mesos després repetia l'operació arrendant unes altres terres anàlogues pel mateix període de sis anys.⁵⁰⁷

Segurament per l'al·ludida passivitat de Roc en el moment de la seua mort, ocorreguda a València en 1789, el seu patrimoni personal –més enllà de l'usdefruit «del mayorazgo de la Llosa y Benimatía»– era exigu o inexistent. En certa ocasió, a la vellesa, ell mateix havia reconegut «no tener, como no tengo yo, dicho Camacho, bienes algunos».⁵⁰⁸ Encara més, que Ignasi repudiara formalment davant d'un notari a l'herència paterna indueix a pensar que inclús havia contret deutes.⁵⁰⁹

503 ACV, Racional de S. Pere de 1797-1806; ARV, EC, 1793, exp. 164; i Protocols, 6434 (26 de novembre de 1788). Maria Berlanga era natural d'Utiel.

504 ARV, Protocols, 7494, f. 65v.

505 C. MENGUAL, 2023: 2.

506 C. MENGUAL, 2022: 127.

507 ARV, Protocols, 6434 (21 d'abril de 1788); i 6436 (14 d'abril de 1789).

508 APSM, Protocols de M. Forrat de 1772-75 (28 de gener de 1774).

509 ARV, Protocols, 6436 (5 de gener de 1790).

Els Camatxo, com a llinatge oliver, acaben ací, amb la dispersió dels seus membres per València i la Marina. Cap d'ells ni elles no va tornar. A Oliva, les últimes de la família ostentant el cognom de la família van ser Maria i Vicenta Antònia Camatxo Fuster, les quals, com s'ha dit en el seu lloc, en acabar l'etapa de criades a València havien tornat al seu poble, on havien maridat amb xicots de la localitat. Amb tot, després de quasi tres segles de presència a Oliva, el llinatge es va esvair amb elles, atés que els seus descendents –en paraules de l'època– «ni pueden llamarse de la familia, ni del nombre o linage» Camatxo.⁵¹⁰

---

510 BV, XVIII/510 (18).

CONCLUSIONS

La vinculació dels Camatxo amb Oliva comença en la dècada de 1530, amb l'arribada dels genearques i la seua fillada, i acaba al voltant de 1770 amb la marxa dels darrers representants masculins, els qui es traslladen a València i la Llosa per les circumstàncies descrites. Això suposa una extensió temporal relativament ampla de vora dos segles i mig, és per això que estem davant d'un llinatge ben arrelat a la vila comtal durant l'Edat Moderna.

A grans trets, podem dividir l'arbre genealògic dels Camatxo en dues branques: la valenciana i l'olivera, les quals deriven dels esmentats genearques i deuen la denominació a l'espai geogràfic en què predominantment habiten. Tot i això, a principis del segle XVII la branca olivera se segmenta en dues línies que es perllonguen a Oliva fins al final del període estudiat, anomenades per a l'ocasió com a 'Sebastians' i 'Miquels'.

A pesar dels orígens comuns i de conuiu en el mateix territori, la característica predominant que identifica els uns i els altres és la ventura contraposada, tal com s'ha vist en l'etapa inicial entre ambdós genearques, després amb els integrants de l'exitosa branca valenciana i les estretors sobrevingudes de la branca olivera, i posteriorment en les successives generacions de 'Sebastians' i 'Miquels'. Aquests darrers són els que millor exemplifiquen la mobilitat social que sofreix el llinatge durant l'Edat Moderna perquè assoleixen estatus molt definits (rics/pobres) i contraposats.

Sens dubte, el recorregut vital dels Camatxo no pot explicar-se sense la figura cabdal del notari de la Inquisició del segle XVI, Sebastià Camatxo Castellolí, promotor del fort enriquiment de la branca valenciana i fundador del vincle familiar que tard o d'hora condiona la posició social de tots ells. Així, a causa del fideïcomís, a més de pledejar per ell, es veuen catapultats cap a posicions socials prèviament inimaginables.

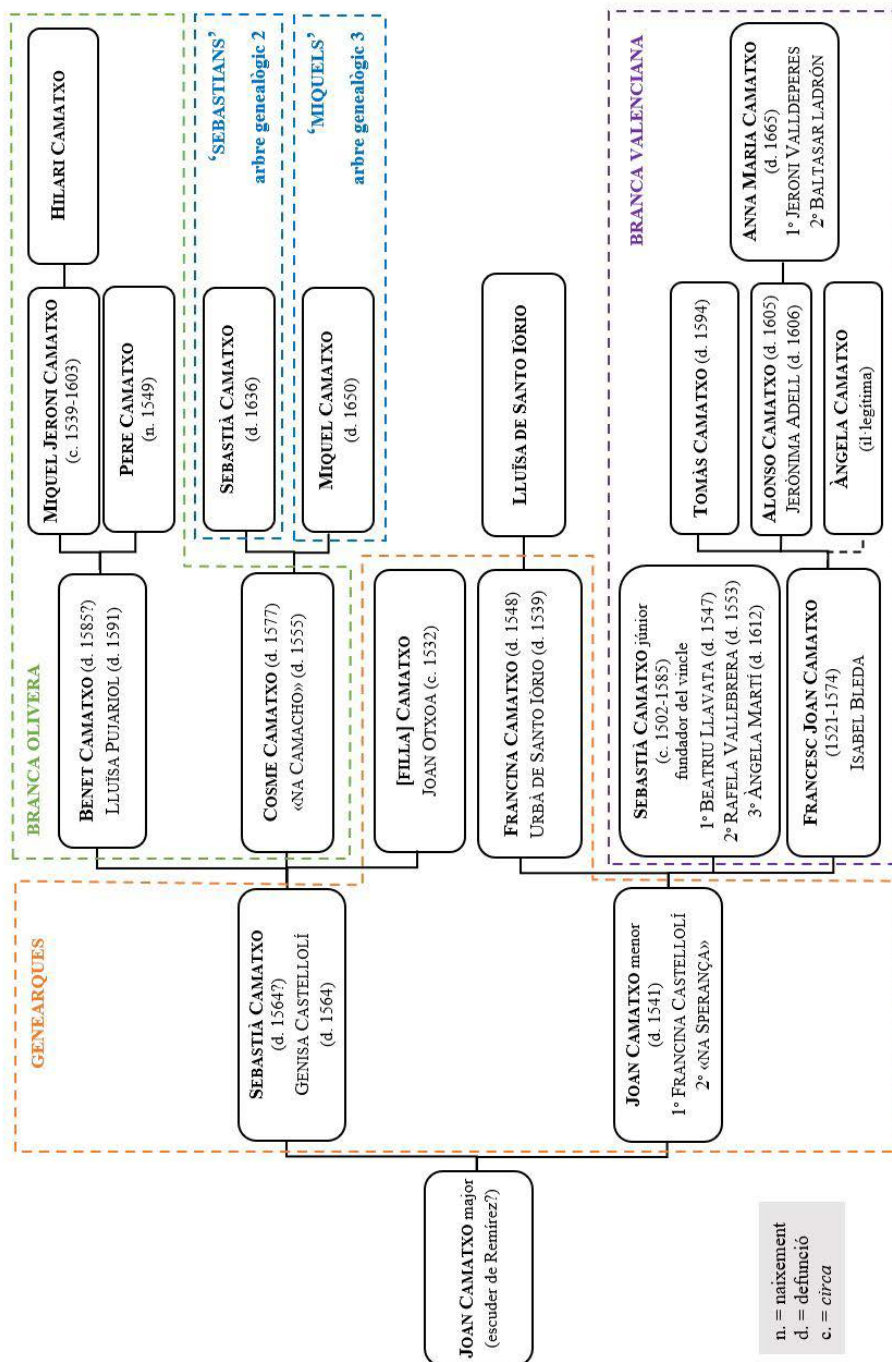
Respecte al patrimoni, també s'observen notables variacions segons el context de cada sector del llinatge, així com estratègies d'acumulació o despreniment diverses. Menció especial mereixen els grans fets històrics de casa nostra, com la Germania, l'expulsió dels moriscos i la guerra de Successió, ja que els tres episodis tenen un impacte sobre el patrimoni i, per tant, sobre la mateixa família.

En definitiva, la pregunta de Francisco Pons amb què encetàvem la introducció —«Mas... ¿Quiénes fueron los Camacho?»— ha sigut resposta amb escreix, desvetllant la profunditat d'aquest llinatge oliver que forma part de la memòria popular d'Oliva i que a partir d'ara és un poc més conegut.

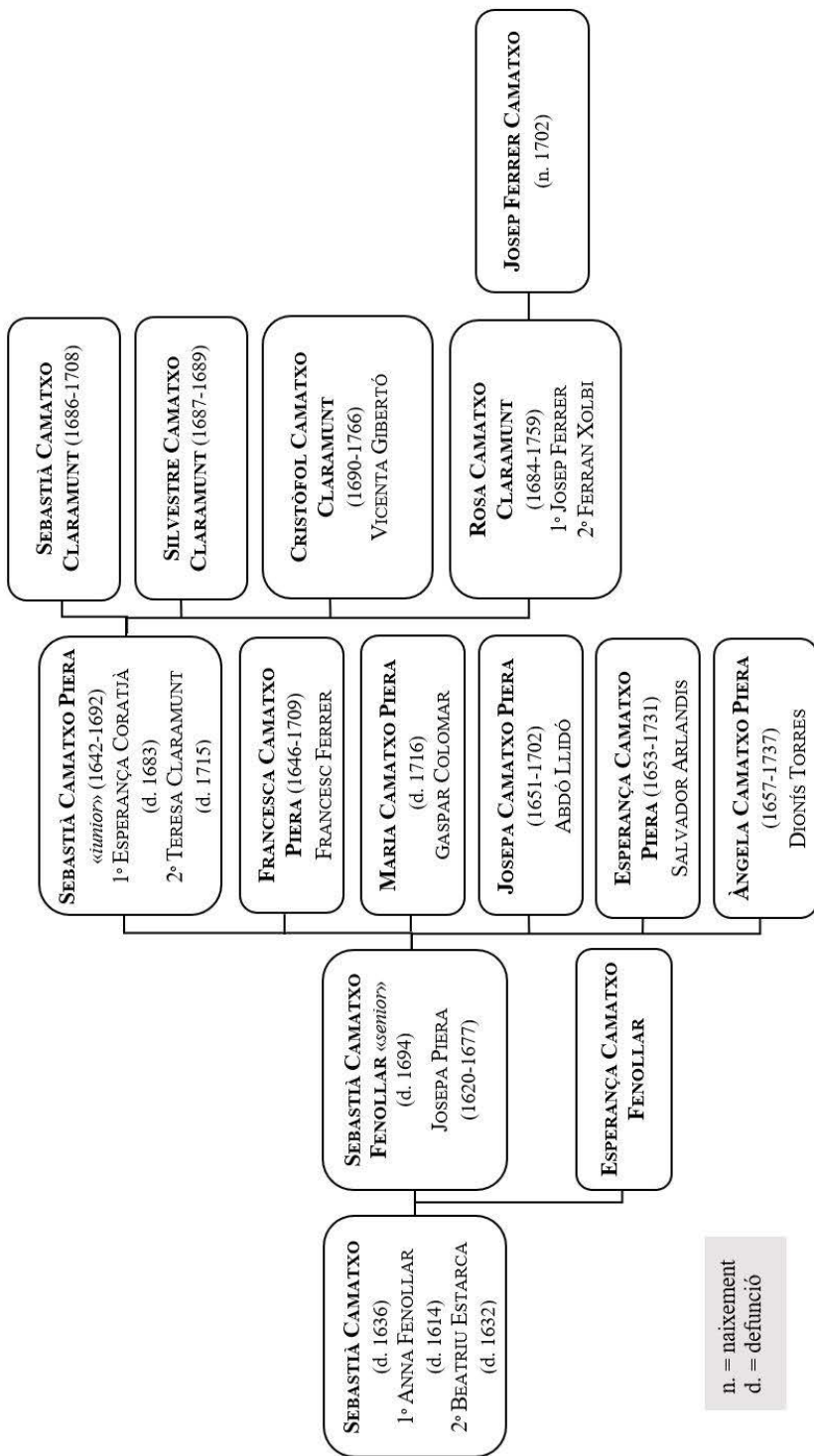

ANNEXOS

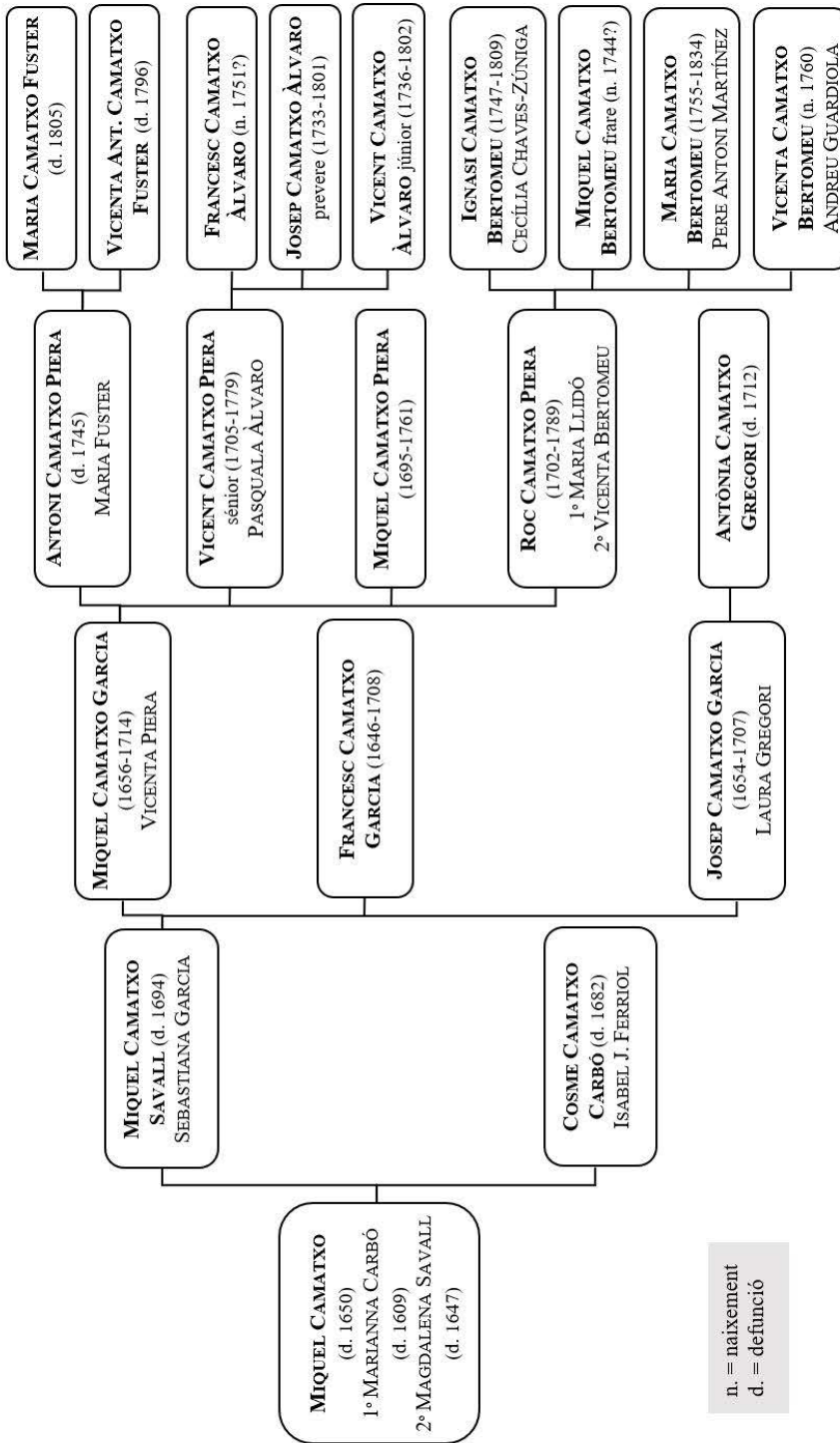
ARBRES GENEALÒGICS

Arbre genealògic 1. Els ginearques, la branca valenciana i la branca olivera (segles XVI-XVII)

Arbre genealògic 2. La subbranca o línia dels ‘Sebastians’ (segles XVII-XVIII)

Arbre genealògic 3. La subbranca o línia dels 'Miquels' (segles XVII-XVIII)

QUADRE SINÒPTIC

Titulars del senyoriu de la Llosa-Beniatia

NÚM.	TITULAR DEL SENYORIU I PERÍODE	PARENTIU AMB L'ANTERIOR	FORMA DE TRANSMISSIÓ
1	Joan Camatxo (1506-1541)	–	Compra*
2	Beatriu Llavata (1541-1547)	Nora	Herència
3	Úrsula Llavata (1547-1553)	Germana	Herència
4	Sebastià Camatxo Castellolí (1553-1585)	Cunyat	Donació
5	Àngela Martí Bataller (1585-1599)	Muller	Successió vincle
6	Alonso Camatxo Bleda (1599-1605)	Nebot	Cessió vincle
7	Anna Maria Camatxo Adell (1605-1665)	Filla	Successió vincle
<i>Primera crisi dinàstica</i>			
8	Sebastià Camatxo Fenollar (1679-1690)	–	Sentència
9	Sebastià Camatxo Piera (1690-1692)	Fill	Cessió vincle
10	Sebastià Camatxo Claramunt (1692-1708)	Fill	Successió vincle
11	Cristòfol Camatxo Claramunt (1708-1766)	Germà	Successió vincle
<i>Segona crisi dinàstica</i>			
12	Roc Camatxo Piera** (1766-1789)	–	Sentència
13	Ignasi Camatxo Bertomeu (1789-1809)	Fill	Cessió vincle
14	Miquel Camatxo Chaves-Zúñiga (1809-1827)	Fill	Successió vincle
15	Josep Camatxo Chaves-Zúñiga (1827-1835)	Germà	Successió vincle
16	Vicent Camatxo Chaves-Zúñiga (1835-1859)	Germà	Successió vincle
17	Desemparats Camatxo Salabert (1859-1890)	Filla	Herència

Font: C. MENGUAL (2022): *Els Camacho d'Oliva i el senyoriu de la Llosa*, Pedreguer.

*En origen, juntament amb Pere Castellolí.

**Amb l'interval de Josep Ferrer Camatxo i el segrest (1769-1772).

	Geneaques i branca valenciana
	Subbranca o línia dels 'Sebastians'
	Subbranca o línia dels 'Miquels'
	Continuadors de la línia dels 'Miquels', desvinculats d'Oliva

Tal com s'aprecia en el quadre sinòptic, després d'Ignasi Camatxo Bertomeu el senyoriu de la Llosa-Beniatia i la resta del vincle va passar per les mans dels seus tres fills barons, els quals se succeïren entre ells per falta de descendència masculina. Els tres habitaren preferentment a València, tot i que també se'ls documenta a la Llosa en períodes puntuals, és probable que per a controlar i exigir el pagament de les rendes dominicals als seus vassalls, els qui s'havien revoltat amb anterioritat i era presumible que ho tornaren a fer. En qualsevol cas, la relació directa i personal amb Oliva mai no es va reprendre.

En sentit estricte, l'últim *senyor* va ser el menut dels tres, per nom Vicent Camatxo Chaves-Zúñiga, ja que durant la seua titularitat s'abolí el règim senyorial i

se suprimiren els vincles familiars. Per això, a la seua mort, el que quedava de l'herència del notari Camatxo es va transmetre a la seua única filla com a béns lliures. Amb ella es va produir el desmantellament definitiu del poder i la presència dels Camatxo a l'antic feu del llinatge, atés que a poc a poc i fins al final dels seus dies va anar trossejant i venent els drets i les propietats que en qualitat d'hereua dinàstica li havien pertocat. I amb ella, també, es va extingir en terres valencianes la sub branca dels 'Miquels', el darrer vestigi dels Camatxo de l'Oliva de l'Edat Moderna.

TAULA D'EQUIVALÈNCIES

Monedes, mesures i pesos
1 lliura valenciana = 20 sous = 240 diners
1 fanecada foral valenciana = 831,0964 metres quadrats
1 jovada = 6 cafissades = 36 fanecades
1 cafis valencià de forment = 201 litres
1 cafis = 3 taleques = 12 barcelles = 48 almuds = 192 quarterons

Document 1. Inventari de béns de la casa d'Oliva de Joan Camatxo, mercader.

Dia 28 d'agost de 1541

ARV, RA, Processos, II, A, 582

E primerament, en la entrada de dita casa foren atrobades quatre cadires, les dos de fusta e les altres dos de cuyro, molt ruhíns; una flaçada esquinçada y molt rohín.

Ítem, en un apartament de la dita entrada, fonch atrobat lo que's segueix: primerament, un lit de posts ab sos petges; ítem, dos matalafs de llana, usats y molt rohíns; ítem, una flaçada cardada, vella y squinçada; dos llençols, usats; una ballesta ab son carcaix y una dotzena de pasadors; una gerra de tenir vi, gran, y dos chiques.

Una caixa en la qual fonch atrobat lo següent: *primo*, dos davantals de lit, la hu nou y l'altre usat; una dotzena de torcaboques; unes tovalles del forn, mig usades; un davantal de pastar, nou; un drap de pastar, usat; dos cabaços de palma; dos corrons y una taleca de màrrega; una spasa; dos sayos negres, la hu de drap y l'altre de saya, molt usats; una capa negra, usada; dos barretes, la una nova y l'altra vella; un gipó de tela; dos parells de calçes, les unes noves y les altres esquinçades; un morter de pedra marbre; un lençol, vell; nou liures de stopa cuyta [...].

Ítem, una hagueta rúcia, molt flaca y molt roÿn, ab sa sella y fre, la qual fonch comprada de diners propis del dit hereu [Sebastià Camatxo Castellolí]; una stora de espart; un oronet chich; un cistonet d'espart; una post del forn.

Ítem, en una cambra de dita casa fonch atrobat lo que's segueix: *primo*, un lit de posts envernïcat ab cinch posts y dos petges; tres matalafs de lana sardesca y barberesca; dos flaçades cardades blanques y dos parells de lençols; un parell de coxins de fluxell; una caixa de pi, buyda, ab son pany y tancadura; una altra caixa de pi tall de Barcelona, buyda; un altra caixa de tall de Barcelona, buyda, de pi; dos mig cofrens, buyts.

Una caxeta mijancera de noguer dins la qual fonch atrobat lo següent: *primo*, quatre tovalles descordonades y dos de escach menut; una caldera de coure que cap tres canters; una copa de coure; un morter de metall ab sa mà del mateix; una paella; unes graelles; una taula redona de pi ab son peu; dos alambins.

Document 2. Pactes i condicions per a l'establiment de terres després de l'expulsió dels moriscos, extret de l'establiment emfitèutic a Josep de Celada, cavaller, prevere i habitador d'Oliva.

Dia 27 de juny de 1611

APSM, Varis, núm. 4 (segles XVI-XX)

Acte de stabliment fet y fermat per Viçent Cutanda Bertran, ciutadà,
procurador del excel·lentíssim señor duch de Gandia, marqués de Lombay
y conte de Oliva, a mossén Joseph de Çelada de çerts trossos de terra

Primeramente, con obligación de que aya de pagar cada un año de çenso con fadiga y loísmo, a saber es, de la tierra huerta a razón de tres sueldos por hanegada y por la tierra secano arbolado a razón de deziocho dineros por hanegada, además de las tachas y gastos del asut y sequiaje y cosas necessarias para el agua.

Ítem, con obligación de hazer cada un año la quarta parte de la sobredicha tierra huerta de cañamiel, y assí mesmo con obligación de traer cada un año al trapiche o ingenio desde la playa del mar veynte quintales de leña por cada hanegada de cañamiel de las que tiene obligación de hazer, pagando empero la señoría a razón de seys dineros por quintal de porte.

Ítem, con obligación de traer a sus costas la cañamiel que hiziere al trapiche o ingenio del señor, como lo an acostumbrado hazer siempre los christianos viejos de Oliva.

Ítem, que la repartición y dominio del *planter* se reserva para el señor o para el official que por su excelencia lo tuviere a cargo.

Ítem, que de todos granos y frutos que se cogieren, assí de presente como en lo venidero, en las tierras huertas aya de pagar y pague por derecho dominical a la señoría a la ochena, pagados primero diesmos y primitias; exepto la cañamiel, de la qual después de echo el asúcar aya de dar en el banco al señor la mitad, y del que le quedare aya de pagar diesmos y primitias por entero, como lo an echo siempre los christianos viejos de Oliva.

Ítem, que de todos frutos y granos que se cogieren, o por tiempo se cogarán, en tierras secanos aya de pagar y pague por derecho dominical a la ochena, pagados primero diesmos y primitias.

Ítem, de los árboles, assí de huerta como de secano, aya de pagar, a saber: de los olivos al quarto, en esta forma, que a sus costas aya de traer el azeytuna a l'almaçera del señor y en ella por todos derechos aya de pagar de quatro, una, quedándole tres francas para él; y los algarrovos a la ochena, pagados primero diesmos y primitias; de toda manera de fruta y cosas que paguen diesmo de paner, y de las que no pagan diesmo, aya de pagar a la ochena; y de las higueras después de secos los higos y pagados diesmos y primitias, a la ochena; y de la oja de las moreras, pagados diesmos y primitias, a la ochena.

Ítem, de las viñas, assí de vino como de passa, aya de pagar y pague a la ochena, pagados primero diesmos y primitias, la qual ochena aya de pagar, a saber, del vino *al duell*, y de las passas después de secas y enxutas.

Ítem, que sté obligado juntamente con todos los pobladores del Raval de Oliva a dar gente y cavalgaduras para llevar las casas de los trapiches e ingenio, señalándolos para ello el tiempo que se acordaren cada un año los jornales para esto, por los quales se le pagará lo que se hallare que se acostumbrava pagar, assí por registros de la contaduría como por tradición y relaciones, sin que durante el viaje de dichos trapiches e ingenio pueda ninguno de los [illegible, pel context *treballadors*] pretender más por su jornal de aquello que stá concertado, y que haziendo falta a lo que se abía obligado, a sus costas se pueda alquilar otro al precio que se hallare.

Ítem, que todo censo, fadiga y loísmos de dichas tierras se aya de pagar en dos yguales pagas, la una en San Joan de junio, y la otra en Navidad.

Ítem, que esté obligado juntamente como los nuevos pobladores a conrrear dichas tierras a uso de buen labrador, y no haziéndolo assí cayga en pena de commisso.

Ítem, que tenga obligación de traer la cañamiel a los trapiches e ingenio del señor, y el trigo que huviere de moler a los molinos del señor, y las azeytunas a l'almaçera del señor, so las penas en los pregones que sobre ello señalarán contenidas.

Ítem, que no pueda por ningún tiempo vender, dar, alienar, ni transportar en última voluntad, ni entre vivos ni en otra manera enagenar, las tierras sobredichas, ni parte d'ellas, a persona que sea vezina o a ninguno que sea vezino o habitador de los lugares de Piles, Palmera, Rafelsineu, Beniarjón, Palma, ni Ador, so pena que si contraviniere al presente capítulo, que *ipso facto* y sin cognissión de causa alguna, quede la señoría útil de la tal tierra assí enagenada consolidada con la directa, como si por sentencia de commisso passada en cosa juzgada huviere sido declarado.

Document 3. Escritura de venda de terres de Miquel Camatxo i Vicenta Piera.

Dia 3 d'octubre de 1708

AHG, DA 859, ff. 116v-117v

Séparse por esta escritura pública como nosotros, Miguel Camacho, labrador, y Vicenta Piera, consortes, vesinos y moradores de la presente villa de Oliva, e yo la susdicha Vicenta Piera con la licencia, permiso, presencia y consentimiento de dicho mi marido para con él poder otorgar esta escritura, [...] otorgamos que assí en nuestros nombres propios como en el de nuestros herederos y sucesores, vendemos y damos en venta real por juro de heredad para siempre jamás a Pedro Vicente Vidal, labrador y vesino de la dicha villa, y al que su derecho huviera, un pedaso de tierra amarjal sito y puesto en el término de la presente villa de Oliva en el distrito nombrado de la Raconada, franco de todo censo y recenso, que será de doze anegadas, que alinda con tierras de Juan Martí, Onofre Galvañ, Nicholás Grifo, Francisco Rodríguez, y en Ángela Rodríguez, con todas sus entradas y salidas, usos e costumbres, servidumbres y todo lo demás que le pertenece y puede pertenecer a la dicha tierra de fecho y de derecho, y por:

Haver pagado al reverendo clero y beneficiados de la yglesia mayor de esta villa diesysiete libras moneda de Valencia por los derechos del entierro y misas cantadas por el bien del alma de Francisco Camacho, difunto.

Otrosí, por haver pagado al doctor Thomás Barzeló, presbítero, retor de la parroquia del Arraval de esta villa, por los derechos retorales del entierro de dicho difunto, y al convento de la Virgen del Pino de la dicha villa diesyocho libras quatro sueldos y seis dineros por los derechos del entierro de dicho difunto y misas cantadas.

Otrosí, por haver pagado al referido convento seis sueldos por resago de una pención vensida en el año mil setecientos y siete.

Y últimamente, al fozero por haver enterrado el cuerpo de dicho Francisco Camacho una libra siete sueldos y seis dineros de la moneda de Valencia.

Y libre de tributo, hipotheca, memoria, señorío, ni obligación especial, ni general, y por tal se lo aseguramos por precio y quantía de sinquenta libras moneda de Valencia, que nos ha pagado realmente y de contado, a saber: las treinta seis libras dies y ocho sueldos en la forma susodicha, y las treze libras dos sueldos a nosotros real y efectivamente, de que nos satisfacemos y damos por entregados a nuestra voluntad [...].

En cuyo testimonio otorgaron la presente en esta villa de Oliva a los tres días del mes de octubre de mil setecientos y ocho años. Y no firmaron por no saber; lo firmó por ellos, y a su ruego [signatura] Gillem [sic] Morell.

Siendo testigos el referido Guillermo Morell, Jayme Alasaña, labradores, Juan Moncho texedor de seda, de Oliva residentes. Ante mí, Roque Salelles, escrivano.

FONTS, BIBLIOGRAFIA I RECURSOS ELECTRÒNICS

FONTS

Archivo Histórico Nacional (AHN)
Inquisición

Archivo Histórico de la Nobleza (AHNOB)
Fondo Osuna

Archivo Municipal de La Fresneda, Terol (AMLF)
Papeles

Arxiu de la catedral de València (ACV)
Racionals de Sant Pere

Arxiu de la família Mestre Palacio (AFMP)
Fons Ruiz de Liori

Arxiu Històric de la Diòcesi de València (AHD)
Fons Històric

Arxiu Històric de Gandia (AHG)
Fons del districte notarial de Gandia

Arxiu Històric Municipal de València (AHMV)
Sign. b³
Serrano Morales, manuscrits

Arxiu Municipal d'Oliva (AMO)
Fons Osuna (microfilms)

Arxiu Parroquial d'Alcalalí (APA)
Quinque libri (QL) (segles xvii-xviii).

Arxiu Parroquial de Sant Esteve de València (APSE)
Llibre 8 de matrimonis (1773-1777)

Arxiu Parroquial de Sant Roc d'Oliva (APSR)
Quinque libri (segles xvii-xviii)
Llibre de comptes (1639-1863)
Llibre de fàbrica (1695-1769)

Arxiu Parroquial de Santa Maria d'Oliva (APSM)
Quinque libri (segles xvi-xviii)
Protocols de J. Burgal (1511) i M. Forrat (1772-1775)

Vendes, núm. 1/ 4 (1505-1749)
Poders i procures (1643-1871)
Censals (segles XV-XVIII)
Testaments i clàusules testamentàries (segles XV-XVII)
Rebudes del benefici de la Trinitat (1738)
Visites pastorals (1733 i 1769)
Llibres de comptes (segles XVI-XVIII)
Llibre de la renda en censals, deutoris i llegats (1745-1847)
Comptes d'administració i despeses (1593)
Racionals de sepultures (segles XVI-XVIII)
Misses (segle XVI)
Obres pies i testaments (1664-1720).
Col·lectes i quaderns de col·lectes (segles XVI-XVIII)
Varis (segles XVI-XVIII) i Diversos (segles XVII-XVIII)
Pergamins (segle XVI)
Correspondència (segle XVII)
Súpriques i peticions (segle XVII)
Administració de dona Clara de la Cerda (segle XVII)
Administració d'Àngela Pasqual (segles XVII-XVIII)
Culte i fàbrica (segles XVII-XVIII)
Processos (segles XVI-XVII) i Clero (segle XVII)
Èpoques i albarans (segles XVI-XVIII)
Capbreus (segle XVII)
Deutes i obligacions (1504-1844)
Confraria del Roser (segles XVII-XVIII)
Confraria del Santíssim Sagrament (segles XVII-XVIII)
Diferents papers de l'obra nova de Santa Maria (segle XVIII)

Arxiu del Regne de València (ARV)

Real Audiència (RA), Processos
Real Cancelleria (RC)
Escrivanies de Cambra (EC)
Governació
Protocols notarials

Biblioteca Valenciana 'Nicolau Primitiu' (BV)

Fons segle XVIII
Manuscrits

Real Col·legi Seminari de Corpus Christi de València

Biblioteca (BCCV)
Arxiu (ACCV), Protocols notarials (segles XVI-XVIII)

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, J. E. (1998): *Història de la Safor*, Simat de la Valldigna.
- ANÒNIM (1966): «Las realizaciones municipales II», *Sant'Ana*, núm. 42, Oliva, pp. 8-9.
- APARICI MARTÍ, J. i C. RABASSA i VAQUER (2019): «Ensenyar i aprendre. La formació professional a través dels contractes d'afermament dels segles XIV i XV al Maestrat i Els Ports de Morella (Castelló)», *Millars: espai i història*, vol. 46 (núm. 1), Castelló, p. 73-113.
- APARISI ROMERO, F. (2008): «Algunes consideracions sobre la vila d'Oliva en temps medievals», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 58, València, pp. 81-92.
- BAIXAULI JUAN, I. A. (2003): *Casar-se a l'Antic Règim. Dona i família a la València del segle XVII*, València.
- (2020): *El treball domèstic femení a la València del segle XVII*, València.
- BARBER CASTELLÀ, F. (2014): «Els Miranda, una família burgesa de l'Oliva del segle XVII», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 12, Oliva, pp. 31-43.
- (2016): «Conflictes entre les elits: la disputa per un benefici eclesiàstic a Santa Maria. Els Maians contra la família Sala (1727-1766)», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 14, Oliva, pp. 97-118.
- BATALLER BATALLER, A. (1960): «La expulsión de los moriscos: su repercusión en la propiedad y la población en la zona de los riegos del Vernisa», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 10, València, pp. 81-100.
- BELenguER, E. i A. CASALS (1988): «Las Germanías del reino de Valencia», *Historia del pueblo valenciano*, vol. 2, València, pp. 373-392.
- BLAY NAVARRO, J. (1960): *Documentos y datos para la historia de la ciudad de Oliva*, València.
- BORDES GARCÍA, J. (2019): *La vila d'Oliva al segle XV*, IV Beca Serafi de Centelles, Piles.
- CAMARENA MAHIQUES, J. (1978): «De la historia de Oliva y Rebollet», *Iniciación a la historia de Oliva*, València, pp. 125-243.
- CANYAMÀS VALLCANERA, X. (2018): *Oliva en la memòria. Estudis i assajos de temàtica local*, Madrid.
- CASTAÑO DÍAZ, J. A. (1985): «Los contratos matrimoniales, reflejo de la sociedad alicantina del Antiguo Régimen», *Revista de Historia Moderna*, núm. 5, Alacant, pp. 175-193.
- CASTELL BOMBOÍ, J. (1990a): «Enterraments en Santa Maria del Pi (S. Antoni). Llibre de Racional 1544-1597», *Festes del Rebollet*, Oliva, s/p.
- (1990b): «Iglesia del Rebollet. Fechas y datos», *Festes del Rebollet*, Oliva, s/p.
- (1990c): «Iglesia de N^a S^a del Rebollet antes y después de la guerra del 36», *Festes del Rebollet*, Oliva, s/p.
- (1992): «Los entierros en el convento de N^a S^a del Pi (Rebollet). Llibre racional de misses y sepulturas, 1700-1799», *Festes del Rebollet*, Oliva, s/p.

- CERDÀ, M. (dir.) (1988): *Historia del pueblo valenciano*, 3 vol., València.
- CHINER GIMENO, J. J. (1992): «Aportación a la antroponimia del condado de Oliva: las tomas de posesión de don Serafín Centelles (1558)», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 49, Barcelona, pp. 353-368.
- CISCAR PALLARÉS, E. (1998): *Vida cotidiana en La Valldigna (siglos XVI - XVIII)*, Simat de la Valldigna.
- DOMÍNGUEZ TORMO, J. M. i F. PONS MONCHO (1989): *Sant Roc d'Oliva. Apuntes històrics*, València.
- ESPAÑOL I BERTRAN, F. (2022): «La memòria del llinatge: capelles funeràries i sepulcres monumentals del braç reial a la Catalunya gòtica», *In maritima*, núm. 3, Barcelona, pp. 15-59.
- FEBRER, J. (1796): *Trobes de mosén Jaume Febrer, cavaller, en què tracta dels llinatges de la conquesta de la ciutat de València e son Regne*, València [versió en línia de la Biblioteca Valenciana].
- FELIP SEMPERE, V. (2004a): «Els Centelles, senyors de Nules i comtes d'Oliva», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, pp. 73-92.
- (2004b): «Apèndix documental», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 4, Oliva, pp. 109-179.
- FRANCH BENAVENT, R. (2008): «Estrategias de ascenso social en la burguesía de negocios española del siglo XVIII», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 58, València, pp. 317-327.
- FURIÓ, A. (1986): «Onomàstica medieval d'Alzira. Noms, cognoms i renoms», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica*, núm. 23, Barcelona, pp. 285-304.
- (2020): «La petita noblesa urbana: cavallers i senyors d'alqueries», *Història d'Alzira*, vol. 1, Alzira, pp. 286-291.
- GARCÍA CÀRCEL, R. (1980): *Herejía y sociedad en el siglo XVI: la Inquisición en Valencia 1530-1609*, Barcelona.
- GARCÍA CARRAFFA, A. (1968): *El solar catalán, valenciano y balear*, 4 vol., San Sebastián.
- GARCÍA MARTÍNEZ, S. (2006): *El País Valencià modern. Societat, política i cultura a l'època dels Àustria*, Catarroja.
- GIL PERICÁS, F. (1999): «El sistema benefICIAL de l'església de Santa Maria la Major d'Oliva: del segle XIV al segle XIX», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 1, Oliva, pp. 51-78.
- GINER GUERRI, S. (1995): *Historia de Murla*, Alacant.
- GONZÁLEZ Y VALLS, M. (1832) [original de 1827]: *Elogio histórico de D. Gregorio Mayans y Siscar*, València.
- GRAULLERA SANZ, V. (1978): *La esclavitud en Valencia en los siglos XVI y XVII*, València.
- GUINOT RODRÍGUEZ, E. (1999): *Els fundadors del regne de València. Repoblament, antroponímia i llengua en la València medieval*, 2 vol., Barcelona.
- LORITE MARTÍNEZ, M. I. (2017): *Pere de Centelles i el destí de la Casa d'Oliva*, III beca Serafí de Centelles, Piles.

- MAIANS I CISCAR, G. (2001) [edició a cura d'A. MESTRE SANCHIS]: *Epistolario XVIII-XIX. Correspondencia de los hermanos Mayans con el canónigo Juan Bautista Hermán*, 2 vol., València.
- (2011) [edició a cura d'A. MESTRE SANCHIS]: *Epistolario XXV. Mayans, bibliotecario real (1733-1739). Cartas políticas y familiares*, núm. 39, València.
- MARTÍ I ASCÓ, M. (1999): «Sobre l'antiga confraria de la Sang d'Oliva», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 1, Oliva, pp. 101-122.
- (2000): «Un distingit matrimoni en l'Oliva del segle XVII: Alonso de Celada i Clara de la Cerda», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 2, Oliva, pp. 47-74.
- (2013): «Cultura literària de la dona en la València dels segles XVI i XVII», *Scripta. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 1, València, pp. 362-380.
- (2017): *La memòria sota la pols. Un tast dels tresors conservats a l'arxiu parroquial de Santa Maria d'Oliva*, Gandia.
- MAS I MARTÍ, J. i J. NOGUERA I MENGUAL (2012): «L'empremta morisca a la vila d'Oliva després del 1609», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 10, Oliva, pp. 77-87.
- MENGUAL CANTÓ, C. (2008): «El retaule major al llarg del segle XX», *Festes de la Llosa de Camacho*, Pedreguer, p. 3.
- (2011): *Toquen a... aniversari. Cinquantenari del campanar (1961-2011)*, Xàbia.
- (2022): *Els Camacho d'Oliva i el senyoriu de la Llosa*, Pedreguer.
- (2023): «Població i territori a la Llosa de 1798», *Festes de la Llosa de Camacho*, Pedreguer, pp. 1-2.
- MESTRE PALACIO, J. (1970): *Alcalalí*, Alacant.
- MESTRE SANCHIS, A. (1978): «La economía olivense», *Iniciación a la historia de Oliva*, València, pp. 273-296.
- (1992): «Una villa de señorío. Oliva en el siglo XVIII», *Revista de Historia Moderna*, núm. 11, Alacant, pp. 175-213.
- MONSERRAT CERVERA, M. (2003): *El Valle de Xaló. Visión histórica (1238-1600)*, Alacant.
- MORELL FULLANA, D. (2005): *Dotzena i mitja de llegendes del Pinet*, Oliva.
- (2022): *Els noms de lloc a Oliva. Estudi de toponímia urbana i rural*, Oliva.
- (s/d)a: *Edificis i construccions importants a Oliva*, treball mecanoscrit inèdit.
- (s/d)b: *[Llegendes d'Oliva]*, treball mecanoscrit inèdit.
- MORGADO GARCÍA, A. J. (2006): «La Iglesia como factor de movilidad social. Las carreras eclesiásticas en la España del Antiguo Régimen», *Poder y movilidad social: cortesanos, religiosos y oligarquías en la península Ibérica (siglos XV-XIX)*, Madrid.
- PARDO MOLERO, J. F. (2003): «La emigración de los moriscos valencianos», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 53, València, pp. 95-116.

- (2011): *La guerra i els cavallers. Els Centelles, el Comtat d'Oliva i la defensa del Regne de València*, II beca Serafí de Centelles, Gandia.
- PÉREZ GARCÍA, P. (COOR.) (2022): *Más allá de la capital del reino. La Germania y el territorio valenciano: de Xàtiva a Orihuela*, València.
- PI I APARICI, J. F. (1992): «L'espiritualitat olivera de Santa Maria la Major», *Fira i festes*, Oliva, pp. 23-24.
- (1995): «La societat olivera a mitjan del segle XVII», *Fira i festes*, Oliva, 42-44.
- (1999): «El Classicisme italià a la capella del Santíssim Crist de Sant Roc d'Oliva i la vessant social de la mateixa», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 1, Oliva, pp. 153-168.
- (2019): «Confraria del Sant Sagrament de Santa Maria la Major d'Oliva», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 17, Oliva, pp. 91-127.
- PONS ALÓS, V. (2017): «*In hoc signo vinces*. Notarios apostólicos valencianos en la curia romana», *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 43, València, pp. 189-212.
- PONS FUSTER, F. (1981): *Aspectos económico-sociales del condado de Oliva (1500-1750)*, València.
- PONS MONCHO, F. (1978): «La parroquia de San Roque de Oliva», *Iniciación a la historia de Oliva*, València, pp. 339-365.
- (1982): «Callejero olivense I. Carrer l'Aurora», *Feria y fiestas. Moros y cristianos*, Oliva, pp. 21-22.
- (2009): «Erudició esparsa. Recull d'articles breus de temàtica local», *Cabdells. Revista d'investigació de l'Associació Cultural Centelles i Riusech*, núm. 6, Oliva, pp. 133-202.
- PUERTA ESCRIBANO, R. DE LA (1996): «Los avatares del asociacionismo de los artífices del vestir en la Valencia moderna», *Estudios en homenaje a la profesora Teresa Puente*, vol. 2, València, pp. 481-498.
- RIERA I SANTS, J. (1993): «Falsos dels segles XIII, XIV i XV», *Actes del novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalenes*, vol. 1, Barcelona, pp. 425-491.
- ROSADO MARTÍN, F. (1999): *Armorial de apellidos españoles*, Madrid.
- SALES, A. (1761): *Historia del real monasterio de la Sma. Trinidad*, València.
- SALVADOR ESTEBAN, E. (1986): «Presencia italiana en la Valencia del siglo XVI. El fenómeno del avecindamiento», *Saitabi: revista de la Facultat de Geografia i Història*, núm. 36, València, pp. 167-186.
- SAMPER, H. DE (1669): *Montesa ilustrada: origen, fundación, privilegios, institutos, casos...*, València [versió en línia de la Biblioteca Valenciana].
- SANCHIS COSTA, J. (2016): *Aportacions a la guerra de Successió a Oliva, Gandia, Dènia i altres territoris del País Valencià*, La Pobla Llarga.
- SANTONJA, J. L. (2021): *Animetes santes. Costums tradicionals valencians sobre el més-enllà*, Picanya.
- SAVALL, J. (1932): «Los entierros de Oliva antes de N^o Sr Jesucristo... (continuación)», *Patria Chica*, núm. 16, Oliva, p. 2.

- SERRA ESTELLÉS, X. (2003): *El archivo diocesano de Valencia. I. Inventario del Fondo Histórico. II. Catálogo de pergaminos*, València.
- SERRANO MONTALVO, A. (1995): *La población de Aragón según el fogaje de 1495*, Saragossa.
- SOLER MOLINA, A. (2020): *L'esplendor d'Oliva. De l'honor dels Carròs al Comtat dels Centelles*, 2 vol., Oliva.
- TEROL REIG, V. (2014): *La baronia de Polop, la Marina Baixa i la revolta de la Germania. Llegenda negra i realitat de la matança de moriscos del castell de Polop de la Marina (1521)*, Polop de la Marina.
- VALLÉS BORRÀS, V. J. (2000): *La Germania*, València.
- VICIANA, R. M. DE (2013): *Libro segundo de la crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y de su reino*, València.
- VIDAL, J. M. (1933): «Cosas de antaño», *Patria Chica*, núm. 81, Oliva, p. 2.
- VINYOLES I VIDAL, T. (1999): «La vida privada a l'època gòtica a partir de la documentació medieval», *Estudis històrics i documents dels arxius de protocols*, núm. 17, Barcelona, pp. 59-86.
- ZARAGOZA GÓMEZ, V. (2022): *Les dones Borja. Històries de poder i protagonisme ocult*, València.

RECURSOS ELECTRÒNICS

- CANYAMÀS, X. (2019): «Albats i funerals *Amore Dei*» [en línia] <https://olivahistorica.blogspot.com/2019/06/albats-i-funerals-amore-dei.html> [consultat el 8 d'agost de 2023].
- REVIVAL [Programa de revitalització de la Vila i el Raval de l'Ajuntament d'Oliva] (2015): *Text divulgatiu i educatiu de la història de la Vila i el Raval, i dels seus elements més singulars, amb la finalitat de conèixer, valorar i estimar l'àmbit a revitalitzar*, [en línia] <https://vella.oliva.es/wp-content/uploads/2016/12/04-Proposta-text-educatiu-complementari.pdf> [consultat l'11 d'octubre de 2023].

